

Ο Ηράκλειτος ο Εφέσιος και η εποχή μας

ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ*

Περίληψη

Ο Ηράκλειτος, εκ των μεγαλύτερων Ιώνων στοχαστών, έζησεν εις την Εφεσον, την δευτέραν εις άνθισιν Ιωνικήν πόλιν, εις τας αρχάς του πέμπτου προ Χριστού αιώνος. Διήγαγεν μονήρη βίον και είχεν τραγικόν τέλος. Το έργον του δεν διεσώθη αυτούσιον, αλλά υπό μορφήν επιγραμματικών αποσπασμάτων, μνημονευομένων υπό μεταγενεστέρων φιλοσόφων και εκκλησιαστικών συγγραφέων των πρώτων μετά Χριστόν αιώνων. Ως συγγραφεύς χαρακτηρίζεται διά την δεινότητα του λόγου του και την πυκνότητα των νοημάτων το. Ως φιλόσοφος, πρώτος εισήγαγεν την έννοιαν του Λόγου, ο οποίος κυριαρχεί επί των πάντων (είναι κοινός) αποτελεί την ευθείαν οδόν, διά την προσέγγισιν του Είναι και την αποκάλυψιν του όντως Είναι. Επί της ανθρωπίνης ψυχής ο Ηράκλειτος διατείνεται ότι τα πέρατα αυτής είναι ανόρια και άμετρα. Η ψυχή έχει όλας τας δυνατότητας διά σταθεράν ανοδικήν πορείαν εφόσον θα αναζητήση την αλήθειαν. Υποστηρίζει, ότι υφίσταται αρμονία μεταξύ αντιθέτων καταστάσεων και ότι τα πάντα ευρίσκονται εις διαρκή ροήν, όπως τα ύδατα ενός ποταμού, από τα οποία βεβαίως δεν είναι δυνατόν ο άνθρωπος να διαβή δύο φορές. Το πύρ και το εξ αυτού εκπηγάζον φως αποτελούν την ουσιώδη αρχήν όλων των στοιχείων εις ένα χώρο ανακυκλώσεως των πάντων, εντός του χρόνου, ο οποίος ως δεν έχει ο ίδιος ιδιαίτεράν αξίαν, αλλά αποκτά αξίαν από τον τρόπον αξιοποιήσεως αυτού. Ο Λόγος, η Αλήθεια, η Φύσις, το Αιώνιον είναι κατά τον Ηράκλειτον αι υπαρξιακά διαστάσεις διά των οποίων αποκαλύπτεται το Είναι. Κατά την συνεχή πορείαν του ανθρώπου εις το ευρύ πεδίο της σκέψεως, της γνώσεως, του πολιτισμού και της επιστήμης οι λόγοι του Ηρακλείτου αποκτούν συνεχώς μεγαλύτερον κύρος και ισχύν και η αξία των καθίσταται εμφανεστέρα μέσα από τα επιτεύγματα της συγχρόνου επιστήμης και τας πολλάς ταχέως επερχομένας κοινωνικάς διαφοροποιήσεις. Ο λόγος του παραμένει πάντοτε σύγχρονος διότι είναι υπεράνω του χρόνου, του τόπου, των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών, των οικονομικών παραμέτρων, του πολιτιστικού υποβάθρου, διεισδύων εις τα βάθη της ανθρωπίνης ψυχής, η οποία πάντοτε επιζητά την αλήθειαν.

Αποτελεί «ακριβές οιάκισμα προς στάθμην βίου», ιδίως διά τον σύγχρονον άνθρωπον, ο οποίος ζή την φθίνουσα πορείαν των πνευματικών αξιών εις την έρημον της παγκοσμιοποιήσεως και ωθείται να εγκλωβισθή ή να εκμηδενισθή εις το δαιδαλώδες και εξουθενωτικόν χάος των

οικονομικών διεκδικήσεων.

Ο λόγος του Ηρακλείτου καθίσταται διαυγέστερος, όσον αποτελεί αντικείμενον βαθυτέρας σκέψεως και μελετάται εις στιγμάς εσωτερικότητος και εις περιόδους μείζονος πνευματικής δίψης, όταν ο άνθρωπος ζητά το φιλοσοφικό βάθος διά να κατανοήση πληρέστερον τον εαυτόν του και να λειτουργήση αρμονικώτερον. Ο λόγος του Ηρακλείτου θα καταρρίπτει με θάρρος τους μύθους και τα είδωλα όλων των εποχών. Θα διακηρύττη την απόλυτον αξίαν του ανάρχου λόγου, ο οποίος διέπει τα πάντα, τα οποία δι' αυτού εγένοντο και αποτελεί την μοναδικήν αρχήν διά την ζωήν των ανθρώπων. Εις τον άνθρωπον, ο οποίος αλγεί και επαυξάνει συνεχώς την θλίψιν και την αγωνίαν του από την καθημερινήν φθοράν, εντός ενός κοινωνικού ορίζοντος, ο οποίος συνεχώς σκοτεινιάζει, εις το διαρκές λυκόφως των αξιών, ο Ηράκλειτος θα παραπέμπη πάντοτε από τα βάθη των αιώνων, εις τον γλυκύν λόγον του Ευαγγελιστού Ιωάννου και θα διαβεβαιού ότι «το φως εν τη σκοτία φαίνει και η σκοτία αυτό ου κατέλαβεν»

Λέξεις κλειδιά: Ηράκλειτος, φιλοσοφία, κοινωνιολογία, σύγχρονος εποχή

Εισαγωγή

Κατά την συνεχή πορείαν του ανθρώπου εις το ευρύ πεδίο της σκέψεως, της γνώσεως, του πολιτισμού και της επιστήμης οι λόγοι του Ηρακλείτου αποκτούν όλο και μεγαλύτερον κύρος και ισχύν και η αξία των καθίσταται εμφανεστέρα μέσα από τα επιτεύγματα της συγχρόνου επιστήμης και τας πολλάς ταχέως επερχομένας κοινωνικάς διαφοροποιήσεις.

Ο Ηράκλειτος παραμένει πάντοτε σύγχρονος, διότι απευθύνεται εις τον άνθρωπον όλων των εποχών. Ο λόγος του είναι υπεράνω του χρόνου, του τόπου, των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών, των οικονομικών παραμέτρων, του πολιτιστικού υποβάθρου, επεκτεινόμενος εις τα βάθη της ανθρωπίνης ψυχής, η οποία πάντοτε επιζητά την αλήθεια και προσδοκεί να ανεύρη τας ορθάς απαντήσεις εις τα ουσιώδη υπαρξιακά ερωτήματα του σκεπτομένου ανθρώπου.

Αποτελεί «ακριβές οιάκισμα προς στάθμην βίου¹», ιδίως διά τον σύγχρονον άνθρωπον, ο οποίος ζή την φθίνουσα πορείαν των πνευματικών αξιών εις την έρημον της παγκοσμιοποιήσεως και ωθείται να εγκλωβισθή ή να ενταφιασθή εις το δαιδαλώδες και εξουθενωτικόν πεδίο των οικονομικών διεκδικήσεων.

Ο λόγος του Ηρακλείτου είναι σαφής, ακριβής και διαυγής, δεν αλλοιούται δεν υφίσταται την οξειδωσιν του χρόνου και της φθοράς. Εις τα διασωθέντα αποσπάσματα του λόγου του δεν υπάρχει περιτή λέξις, δεν υπάρχει αντίφασις. Αι έννοιαι αναφύονται με την γνησιότητα και φυσικότητα με την οποίαν αναφύονται οι βλαστοί, τα φύλλα και οι καρποί ενός

* Ομότιμος Καθηγητής Ιατρικής Σχολής ΑΠΘ
Ινστιτούτον Ερεύνης διά την Νόσον του Alzheimer και
τας Νευροεκφυλιστικάς παθήσεις

ευχύμου δένδρου. Ο «σκοτεινός φιλόσοφος», όπως χαρακτηρίσθη, έχει φωτεινόν λόγον, ο οποίος διατυπωθείς εις μίαν κρίσιμον περίοδον θρησκευτικής και φιλοσοφικής αναπτύξεως, εφώτισεν την φιλοσοφίαν όλων των εποχών και έδωσεν κίνητρα εις την λογοτεχνίαν, διά να εμπλουτίση τον λόγον της με βαθύ στοχασμόν και ιδιαίτεραν ευρύτητα.

Ο λόγος του Ηρακλείτου καθίσταται τόσον περισσότερο διαυγής, όσον γίνεται αντικείμενον βαθυτέρας σκέψεως και όσον περισσότερο μελετάται εις στιγμάς εσωτερικότητας και εις περιόδους μείζονος πνευματικής ωριμότητας και ομοιοστατικής αρμονίας, όταν ο άνθρωπος ζητά την φιλοσοφικήν βαθύτητα διά να κατανοήση πληρέστερον τον εαυτόν του και να λειτουργήση κατά τρόπον ευεργετικότερον. Ο λόγος του Ηρακλείτου όσον περισσότερο μελετάται τόσον περισσότερο ανακαλύπτεται, χωρίς να υφίσταται τέλος, συναρπάζων πάντοτε με την προφητικήν του ενόρασιν και την λιτήν αρτιότητα.

Από τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλην, τον Πλωτίνον και τον Μάρκον Αυρήλιον έως τον Hölderlin, τον Hegel, τον Nietzsche και τον Heidegger, ο Ηράκλειτος διεπότισεν διά των ιδεών του την σκέψιν των φιλοσόφων και καθήυθηεν τον προβληματισμόν των εις βαθύτερους χώρους της ανθρωπίνης ψυχής. Εκ παραλλήλου εις τον χώρον της λογοτεχνίας συγγραφείς από τον Eliot² έως τον Ibsen και τον Kafka, περιέλαβον και ενεσωμάτωσαν αρμονικώς σκέψεις και αποσπάσματα του Ηρακλείτου, σχεδόν αυτολεξί εις τα έργα των.

Το συμπέρασμα του Ηρακλείτου ότι «γραφέων οδός ευθεία και σκολιή μία εστι και η αυτή» εμπρικλείει αναμφισβήτητον αλήθειαν, χωρίς να υφίσταται αντίφασις και παραδοξότης. Πάντοτε τόσον η φιλοσοφία, όσον και η λογοτεχνία κατά διαφορετικόν τρόπον εκάστη, αναφέρονται εις τα ουσιώδη θέματα της ανθρωπίνης υπάρξεως, εις την ζωήν και τον θάνατον, την πίστιν, την ελπίδα την αιωνιότητα, την αγάπην, τα συναισθήματα και τα πάθη της ανθρωπίνης ψυχής. Αναφέρονται εις την επικοινωνίαν του ανθρώπου μετά του αισθητού κόσμου και του πλησίον του, εις τα ανθρώπινα δικαιώματα, εις τον σεβασμόν και την αξιοπρέπειαν του ανθρωπίνου προσώπου, εις τας τας προσδοκίας του διά καλλιτέραν ποιητικήν στάθμην ζωής, εις το σήμερον και το αύριον της ανθρωπίνης κοινωνίας. Και η μεν φιλοσοφία προσπαθεί να ανεύρη και να προσφέρη, εις τα πλαίσια μαθηματικής διατυπώσεως και καθέτου δομής, ευθείας απαντήσεις εις τα ουσιώδη και υπαρξιακά αυτά ερωτήματα, η δε λογοτεχνία, είτε διά του εμμέτρου είτε διά του πεζού λόγου προσπαθεί, διά ευρυτέρας, ελευθέρας, αφηγηματικής, συμβολικής ή παραβολικής οδού, διερχομένης διά του ευαισθήτου χώρου του συναισθήματος, να οδηγήση, κατά τρόπον προσιτόν και καταληπτόν εις τας πλέον ευλόγους και ευχερώς αποδεκτάς απαντήσεις.

Στοιχεία εκ της ζωής του Ηρακλείτου

Ο Ηράκλειτος ο Εφέσιος, υιός του Βλόσωνος³, εις εκ των προσωκρατικών φιλοσόφων, έζησεν εις την Έφεσον⁴, μίαν ανθούσαν πόλιν, αφοσιωμένην εις την λατρείαν της θεάς Αρτέμιδος και ήκμασεν κατά την εξηκοστήν ενάτην Ολυμπιάδα, ήτοι το 504-501 π.Χ⁵. Αφησεν ημιτελές το έργον του, λόγω της

μελαγχολίας⁶ υπό της οποίας ενδεχομένως έπασχεν, ενώ εκ παραλλήλου, προφανώς εκ της αυτής αιτίας, πολλά σημεία του έργου του, φαίνονται εκ πρώτης όψεως ότι παρουσιάζουν αντιφατικότητα.

Η προσωπικότης του επροβλημάτιζεν τους συγχρόνους του, λόγω της ιδιαιτερό-τητος της συμπεριφοράς του, εις την οποίαν υπήρχεν έκδηλοςσυμβολισμός και εδίδοντο εμμέσως δι αυτής απαντήσεις εις τα τρέχοντα κοινωνικά προβλήματα της πατρίδος του.

Έδιδεν την εντύπωσιν, ότι ήτο υπερόπτης και ότι δεν απεδέχετο τας απόψεις των άλλων. Απέρριπτεν τον Όμηρον και τον Αρχίλοχον⁷, γεγονός το οποίον εχρειάζετο πολύ θάρρος και τόλμην διά να το εκφράση κατά τρόπον άμεσον και επιγραμματικόν εις την εποχήν του. Δέν έδιδεν βαρύτητα εις την πολυμάθειαν, η οποία ιδιαιτέρως εξετιμάτο ως μεγίστη αρετή υπό των συγχρόνων του, αλλά έδιδεν βαρύτητα εις την καινοτόμον και πρωτοπορειακήν σκέψιν⁸ και εις την διατύπωσιν νέων ιδεών, αι οποίαι θα ιχνηλατούσαν νέας οδούς πνευματικής πορείας.

Ο ίδιος δεν είχε μαθητεύσει πλησίον διδασκάλων, αλλά η σοφία του προήρχετο εκ της αναζητήσεως του εαυτού, του εκ της συνεχούς προσπαθείας προς αυτογνωσίαν⁹. Επρέσβευεν ότι η πραγματική σοφία συνίσταται εις την γνώσιν του όντως όντος¹⁰, ήτοι εις την γνώσιν της υπερτάτης αρχής, η οποία κυβερνά τα πάντα διά της βοηθείας των πάντων¹¹. Ο Ηράκλειτος αντελαμβάνετο την παρουσίαν του Ενός εις τα πάντα και τα πάντα εντός του Ενός.

Η συμπεριφορά του διεκρίνετο διά την απλότητα, την αμεσότητα και ενίοτε την ιδιαιτερότητα της. Πολλάκις καθίστατο δυσερμήνευτος και υφίστατο αδυναμία κατανοήσεως αυτού, υπό των πολλών και αντιλήψεως των βαθυτέρων κινήτρων της συμπεριφοράς του και του εκφραζομένου συμβολισμού. Ούτω, κατά το πλείστον παρέμενεν σιωπηλός μη μετέχων εις τας συζητήσεις, εις την εύλογον δε ερώτησιν διατί σιωπά απήντα λακωνικώς "διά να ομιλήτε εσείς"¹². Άλλοτε, ήτο αινιγματικός και δυσνόητος εις τους λόγους του, λόγω του συνεπτυγμένου παραβολικού και μεταφορικού χαρακτήρος των εννοιών του¹³ και άλλοτε εις ουσιώδη θέματα έδιδεν ερωτώμενος την δέουσαν απάντησιν διά συμβολικών ενεργειών.

Κατά διαστήματα έξη ησυχαστικήν ζωήν εντός σπηλαίων, τα οποία υπήρχον εις τα όρη τα περιβάλλοντα την Έφεσον, σκεπτόμενος και αναζητών την εύρεσιν της αληθείας, ανασκάπτων εις τα βάθη της ψυχής του¹⁴.

Ενίοτε η συμπεριφοράν του ενεθύμιζεν την συμπεριφοράν των διά Χριστόν σαλών Αγίων, της Εκκλησίας μας¹⁵. Ούτως όταν οι συμπολίται του εζήτησαν να υποδείξη τον τρόπον επιτεύξεως ομονοίας εις την πόλιν, ανέβη εις το βήμα και εζήτησεν απλώς ένα ποτήριον ψυχρού ύδατος εις το οποίον έβαλεν κρίθινον άλευρον, το ανεκίνησεν, το έπιεν ενώπιον όλων και απήλθεν, χωρίς να αρθρώση λέξιν, προφανώς υποδηλών ότι η απλότης, η λογική, η σύνεσις, η ψυχραιμία, το αίσθημα της προσωπικής ευθύνης, η κάλυψις των βασικών αναγκών και η αποφυγή της πολυτελείας αποτελούν τας ουσιώδεις προϋποθέσεις διά την ομόνοιαν και την ειρήνην εις την πόλιν¹⁶.

Ο Ηράκλειτος απέφευγεν συστηματικώς να τιμάται και δεν έδιδεν αξίαν εις τους ισχυρούς της εποχής του, τους οποίους ουδέποτε προσήγγιζεν. Εις τον Δαρειόν, ο οποίος εξεδήλωσεν δι'επιστολής του έντονον επιθυμίαν να τον γνωρίση,

προσκαλέσας αυτόν εις την Περσίαν, ουδόλως απήντησεν¹⁷, αγνοήσας την πρόσκλησιν. Τους Αθηναίους, οι οποίοι την εποχήν του Ηρακλείτου ευρίσκοντο υπό την επήρειαν του Πυθαγορείου πνεύματος, ενώ εκ παραλλήλου, εξεδήλωναν τον θαυμασμόν και την εκτίμησιν των διά το έργον του, αντιμετώπισεν διά σκεπτικισμού και ίσως μετά περιφρονήσεως¹⁸.

Όλοι αι ενέργειαι του εδήλωναν ότι είχεν βαθείαν αίσθησιν του δικαίου και ευλόγως εκινητοποιείτο, αντιδρών εντόνως, όταν αντελαμβάνετο ότι διεπράττετο αδικία εις βάρος αξίων συμπολιτών του, εχόντων το αίσθημα της κοινωνικής ευθύνης, χρησίμων διά την διευθέτησιν των κοινών θεμάτων¹⁹. Είχεν, εκ παραλλήλου, βαθείαν επίγνωσιν των συνεπειών της ύβρεως και της αλαζονικής επάρσεως τόσοσιν διά το ίδιον το άτομον όσον και διά την κοινωνίαν και διετεινέτο ότι είναι προτιμότερον να αγωνισθή ο άνθρωπος να εξαλείψη εντός του την έπαρσιν παρά να σβήση την πυρκαϊάν²⁰.

Την οίησιν, ήτοι την αίσθησιν του ανθρώπου ότι γνωρίζη τα πάντα, παρ' όλην την άγνοίαν του, διά της οποίας συμπαρασύρεται η αντικειμενική της και η λογική κρίσις, την παραλλήλιζεν προς την επιληψίαν, την εκλαμβανομένην ως ιεράν νόσον, κατά την οποίαν ο πάσχων δεν διατηρεί συνείδησιν των ενεργειών του και ως εκ τούτου στερείται του αισθήματος της προσωπικής ευθύνης²¹.

Οι ενάρετοι, είχαν ιδιαίτεραν αξίαν διά τον Ηράκλειτον, καθ' όσον υπερβαίνουν το σύνθητες μέτρον των πολλών, των ενδιαφερομένων μόνον διά την κάλυψιν των βιοτικών αναγκών των. Οι ενάρετοι ανέρχονται εις το ηθικόν στάδιον της βιώσεως των αρετών, αι οποίαι τους χαρίζουν την αέναον δόξαν²². Εις ενάρετος, ως εκ τούτου, ισοδυναμεί κατά τον Ηράκλειτον προς μύριους ανθρώπους²³.

Μεταξύ των αρετών, η σωφροσύνη έχει κατά τον Ηράκλειτον ιδιαίτεραν αξίαν. Η ορθή σκέψις και η ορθή φρόνησις, αι οποίαι στηρίζονται επί αναλλοιώτων αξιών και επί αφόγου ηθικής ζωής, αποτελούν αλάνθαστον οδόν εις την συνεχή πνευματικήν ανάβασιν του ανθρώπου, η οποία δεν πρέπει να αναστέλλεται ή να κυκλοποιήται, αλλά να αποτελή ευθείαν ανοδικήν κλίμακα²⁴. Εις τελικήν ανάλυσιν, κατά τον Ηράκλειτον, η σοφία είναι απλή. Ταυτίζεται προς την αλήθειαν, την φυσικήν απλότητα και πηγαϊότητα, υπό των οποίων εμφορούμενον το άτομον ενεργεί πάντοτε ενάρετως και ευστόχως, προβαίνων εις την κατάλληλον και ορθήν αξιοποίησιν, των γνώσεων και των εμπειριών αυτού²⁵.

Το σημαντικότερον μέλημα του σκεπτομένου ανθρώπου είναι η αναζήτησις του εαυτού του. Χωρίς να αρνείται την αξίαν της μελέτης του φυσικού κόσμου, ο Ηράκλειτος ησχολήθη κυρίως με την αναζήτησιν της εσωτερικής Αληθείας, διά της οποίας επέρχεται η ηθική και πνευματική αναβάθμισις.

Όταν τελικώς ο Ηράκλειτος διεπίστωσεν, ότι εξέπεσαν πλέον αι ηθικαί αξίαι και οι συμπολίται του έπαυσαν να έχουν την αίσθησιν του δικαίου και της χρηστότητος, ήρχισεν αρχικώς να εκδηλώνη αντιδραστικήν συμπεριφοράν, εμπαιζών εμμέσως αυτούς²⁶ εν συνεχεία δε εγκατέλειπεν την πόλιν και τους ανθρώπους και απεσύρθη εις τα όρη όπου έζη ασκητικώς, υποσιτιζόμενος και διαιωόμενος αποκλειστικώς διά φυτικών τροφών²⁷.

Ίσως εκ της αυστηράς και της ανεπαρκούς εις πρωτεΐνας διαίτης και των πλημμελών συνθηκών διαβιώσεως, αι οποίαι θα ευνόουν την ανάπτυξιν ιώσεων, ενεφάνισεν ασκίτην

και ηναγκάσθη να κατέλθη εις την πόλιν προς αναζήτησιν των καταλλήλων ιατρών.

Εις τους ιατρούς, προς τους οποίους απετάνθη, δεν ανέφερεν τα συμπτώματα της ασθενείας του, αλλά τους υπέβαλεν την αινιγματικήν ερώτησιν εάν ήτο δυνατόν μετά από την βροχήν αυτοί να προκαλέσουν ξηρασίαν²⁸. Επειδή ευλόγως δεν κατενοήθη το νόημα της ερωτήσεως του, εζήτησεν πλέον να μάθη μετά ιδιαίτερου πραγματισμού, εάν ήτο δυνατόν οι ιατροί να αφαιρέσουν το υγρόν εκ της κοιλίας του. Μετά την ευλόγως αρνητικήν απάντησιν αυτών, ο Ηράκλειτος κατέφυγεν εις βουστάσιον και εισήλθεν εντός της κόπρου ελπίζων, ότι διά της θερμοκρασίας θα απερροφότο το ασκητικόν υγρόν. Εκεί απεβίωσεν εις ηλικίαν εξήκοντα ετών. Κατά τον Έρμιππον κατεκλίθη υπό τον ήλιον και εκάλυφθη υπό της κόπρου, θανών δε την επομένην ημέραν, ετάφη εις την αγοράν της Εφέσου.

Ο Νεάνθης ο Κυζικινός, ως αναφέρει ο Διογένης ο Λαέρτιος, δίδει ιδιαίτεραν τραγικότητα εις το τέλος του Ηρακλείτου, αναφέρων ότι προσεπάθησεν ούτως να απελευθερωθή εκ της κόπρου, υπό της οποίας εκάλυφθη, αλλά μη δυνηθείς παρέμεινεν καθηλωμένος, έως ότου τον κατεσπάραξαν οι κύνες²⁹.

Το έργον του Ηρακλείτου

Το έργον του Ηρακλείτου παρεδόθη εις ημάς αποσπασματικώς. Ως αναφέρει ο Διογένης ο Λαέρτιος, το βιβλίον "Περί φύσεως", το οποίον συνέγραψεν και αφιέρωσεν εις το ιερόν της Αρτέμιδος, διηρήθη εις τρία μέρη, ήτοι (α) εις το περί του σύμπαντος, (β) εις το πολιτικόν και (γ) εις το θεολογικόν³⁰.

Το σύγγραμμα φαίνεται ότι έτυχεν, παρά το δυσνόητον περιεχόμενον του, ιδιαίτερου σεβασμού και αποδοχής και απέκτησεν οπαδούς, οι οποίοι ωνομάσθησαν "Ηρακλείταιοι"³¹, οι οποίοι ως προς τον αριθμόν και την αφοσίωσιν των εις την διδασκαλίαν του Ηρακλείτου θα ηδύναντο να συγκριθούν μετά των Πυθαγορείων. Δυστυχώς, εκ του όλου έργου υπάρχουν σήμερα μόνον περί τα εκατόν είκοσι έξ γνήσια αποσπάσματα, τα οποία εν τούτοις είναι απολύτως ενδεικτικά της νοητικής ισχύος, της σοφίας και της πρωτοπορειακής της σκέψεως του Ηρακλείτου.

Ο λόγος του Ηρακλείτου είναι πυκνός, πλήρης νοημάτων, ενίοτε αινιγματικός και πολλάκις είναι δυσχερής η στίξις των προτάσεων του³². Χρειάζεται πολλήν μελέτην και ιδίως πολλήν εμβάθυνσιν, διά να κατανοηθή η ωραιότης, η κερυμένη αρμονία και το μεγαλείον των νοημάτων του και να καταστή αντιληπτή η εσωτερική ανησυχία του φιλοσόφου, ο οποίος ήθελεν να επιφέρη τομάς εις τον προγενέστερον φιλοσοφικόν στοχασμόν και να εισαγάγη το βαθύ πιστεύω αυτού επί της των πάντων ενότητος και της μοναδικής αξίας του Λόγου.

Ο λόγος του Ηρακλείτου καθίσταται ευλόγως δυσχερής, διά τον μελετητήν, ο οποίος παραμένει εις την εξωτερικήν έκφρασιν ή επιζητά την ταχείαν εντίληψιν του εσωτερικού νοήματος. Αναφέρεται υπό του Διογένους του Λαερτίου, ότι όταν ο Ευριπίδης έδωσεν εις τον Σωκράτην το σύγγραμμα του Ηρακλείτου και εζήτησεν εν συνεχεία την γνώμην του επ= αυτού, εκείνος απήντησεν ότι ήσαν σπουδαία αυτά τα οποία κατενόησεν, αλλά θα πρέπει να ήσαν εξ ίσου σπουδαία και αυτά τα οποία δεν ηδυνήθη να κατανοήση.

Πλην όμως θα ήτο αναγκαίον να είχε την δεινότητα ενός Δηλίου δύτου, διά να καταδυθή εις το βάθος των νοημάτων³³.

Κατά τον Αριστοτέλην ήτο παράδοξος η προσπάθεια του Ηρακλείτου προς σύζευξιν και εναρμόνησιν των αντιθέτων και εκ πρώτης όψεως αντιφατικών εννοιών. Ο Αριστοτέλης επεζήτει πλήρη και σαφή καθορισμόν των εννοιών, ενώ η Ηράκλειτος ανεγνώριζεν το ασαφές περίγραμμα εκάστης εννοίας, την μεταβλητότητα αυτής και την αδυναμίαν να γνωρίσωμεν αυτήν εις όλην την έκτασιν και το βάθος της, διότι ακόμη και αι έννοιαι αι αναφερόμεναι εις την φύσιν ή τον αισθητόν κόσμον δεν αποκαλύπτονται ενώπιον μας πλήρως ή δεν έχομεν ακόμη την δυνατότητα να διεισδύσωμεν εις το βάθος αυτών (φύσις δὲ καθ' Ἡράκλειτον κρύπτεσθαι φιλεῖ).

Η αξία του λόγου

«τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἔοντος αἰ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον· γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπίρροισιν εἰκόασι, πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων τοιούτων, ὁκίων ἐγὼ διηγέσθαι κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον καὶ φράζων ὅκως ἔχει· τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λανθάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιοῦσιν, ὅκωσπερ ὁκόσα εὐδοντες ἐπιλανθάνονται»

Το μεγαλειώδες αυτό απόσπασμα του Ηρακλείτου, το οποίον κατά τον Αριστοτέλην και τον Σέξτον τον Εμπειρικόν απετέλει την αρχήν του έργου του είναι συγκλονιστικῆς βαρύτητος και αποτελεί ορόσημον εις τον φιλοσοφικόν στοχασμόν. Καθίσταται δε τούτο ο άξων της φιλοσοφίας του Ηρακλείτου, περίξ του οποίου αναπτύσσονται αρμονικώς αι περισσότεραι των σκέψεων και των αρχών του.

Ο λόγος είναι άναρχος και τα πάντα διά αυτού εγένοντο³⁴. Αποτελεί ούτος την αιωνίαν αλήθειαν³⁵, διά της οποίας συντελούνται τα πάντα, την οποίαν όμως οι άνθρωποι, κατά κανόνα, δεν κατανοούν ούτε πρίν να την ακούσουν, ούτε ακόμη και μετά από εκτενή αναφοράν εις αυτήν. Ο Λόγος διέπει τα πάντα, ως υπεράτη αρχή³⁶, Παρά ταύτα οι άνθρωποι δεν συνειδητοποιούν την ύπαρξιν του³⁷ και ενώ είναι εν εγρηγόρσει συμπεριφέρονται ως εάν ευρίσκοντο καθ' ὑπνον³⁸.

Ο Λόγος δεν διαφοροποιείται. Υπάρχει ο κοινός Λόγος, ως αντικειμενική αλήθεια, τον οποίον οφείλουν να σεβασθούν και να ακολουθήσουν οι άνθρωποι, εκφεύγοντες από τους περιωρισμένους ορίζοντας της ιδικής των υποκειμενικής σκέψεως³⁹. Όταν οι άνθρωποι αποδεχθούν τον λόγον θα κατανοήσουν την σοφίαν, η οποία διέπει την ενιαίαν υπόστασιν των πάντων⁴⁰.

Είναι ιδιαίτερως παράδοξον διά τον Ηράκλειτον να μη εμβραθύνουν οι άνθρωποι εις την έννοιαν του Λόγου, εκ του οποίου κατευθύνονται τα πάντα, θεωρούντες απόμακρον την έννοιαν αυτού, ενώ συγχρόνως αναλίσκονται με θέματα τα οποία στερούνται αντικειμενικής αξίας, στερούνται πνοής (ὤ μάλιστα διηνεκῶς ὁμιλοῦσι λόγῳ, τῷ τὰ ὅλα διοικοῦντι, τούτῳ διαφέρονται, καὶ οἷς καθ' ἡμέρην ἐγκυροῦσι, ταῦτα αὐτοῖς ξένα φαίνεται). Ο Ηράκλειτος ζητά την επικέντρωσιν της προσοχής του ανθρώπου εις εις τον λόγον, καθ' ὅσον εντός αυτού εμπεριέχεται το αιώνιον, το απόλυτον και το αληθές.

Ο Λόγος αποκαλύπτεται εντός της ανθρωπίνης ψυχῆς και συνεχώς αυξάνεται και όλον περισσότερο διακατέχει αυτήν (ψυχῆς ἔστι λόγος ἑωυτὸν αὔξων). Με την παρουσίαν

του λόγου, η ψυχὴ διατηρεῖται εις τον χώρον της αυτογνωσίας και της καλλιέργειας των αρετῶν «ἀνθρώποισι πᾶσι μέεσσι γινώσκειν ἑωυτοὺς καὶ σωφρονεῖν». Ὅσον δε μεγαλύτερα είναι η αυτογνωσία, τόσον περισσότερον η ζωὴ και η κοινωνική συμπεριφορά του ανθρώπου βελτιούται, καθισταμένη πλέον προσεκτικὴ και σώφρων⁴¹.

Οι άνθρωποι, οι οποίοι αγαπούν την σοφίαν θα πρέπει εκ παραλλήλου να αγαπήσουν την γνώσιν και την πολυμάθειαν⁴², εν τούτοις η πολυμάθεια δεν διδάσκει την βαθυτέραν κατανόησιν των πάντων⁴³.

Κατά τον Ηράκλειτον οι οφθαλμοί καθίστανται καλλίτεροι μάρτυρες της αληθείας από τα ὠτα⁴⁴, αλλά αμφοτέρα τα ὄργανα καθίστανται κακοί μάρτυρες διά τον άνθρωπον ο οποίος έχει ακαλλιέργητον ψυχὴν⁴⁵ και δεν δύναται να εσωτερικεύση και να ερμηνεύση ορθῶς και εις βάθος τας προσλαμβανομένας διά των αισθήσεων πληροφορίας.

Οι εσωτερικοί οφθαλμοί, οι οποίοι πρέπει να στρέφονται εις την μελέτην της ψυχῆς και να αναζητοῦν να ἴδουν το θεῖον στοιχείον εν αυτή, είναι πολυτιμώτεροι από τα ὠτα, τα οποία μεταφέρουν εις την ανθρωπίνην συνειδησιν το απόηχον του κοσμικοῦ διαλόγου και κατ' ἐπέκτασιν του κοσμικοῦ φρονήματος. Οι οφθαλμοί του σώματος είναι δυνατόν να αποφύγουν το αισθητόν φῶς αλλά οι οφθαλμοί της ψυχῆς είναι αδύνατον να αποφύγουν το νοητόν φῶς, το οποίον ουδέποτε δύνει⁴⁶.

Η ασκητικὴ σκέψις του Ηρακλείτου και η προσπάθεια να στρέψη την ψυχὴν του ανθρώπου εις το αληθές και το αιώνιον εκφράζεται εντός όλων των διασωθέντων αποσπασμάτων του. Μόνον μετά από ουσιώδη και εκτενή εσωτερικόν διάλογον θα δυναθῆ ο άνθρωπος να ομιλήσῃ ορθῶς, ελευθέρως και να επικοινωνήσῃ μετά του πλησίον του⁴⁷ με απλότητα και σεβασμόν, ελλείψει δε αυτού καθίσταται αδύνατος η αληθῆς και ουσιώδης επικοινωνία.

Ο άνθρωπος πρέπει πάντοτε να ελπίζει. Χωρίς ελπίδα δεν υπάρχει δυνατότης αναβαθμίσεως της ποιοτικῆς στάθμης της ζωῆς του ούτε δύναται να ακολουθήσῃ οὗτος σταθεράν πνευματικὴν πορείαν. Η ἔλλειψις ελπίδος συνεπάγεται την ψυχικὴν αποδυνάμωσιν και τον ενταφιασμόν εις την μετριότητα και την σταδιακὴν φθοράν. Η κατάθλιψις και η απελπισία αποτελοῦν την πρόγευσιν του θανάτου. Είναι ιδιαίτερως σημαντικόν το γεγονός ότι ο Ηράκλειτος ευρισκόμενος ο ἴδιος ἴσως μέσα εις την ατμόσφαιραν της θλίψεως, αναζητά και διδάσκει την αξίαν της ελπίδος, του φωτός και της χαράς. Αντιλαμβάνεται ότι χωρίς ελπίδα δεν είναι δυνατόν να υπάρξῃ αναβάθμισις της ποιότητος της ζωῆς, καλλιέργεια του ἔσω ανθρώπου, δημιουργικότης, πνευματικὴ αναζήτησις, επιστημονικὴ ἔρευνα και να διανοιγούν νέοι ευρύτεροι ορίζοντες⁴⁸ εις την σκέψιν.

Η φύσις

Η φύσις δεν είναι γνωστὴ εις τον άνθρωπον, ως προς τας βαθυτέρας διεργασίας της, καθ' ὅσον αγαπά αὐτή να φυλάσῃ τα μυστικά της⁴⁹.

Διά τον λόγον αυτόν ο άνθρωπος καλεῖται να ανακαλύπτῃ τας αρχάς της διά της επιστήμης. Αι φυσικαὶ επιστήμαι διεισδύουν εις το μυστήριον της σοφίας, το μυστήριον του λόγου, το οποίον ευγλώττως εκφράζεται διά της

δημιουργίας και απεικονίζεται πολλαπλώς εις όλον τον αισθητόν κόσμον.

Ο Ηράκλειτος διετείνεται ότι υφίσταται συνεχής μεταβλητότης των πάντων⁵⁰. Εις την ανθρωπίνην ζωήν δεν είναι δυνατόν να συμπέσουν δύο χρονικά στιγμαί. Έλεγεν χαρακτηριστικώς ότι δεν είναι δυνατόν να εισέλθῃ κανείς δύο φορές εις τον ίδιον ποταμόν, καθ' όσον το ύδωρ του ποταμού συνεχώς ρέει και ουδέποτε είναι δυνατόν να διαβραχῇ ούτος υπό των ιδίων υδάτων⁵¹. Ουδέποτε, κατ'επέκτασιν, η ζωή του ανθρώπου είναι δυνατόν να περιλαμβάνῃ δύο ταυτοσημούς χρονικάς στιγμάς. Ακόμη και η μικρά διαφοροποιήσις των γεγονότων και των δεδομένων έχει ιδιαίτερον βαρύτητα διά την εσωτερικήν ζωήν του σκεπτομένου ανθρώπου.

Εκ παραλλήλου, διά της μεταβλητότητος των υδάτων του ποταμού, σχηματικώς κατά ιδιαίτερος παραστατικόν τρόπον, εκφράζεται και η μεταβλητότης των ψυχικών φαινομένων του ανθρώπου, ο οποίος παραμένει ο ίδιος μεν κατ' όνομα, αλλά πλειστακίς μεταβάλλεται, ως προς τας ψυχικάς διεργασίας του και την εσωτερικήν ροήν των σκέψεων, των αποφάσεων και των βιωμάτων του, την ροήν των μνημονικών εγχαράξεων του και την αξιολόγησιν αυτών, την ροήν του λόγου του, την διαμόρφωσιν των αντιδράσεων του εντός του κοινωνικού χώρου και προς εαυτόν και ιδίως την αλληλουχίαν των διηνεκώς μεταβαλλομένων συναισθημάτων του.

Κατά τον Ηράκλειτον, η μεταβλητότης υφίσταται εις όλα τα φυσικά φαινόμενα. Το θερμόν εναλλάσσεται μετά του ψυχρού, το φως μετά του σκότους, το υγρόν μετά του ξηρού και αντιστρόφως⁵². Η στατικότητα είναι κατ' ουσίαν μακράν του αισθητού κόσμου, των φυσικών φαινομένων και των διεργασιών αυτής ταύτης της ψυχοσωματικής υποστάσεως του ανθρώπου, εκφράζουσα την αδυναμίαν του ανθρώπου να ίδῃ και να παρακολουθήσῃ, την υφισταμένην εσωτερικήν μεταβλητότητα των πάντων.

Έκαστον στοιχείον κατά τον Ηράκλειτον δυναμικώς εμπεριέχει και το εκ διαμέτρου αντίθετον αυτού, εις το οποίον μεταπίπτει είτε διά της απωλείας των συντελεστών, εκ των οποίων συνίσταται, είτε διά της ανακτήσεως αυτών, κατ'αναλογίαν προς το θερμόν, το οποίον διά της απωλείας της θερμότητος καθίσταται ψυχρόν και αντιστρόφως. Η συνεχής αὐτῆ μεταπτώσις εις τας αντιθέτους καταστάσεις ἢ εις τα αντίθετα φαινόμενα συμβάλλει εις την δημιουργίαν "της καλλίστης αρμονίας"⁵³, η οποία πολλάκις ευλόγως παραμένει αφανής, καθ' όσον η αφανής αρμονία καθίσταται πάντοτε υπερτέρα της φανεράς⁵⁴.

Εκ παραλλήλου, αι αντίθετοι καταστάσεις συμβάλλουν, τα μέγιστα, εις την δυνατότητα αντιλήψεως της αξίας της θετικής εκφράσεως εκάστου φαινομενολογικού διπόλου. Ούτως, ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται συνήθως την μεγάλην αξίαν της υγείας διά μέσου της εμπειρίας της νόσου, την αξίαν της αναπαύσεως διά της κοπώσεως, την αξίαν της σιτίσεως διά του λιμού⁵⁵, την αξίαν της χαράς διά της θλίψεως, της αγάπης διά του μίσους, της ειρήνης διά του θυμού. Επιπροσθέτως, εκ των αντιθέτων φαινομένων ἢ καταστάσεων απορρέει η σύνθεσις⁵⁶, η οποία δύναται να παράσχη λειτουργικήν πληρότητα και αισθητικήν αρμονίαν, ενώ συγχρόνως εντός των αντιθέτων είναι δυνατόν να εγκρύπτεται η αὐτῆ εν τω βάθει αλήθεια ἢ η αὐτῆ λειτουργική δυναμικότης⁵⁷.

Η μεταβλητότης, όπως αὐτῆ εκφράζεται εις τον αισθητόν κόσμον και τας ψυχικάς διεργασίας του ανθρώπου, είναι μία συνεχής διακίνησις, μία ἔρις, εἰς πόλεμος μεταξύ των αντιθέτων, μία πάλη εις την οποίαν εμπλέκονται ουχί μόνον τα φυσικά φαινόμενα αλλά και αι ἔνοιαι, ως είναι η ἔννοια του δικαίου και του αδίκου, του αγαθοῦ και του κακοῦ, του τελείου και του ατελοῦς, αι οποίαι ευρίσκονται εις συνεχῆ αντίθεσιν και ανταγωνισμόν⁵⁸. Η ειρήνη είναι, ως εκ τούτου, το αποτέλεσμα της δυναμικῆς ισορροπίας μεταξύ δύο ἢ περισσοτέρων αντιπιθεμένων καταστάσεων, είναι η ἔκφρασις μίας διηνεκούς αμφοτεροπλεύρου ἔλξεως, η διαφανής αρμονία της οποίας είναι αποτέλεσμα του ἀρίστου ισολογισμού των ασκουμένων τάσεων.

Η στατικότητα υπό την ἔνοιαν της ηρεμίας, η απορρέουσα ἀπὸ την κατάπαυσιν της προσπαθείας θα εσήμαινεν σιγήν, ἀπονέκρωσιν⁵⁹, η οποία είναι μακράν της αρμονίας της σύμπαντος και της ἀνοδικῆς πορείας της ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Ο ανταγωνισμός των ἀντιρρόπων δυνάμεων ἀποτελεῖ, κατὰ συνέπειαν, ἓν παγκόσμιον φαινόμενον, εις το οποίον συμμετέχει και η ἀνθρωπίνη ψυχή, αι καταστάσεις της οποίας εναλλάσσονται και συγκρούονται μεταξύ των. Πολλάκις το αὐτό ἀντικείμενον ἢ η αὐτῆ ὑπόστασις, ἀδιακρίτως προς τας ἐγγενεῖς ιδιότητας αὐτῆς, ἐμπερικλείει δυναμικώς την ἀντίθεσιν, καθ' όσον ἀσκει ἀντίθετον ἐπίδρασιν, θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν ευεργετικὴν ἢ βλαπτικὴν, προαγωγικὴν ἢ κατασταλτικὴν, ἀναλόγως προς τοὺς δέκτας αὐτῆς και προς τας ιδιότητας, τας δυνατότητας, τας ἀνάγκας ἢ τας προσδοκίας των υποκειμένων, τα οποία μετέχουν εις αὐτήν. Οὕτω, το ὕδωρ της θαλάσσης, είναι ευεργετικόν μεν και ἀναντικατάστατον διά τοὺς ἰχθύες και τοὺς ἐμβίους θαλασσίους οργανισμούς, βλαπτικόν δε και ἐπικίνδυνον πολλάκις διά τοὺς ἀνθρώπους⁶⁰, ἐνὼ ο ἀτμοσφαιρικός ἀήρ ἐπιφέρει μεν τον θάνατον εις τοὺς ἰχθύες, διατηρεῖ δε την ζωήν εις την πανίδα.

Την κυρίαν θέσιν εις την διηνεκὴ μεταβλητότητα ἔχει ο χρόνος, ο οποίος μεταβάλλεται ο ίδιος και εις την πορείαν του μεταβάλλονται τα πάντα, τα οποία εἰσέρχονται τελικώς εις την ἀχρονον διάστασιν.

Όσον ευφυέστερος είναι ο ἄνθρωπος τόσοσ πληρέστερον ἀντιλαμβάνεται την εμμεταβλητότητα του χρόνου και την ἀρρηκτον σχέσιν αὐτοῦ προς τον χώρον. Τόσον περισσότερον διακατέχεται οὗτος ὑπὸ της ἀγωνίας της ἀξιοποιήσεως της ἐκάστοτε χρονικῆς στιγμῆς και της ἀναπτύξεως της ορθῆς και πληρεστερας λειτουργικότητος αὐτοῦ. Επὶ ἀμβλύνσεως των νοητικῶν δυνάμεων του ἀτόμου ἀμβλύνεται και η αἴσθησις του χρόνου, ο οποίος πολλάκις προσλαμβάνει τον τύπον της κυκλικῆς ἐναλλαγῆς και ἕκαστον σημεῖον αὐτοῦ εκφράζει κατὰ τον Ηράκλειτον τόσοσ την ἀρχὴν όσον και το τέλος.

Ὡς εκ τούτου ο χρόνος ἀποτελεῖ μίαν δύναμιν, η οποία κυριαρχεῖ ἐπὶ των πάντων και χειρίζεται τα πάντα με την ἀπλότητα και φυσικότητα με την οποίαν το παιδίον, χειρίζεται τοὺς πεισοὺς μετὰ των οποίων παίζει⁶¹.

Αναφερόμενος εις τον φυσικόν κόσμον, ο Ηράκλειτος θεωρεῖ, ὅτι το πρωταρχικόν στοιχείον, η κυρία ἐνεργειακὴ πηγή, είναι το πυρ μετὰ του οποίου τα πάντα ἀναλλάσσονται, ὅπως και ἐκεῖνο ἀναλλάσσεται μετὰ των πάντων⁶², κατ' ἀναλογίαν προς τα ἐμπορεύματα, τα οποία ἀναλλάσσονται μετὰ του

χρυσού και ο χρυσός μετά των εμπορευμάτων.

Το σύμπαν εγένετο, υπό του πυρός⁶³, το οποίον αιωνίως υπάρχει (πυρ αείζων), ανάπτυτον και σβήνον διηλεκώς, συμφώνως προς την καθωρισμένην αρμονίαν και το μέτρον των κοσμικών φαινομένων⁶⁴. Το πυρ, συγχρόνως, εκφράζει την ζωήν⁶⁵ και τον θάνατον εις απόλυτον αρμονίαν, διότι έχει την δύναμιν αφ' ενός μεν να κατακαίη, αφ' ετέρου δε να ζωοποιή, αναλόγως προς τον τρόπον μετά του οποίου αντιμετωπίζεται και χρησιμοποιείται τούτο υπό των ανθρώπων.

Το πυρ μεταστοιχειούται εις θάλασσαν και η θάλασσα εις γη και άνεμον. Ητοι το πυρ ως ενέργεια, ως έκφρασις της ενεργείας ή ως ειδική μορφή ενεργείας, αποκτά υλικήν υπόστασιν, υδροποιούμενον προς ύδωρ, εκ του οποίου είναι δυνατόν εν συνεχεία να προέλθουν η στερεά και αέριος κατάστασις της ύλης⁶⁶.

Η ενέργεια του πυρός και κατ' επέκτασιν το φώς, το οποίον αρρήκτως συνδέεται μετά του πυρός, προερχόμενον εξ αυτού, κατακλύζει τα πάντα, ουχί μόνον τον αισθητόν κόσμον αλλά και την ανθρωπίνην ψυχήν και ο Ηράκλειτος διερωτάται, πώς είναι δυνατόν ο άνθρωπος να παραμείνη κρυπτόμενος προ του μεγαλείου του φωτός⁶⁷, το οποίον ουδέποτε δύνει⁶⁸.

Ο κεραυνός κατά τον Ηράκλειτον, εκφράζει παραστατικώς την δύναμιν της εκφορτιζομένης ενεργείας, την μαζικήν έκφρασιν αυτής, η οποία κυβερνά τα πάντα, εκφράζουσα συγχρόνως την ευεργετικήν ή την βλαπτικήν σημασίαν αυτής διά τον άνθρωπον⁶⁹.

Η μετάπτωσις ή τροποποίησις της ύλης προς ενέργειαν και αντιστρόφως, ισοδυναμεί προς την εξάντησιν της ενεργειακής και την γέννησιν της υλικής υποστάσεως και αντιστρόφως⁷⁰.

Ο Ηράκλειτος δίδων μεταφυσικήν ή εσχατολογικήν προέκτασιν εις την έννοιαν του πυρός πιστεύει, ότι το πύρ θά έλθη διά να κρίνη και να κατακυριεύση τα πάντα⁷¹. Θά επέλθη ως εκ τούτου εξαύλωσις των πάντων και αναβάθμισις αυτών προς έν απέραντον ενεργειακόν δυναμικόν. Ούτως η αρχή και το τέλος της δημιουργίας συμπίπτουν, όπως συμπίπτουν η αρχή και το τέλος ενός κύκλου⁷². Προ του τέλους υφίστανται πολυάριθμοι και πολύμορφοι μεταπτώσεις της ύλης προς ετέρας υλικάς καταστάσεις, έως ότου τα πάντα τροποποιηθούν προς ενέργειαν⁷³.

Εις τον αισθητόν κόσμον, υφίσταται διηλεκτής ανακαινιστική τάσις. Εις τα πλαίσια της ανακυκλώσεως των υλικών στοιχείων και της μεταπτώσεως της ύλης προς ενέργειαν και αντιστρόφως, επικρατεί ως σταθερόν αξίωμα, η αδιαφιλονίκητος αρχή της ανακαινίσεως των πάντων, η οποία δεν αναφέρεται μόνον εις την έμβιον ύλην αλλά επεκτείνεται και εις την ανόργανον και την κοσμικήν τοιαύτην.

Ούτως, ό ήλιος είναι συνεχώς νέος (νέος εφ'ημέρη ήλιος), ανακαινιζόμενος αδιαλείπτως⁷⁴, χωρίς όμως ποτέ να υπερβαίνει το μέτρον της αρμονικής ενεργειακής αποδόσεως αυτού⁷⁵, παραμένων πάντοτε ρυθμιστής των εποχών, φορέυς του φωτός της ημέρας⁷⁶ και καθοριστικός παράγων εις την κυκλικήν εναλλαγήν του χρόνου, εις τα πλαίσια του οποίου εκτυλίσσονται τα γεγονότα και διαμορφώνονται τα φαινόμενα της ανθρωπίνης ζωής⁷⁷. Το πυρ εκφράζει την άκραν πληρότητα⁷⁸. Η πνευματική πυρά, η οποία ανάπτεται εις την ψυχήν του ανθρώπου καθαίρει τον παλαιόν άνθρωπον και πληροί αυτόν διά της άκρας αληθείας.

Η ψυχή

Αναφερόμενος εις την ανθρωπίνην ψυχήν, ο Ηράκλειτος αισθάνεται δέος προ του βάθους και της απεραντοσύνης αυτής. Τα πέρατα της ψυχής είναι αδύνατον να τα συναντήσει ο άνθρωπος ακόμη και εάν ακολουθήση όλες τας δυνατάς οδούς, διότι η ανθρωπίνη δυνατότης είναι περιορισμένη και ανεπαρκής διά να γνωρίση και να καθορίση τας ανορίους διαστάσεις της ψυχής⁷⁹. Η ψυχή αποτελεί το λειτουργικότερον στοιχείον της ανθρωπίνης υποστάσεως και διά της ψυχικής ισχύος επιτυγχάνεται η συναισθηματική σταθερότης⁸⁰, η οποία άνευ αυτής καθίσταται ανέφικτος.

Είναι βέβαιον ότι αι ψυχικά και νοητικά δυνατότητες, ήτοι η ακριβής αντίληψις, η βαθύτερα κατανόησις⁸¹, αι ικανότητες μαθήσεως, η δυνατότης του στοχασμού και ευρύτερον η ευφυΐα, η αρετή, η ανδρεία και η αυτοθυσία, παρά το γεγονός ότι ομοφώνως εκτιμώνται βαθύτατα⁸², δεν είναι αι αυτά εις όλους τους ανθρώπους. Υφίστανται εθμαντικά διαφοραί, εν μέσω των ανθρώπων, αι οποίαι ελάχιστα ή ουδόλως συνειδητοποιούνται υπό των πολλών⁸³.

Παρ'όλην όμως την δυνατότητα του ευλόγου στοχασμού και την υψηλήν ευφυΐαν ωρισμένων ανθρώπων, η αληθής σοφία δεν είναι ίδιον του ανθρωπίνου, αλλά είναι σύμφυτος προς το θεΐον⁸⁴, αι δε ανθρώπιναι δοξαΐαι ουχί σπανίως έχουν παιδαριώδη και πεπερασμένον χαρακτήρα, στερούμεναι επιστημονικής αληθείας⁸⁵ καθ'όσον και ο σοφώτερος των ανθρώπων φαίνεται παιδαριώδης προ του θεΐου⁸⁶.

Είναι λυπηρόν ότι οι άνθρωποι δεν ανατείνουσι προς το θεΐον, διότι λόγω της ελλείψεως πίστεως αδυνατούν να αποδεχθούν τας ενεργείας αυτού, να επιζητήσουν την βαθυτέραν γνώσιν αυτού⁸⁷ και να διαμορφώσουν ούτω την ηθικήν των συνείδησιν συμφώνως προς το θεΐον πρότυπον⁸⁸.

Αι λατρευτικά εκδηλώσεις του ανθρώπου διαφέρουν αναλόγως προς την ψυχικήν καθαρότητα αυτού. Άλλοτε μεν αύται, υπό ελαχίστων ανθρώπων, προσλαμβάνουν πνευματικόν χαρακτήρα, εκφράζουσαι αληθή ευχαριστίαν, δοξολογίαν, επικοινωνίαν και μέθεξιν του ανθρώπου προς το θεΐον, άλλοτε δε, υπό των περισσοτέρων, παραμένουν καθηλωμένοι εις το τυπικόν και τελετουργικόν μόνον στάδιον⁸⁹, χωρίς να έχουν βαθυτέραν μεταφυσικήν και φιλοσοφικήν προέκτασιν.

Η μεταβλητότης, η οποία υφίσταται εις τα πάντα επεκτείνεται, ως είναι αναμενόμενον και εις τας ψυχάς. Αι ψυχαι μεταβάλλονται, όπως μεταβάλλονται τα ύδατα του ποταμού, τα οποία διά της συνεχούς ροής των ουδέποτε παραμένουν τα ίδια. Επιπροσθέτως, όπως τα ύδατα των ποταμών, εκτός από την συνεχή ροήν, υπόκεινται και εις την εξάτησιν, ούτω και η ψυχή προέρχεται από την εξάτησιν ή εκ των "αναθυμιάσεων" των υγρών του σώματος, αποτελούσα και αύτη "αισθητικήν αναθυμιάσιν" ως υπεστήριζεν ο Ζήνων⁹¹.

Ο βαθμός της υγρότητος της ψυχής είναι, ως είναι φυσικόν, αντιστρόφως ανάλογος προς τον βαθμόν καλλιέργειας αυτής. Ούτως η ξηρά ψυχή είναι σοφωτάτη και αρίστη, παραμένει συμπαγής, απηλλαγμένη των σωματικών επιδράσεων, δεν αλλοιούται, δεν ρευστοποιείται, ενώ η υγρά ψυχή, η πλήρης ακόμη υπό των υγρών αναθυμιάσεων του σώματος, είναι ατελής, αδρά, ευμετάβλητος, ανώριμος, φέρουσα το επώδυνον βάρος των εμπαιθών καταστάσεων

αυτού⁹³.

Αι τέρψεις, αι οποίαι στερούνται πνευματικού χαρακτήρος, ως είναι η μέθη⁹³, υγραίνουν την ψυχήν, δυσχεραίνουν τας αντιδράσεις αυτής, ακρωτηριάζουσαι κυρίως την βούλησιν και την αυτοδυναμίαν της και επαναφέρουν το άτομον εις την αρχικήν του χοϊκότητα. Η εν εκτάσει ύγρανσις και πειστοποίησης της ψυχής ισοδυναμεί προς τον θάνατον του ατόμου⁹⁴.

Αι ψυχαί ζούν μετά θάνατον και είναι δυνατόν να αναγνωρισθούν μεταξύ των εκ των ιδιοτήτων ή μάλλον εκ της ιδιαίτερας ευωδίας, την οποίαν αναδύει εκάστη⁹⁵, η οποία προφανώς αποτελεί συνάρτησιν των αρετών, τας οποίας εβίωσαν εν τη ζωή και των συνεχών προσπαθειών των διά μείζονας πνευματικάς αναβάσεις.

Η μετά θάνατον ζωή των ψυχών επιφυλάσσει την βίωσιν καταστάσεων, τας οποίας οι άνθρωποι δεν δύνανται να συλλάβουν διά της φαντασίας των, καθ' όσον αύται υπερέρχουν των ελπίδων και των προσδοκιών των⁹⁶.

Η μελαγχολία του Ηρακλείτου

Δέν είναι διαυγές διά μέσου των σωζομένων αποσπασμάτων εκ του έργου του, το γεγονός ότι ο Ηράκλειτος έπασχεν εκ μελαγχολίας. Ουδέν εξ αυτών φέρει σαφώς εκπεφρασμένον το συναισθηματικόν βάρος της σκέψεως του μελαγχολικού, το οποίον διαφαίνεται εις τα έργα ετέρων φιλοσόφων⁹⁷.

Εκτός από την σαφή δήλωσιν του Θεοφράστου, την αναφερομένην από τον Διογένην τον Λαέρτιον⁹⁸, ιδιαίτερος σαφής είναι και η αναφορά του Λουκιανού εις τον “κλαίοντα Ηράκλειτον”, ο οποίος θεώρει όλα τα ανθρώπινα φαινόμενα άξια λύπης και δακρύων, καθ' όσον τα πάντα υπόκεινται εις τον θάνατον και συνεβούλευεν, ως εκ τούτου, ότι πρέπει οι πάντες να θρηνούν ήδη από την εισόδου των εις την εφηβικήν ηλικίαν. Η αίσθησις αύτη της μελαγχολίας του Ηρακλείτου παρέμεινεν ακόμη και εις τον Σενέκαν, υπό του οποίου αντιδιαστέλλεται η καταθλιπτική διάθεσις του Ηρακλείτου προς την αισιόδοξον διάθεσιν του Δημοκρίτου.

Είναι χαρακτηριστική η επιγραφή του Χριστοδώρου⁹⁹, η αναφερομένη εις τον Ηράκλειτον κλαίοντα, γεγονός το οποίον έτι μάλλον ενισχύει την άποψιν ότι ο Ηράκλειτος παρέμεινεν εις την ευρυτέραν συνείδησιν¹⁰⁰, ως διακατεχόμενος υπό καταθλιπτικής διαθέσεως.

Ενώ εκ των αποσπασμάτων του βιβλίου του, τα οποία διεσώθησαν, δεν δύνανται να εξαχθή το συμπέρασμα, ότι ο Ηράκλειτος έπασχεν εκ μελαγχολίας, εκ της ζωής του όμως, ως αύτη περιγράφεται υπό του Διογένους του Λαερτίου δύνανται να επισημανθούν ικανά στοιχεία εκ της συμπεριφοράς του προς εαυτόν και το περιβάλλον, τα οποία θα ηδύναντο να ερμηνευθούν ως εκδηλώσεις καταθλίψεως.

Ούτως, ο Ηράκλειτος έζη μόνος, παρέμεινεν κατά το πλείστον σιωπηλός, εις περισυλλογήν και αυτοεξέτασιν, διά μείζονα αυτογνωσίαν, μη μετέχων εις τον δημόσιον βίον, παρ' όλον το αίσθημα της ευθύνης του διά τα κοινά και την βαθείαν αίσθησιν του δικαίου, υπό της οποίας διακατείχετο¹⁰¹. Παρεχώρησεν το βασιλικόν αξίωμα, το οποίον έφερον εις τον αδελφόν του και προετίμα να ζή ως απλούς πολίτης, ελεύθερος και αδέσμευτος από κοινωνικούς τίτλους και αναγνωρίσεις.

Απέρριψεν την πρόσκλησιν του Δαρείου να επισκεφθή την αυλήν του και να του ερμηνεύση αυτοπροσώπως την διδασκαλίαν του και απέκρουεν τας εκφράσεις θαυμασμού και τιμής των Αθηναίων. Εν τέλει απεσύρθη εις τα όρει¹⁰², “μισανθρωπίσας”, όπως υπογραμμίζει ο Διογένης ο Λαέρτιος¹⁰³, και έζη σκεπτόμενος και υποσιτιζόμενος.

Ο θάνατος του είχαν τραγικόν χαρακτήρα εκφράζων την περιφρόνησιν του διά την ζωήν. Παρά το γεγονός ότι εζήτησεν εμμέσως και διά συμβολικών εκφράσεων την ιατρικήν συμβολήν διά την θεραπείαν του εκ του ασκίτου, τον οποίον ανέπτυξεν, προφανώς εξ ηπατικής νόσου, εν τούτοις τελικώς εφηρμωσεν αυτοσχέδιον θεραπευτικήν μέθοδον, επιδιώκων την ξήρανσιν διά της θερμότητος, συμφώνως προς την διδασκαλίαν του¹⁰⁴.

Η παραδοξότης της ζωής του Ηρακλείτου θα ήτο δυνατόν όντως να εκφράζη την συνεχή καταθλιπτικήν του διάθεσιν. Εκ παραλλήλου όμως θα ηδύνατο να αποτελή έκδηλον άρνησιν προς την ζώσαν πραγματικότητα και σαφή εμπαιγμόν προς το πνεύμα της συμβατικότητος και της μετριότητος, το οποίον επεκράτει, συνεπεία του οποίου απε-μεκρύνητο ο άνθρωπος εκ της αληθείας και εκ των αυθεντικών υπαρξιακών αρχών και ετρέπετο προς την άκριτον ανθρωπομορφικήν ειδωλολατρίαν, η οποία εκάλυπτεν και υπέθαλπεν τα ανθρώπινα πάθη και τον ευδαιμονισμόν και απεδυνάμωνεν την πορείαν του ανθρώπου προς την αρετήν.

Εις τον φιλοσοφικόν στοχασμόν του Ηρακλείτου έκδηλος καθίσταται η σαφής διαφορά, η οποία υφίσταται μεταξύ του αυθεντικού κόσμου της εσωτερικής ζωής, της γνησίας υπάρξεως και του μη αυθεντικού κόσμου, ο οποίος είναι ο εξωτερικός κόσμος, εντός του οποίου ο άνθρωπος χάνει την ταυτότητα του, εισερχόμενος εις την δύνην της συνεχούς μεταβλητότητος.

Τόσον η διδασκαλία του όσον και ο τρόπος της ζωής του Ηρακλείτου είναι μία συνεχής αναζήτησις και βίωσις της αυθεντικότητος. Είναι μία τομή μεταξύ αληθούς και μή αληθούς, διά της οποίας ο φιλόσοφος προσεπάθη να διατηρήση την γνησιότητα του εσωτερικού βιώματος.

Υπογραμμίζων ο Ηράκλειτος την θνητότητα του θρησκευολογικού συστήματος της εποχής του, ανεζήτη την οδόν της αθανασίας διά της εξόδου εκ του πνευματικού θανάτου, όπως ευγλύπτως δηλώνει επιγραμματικώς¹⁰⁵.

Πιστεύων συγχρόνως βαθέως εις την αξίαν των νόμων και προτρέπων μετ' εμφάσεως τους συμπολίτας του να μάχωνται διά την τήρησιν αυτών, όπως μάχονται διά την υπεράσπισιν των τειχών της πόλεως των¹⁰⁶, εθλίβετο, και αντέδρα αποσυρόμενος, προτιμών να παίζει πεσσούς μετά των παιδίων, αντί να σηζητά ματαίως, όταν έβλεπεν την αδιαφορίαν των πολιτών διά τους νόμους και τας ηθικάς αξίας¹⁰⁷.

Διά μέσου της παραδοξότητος της ζωής του Ηρακλείτου διαφαίνεται η αγάπη του και το πάθος του διά το απόλυτον, το οποίον αντιλαμβάνετο εντός της ψυχής του διά της αισθήσεως του νοητού φωτός, το οποίον ουδέποτε δύνει¹⁰⁸.

Η αγάπη του Απολύτου κατηύθυνεν πολλούς αιώνας αργότερον τους διά Χριστόν Σαλούς Αγίους εις την διαμόρφωσιν παραδόξου συμπεριφοράς, η οποία παρερμηνεύετο υπό των συγχρόνων των, ενώ κατ' ουσίαν εδίδασκεν, ενουθέτει και συνέβαλεν ουσιωδώς εις την βελτίωσιν της όλης κοινωνικής ατμοσφαιράς. Τά εμφανή σχήματα της συμπεριφοράς των,

αυτά τὰ οποία οι ίδιοι προέβησαν, ενίοτε κατά τρόπον προκλητικόν, ενώπιον των ανθρώπων, αντετίθεντο προς τας συνήθεις παραδεκτάς μορφάς του ευσεβισμού. Η σιωπή των, η οποία πολλάκις εξελαμβάνετο ως “μωρία” ή μικρόνοια, ήτο πλέον εύγλωττος του σοφωτέρου λόγου¹⁰⁹, αποτελούσα λειτουργικόν μέρος της φθεγγομένης και σιωπώσης παραινέσεως¹¹⁰. Η άδηλος συμπεριφορά των, η οποία πάντοτε εν τω κρυπτῷ εξεφράζετο, έφερην έντονον τήν σφραγίδα της βαθείας αγάπης, της αληθούς ταπεινώσεως, του πνεύματος τῆς θυσίας και της υγιούς κοινωνικότητας¹¹¹. Κατά τον δέκατον ένατον αιώνα, ο Kierkegaard συγκρούεται με τον Hegel, διότι αναζητά και εκείνος το απόλυτον μετά πάθους και γράφει: *“Το παράδοξον είναι το πάθος της αυθεντικής διανοήσεως. Οπως όλαί αι μεγάλαί ψυχαί έλκονται από το πάθος, ούτω και οι μεγάλοι στοχασταί τείνουν εις το παράδοξον, το οποίον δεν είναι τίποτε έτερον, αλλά μεγάλαί σκέψεις και ιδέαι, αι οποίαι αναμένουν την δικαίωσιν των”*¹¹².

Η αξία του έργου του Ηρακλείτου και η επίδρασις την οποίαν ήσκησεν

Ο λόγος του Ηρακλείτου είναι πυκνός, συμπαγής, επιβλητικός, δυνατός, βαθύς, εύηχος, εύχυμος, αρτιεπής, πλήρης μουσικισμού¹¹³ και πληθώρας εννοιών, την αξίαν των οποίων τόσοσ πληρέστερον ενθουσιαζόμενος ανακαλύπτει ο σπουδάζων το έργον του, όσον περισσότερον εμβαθύνει εις αυτάς¹¹⁴.

Αι έννοιαι του Ηρακλείτου ομοιάζουν προς τον χρυσόν¹¹⁵ διά την αποκάλυψιν του οποίου θα πρέπει να προχωρήσει ο μελετητής προσεκτικώς εις το βάθος της γής, η οποία τον καλύπτει διά να τον φέρη υπό το φως του αντικειμενικού στοχασμού και να θαυμάση την υπερβαίνουσα τον χρόνον λάμψιν του, η οποία καθίσταται τόσοσ μεγαλύτερα όσον θερμότερα είναι η καρδιά του μελετητού. Εκάστη λέξις ή πρότασις είναι εις θέσιν να εκφράση πληθώραν ιδεών, σκέψεως, συμπερασμάτων και προοπτικών, τας οποίας ανακαλύπτει ο αναγνώστης, εσωτερικεύων τον λόγον του φιλοσόφου και στοχαζόμενος.

Ο Ηράκλειτος δεν επιβάλλει τον λόγον του, ούτε προβάλλει τας απόψεις του κατά τρόπον διαυγή, ωστε να καταστούν αυτά αναντιρρήτως αποδεκτά. Εκφράζεται εισάγων προβληματισμούς και θέσεις, την αξίαν των οποίων θα ανακαλύψη ο σπουδάζων το έργον του εάν διεισδύσει εις τα βάθη της ιδικής του ψυχής και προσπαθήσει να τας ίδη εντός του, διά των πνευματικών οφθαλμών του, υπό την οπτικήν γωνίαν της αυτογνωσίας, ως ευστόχως υπεστήριζεν ο Πλωτίνος¹¹⁶. Οιαδήποτε επιφανειακή θεώρησις των απόψεων του Ηρακλείτου θα ωδήγη εις την διαπίστωσιν, ότι αυτά είναι δυσνόητοι ή εν μέρει αντιφατικά και θα παρέσυρεν, ως εκ τούτου, εις εσφαλμένα συμπεράσματα και ανεδαφικάς ερμηνείας.

Κατά τον Ηράκλειτον, εντός της συνεχούς ροής¹¹⁷ και της μεταβλητότητος των πάντων, επί των οποίων πρυτανεύει αενάως ο Λόγος¹¹⁸, ίσταται ο άνθρωπος μετέχων μεν του ανθρωπίνου, προσβλέπων δε προς μίαν υπαρξιακήν συνάντησιν θείου και ανθρωπίνου, προσπαθών αρχικώς να ανακαλύψη τα απέραντα βάθη της ψυχής του και εν συνεχεία να αφήσει το φώς να καταυγάση το Είναι του και το πνευματικόν

πυρ να καταλύση την χοϊκότητα του διά να δυνηθή η ψυχή του στεγνή πλέον από τας υλικάς εξαρτήσεις, το βάρος των παθών και την γήινην προσωρινότητα να βιώσει τας αναλλοιώτους υπό του χρόνου και των κοινωνικών συνθηκών ηθικός αξίας και να ακολουθήση την πορείαν της αιωνιότητος.

Εντός της συνεχούς μεταβλητότητος, η πορεία της ζωής προσλαμβάνει έκδηλον δυναμικότητα. Ο άνθρωπος θα εμπλακή μεν εις ένα συνεχή, έντονον και επίπονον αγώνα διά να εξισορροπήσει τας αντιρρόπους δυνάμεις, αι οποίαι ασκούνται εντός του, απελευ-θερούμενος δε εκ των δεσμευτικών τάσεων αυτών, θα ακολουθήσει σταδικώς την πορείαν προς το πνευματικώς Γίγνεσθαι. Ούτως απομακρυνόμενος εκ των εμπλαθών δεσμεύσεων, διά των οποίων καθηλούται εις την παροδικότητα της θνητότητος, απαλλασσόμενος από την έλξιν του μύθου¹¹⁹ και των ειδώλων, από τα δημιουργήματα της φαντασίας και εδραιούμενος επί του βράχου της αληθείας, θα καταστά άριστος¹²⁰, επιδιδόμενος μετά ζήλου και διαυγούς συνειδήσεως εις την βίωσιν των αρετών, διά των οποίων φέρεται προς την αίσθησιν της αθανασίας.

Εις την πορείαν της ζωής, όπως ουδέποτε ο άνθρωπος θα διαβραχή δύο φορές υπό των ίδιων υδάτων του ρεύματος του ποταμού, ουδέποτε θα εμπλακή δύο φορές και εις τας ίδιās περιστάσεις του ρεύματος του ρέοντος χρόνου. Ως εκ τούτου η στατικότητα και η καθηλωσις, εκ των πραγμάτων, είναι μακράν των αληθών διαστάσεων της ανθρωπίνης πορείας, η οποία προσλαμβάνει γραμμικόν χαρακτήρα, παρά το γεγονός ότι το τέλος ενός σταδίου και η αφετηρία ενός νέου είναι δυνατόν να συμπίπτουν όπως τα σημεία ενός κύκλου.

Ο άνθρωπος ίσταται πλήρης θαυμασμού προ του μεγαλείου της δημιουργίας, η οποία, ως ουδόλως συνδεομένη προς την Ησιόδιον κοσμογονίαν και τας ανεπισημονικάς δοξασίας, εκφράζει την παρουσίαν του Λόγου, του Είναι της αιώνιου αληθείας, υπό την νομοτέλειαν του οποίου η ενέργεια και η ύλη αρμονικώς εναλλάσσονται, εις έν αδιάλειπτον Γίγνεσθαι, διατηρούσαι το μέτρον του αισθητού κόσμου, ενμέσω παναρμονίου συνθέσεως αντιθέτων καταστάσεων, αι οποίαι διέπονται υπό της ίδιας σοφίας και εκφράζουν κατ'ουσίαν την ίδιαν αλήθειαν και την ίδιαν εσωτερικήν μελωδικότητα.

Ο Ηρακλείτειος Λόγος υπέρκειται του προσωρινού, υπέρκειται της μεταβλητότητος, υπέρκειται της αντιθέσεως, προσάγει τα διεστώτα εκφράζων την ενότητα εν μέσω των αντιθέσεων, καταδεικνύων το «το μυστήριον του κοινού νοήματος των αντιθέτων»¹²¹, την αρμονίαν εν μέσω της συνεχούς μεταβλητότητος και την εσωτερικήν πληρότητα εν μέσω των πολλαπλών διακυμάνσεων και το ουσιώδες νόημα της τελικής πορείας του ανθρώπου, δεδομένου ότι ζωή και θάνατος συγκλίνουν εις την αιωνιότητα, καθ' όσον «όδοσ άνω κάτω μία και ώυτή».

Το θείον ίσταται παντοτε υπεράνω του ανθρωπίνου, αυτό μόνον κατέχει την αλήθειαν¹²² και ο άνθρωπος καλείται, απομακρυνόμενος εκ των θνητών ειδώλων, να αναζητήση το όντως Θείον και να απεκδυθή ο ίδιος της θνητότητος του διά της μεθέξεως του προς την σοφίαν της αληθείας¹²³.

Η ερμηνεία των αποσπασμάτων του Ηρακλείτου εκδήλως απαιτεί πολλήν εσωτερικότητα και πολύν στοχασμόν. Λόγω του συμπαγούς και συνοπτικού χαρακτήρος των παραθετουμένων εννοιών και των πολλών ερμηνευτικών οδών εις τας οποίας άγουν, πολλά εκ των απόψεων του θα

θα ηδύναντο να παρεμηνευθούν και να θεωρηθούν ως το κατάλληλον υπόβαθρον θεμελιώσεως εκ διαμέτρου αντιθέτων φιλοσοφικών δοξασιών.

Εκ των συγγραφέων της αρχαιότητας, ο Πλάτων φαίνεται ότι εμελέτησεν εις βάθος τας φιλοσοφικές θέσεις του Ηρακλείτου, αι οποίαι εμφανώς διαποτίζουν την σκέψιν του, χαρακτηριζόμενος ως εκ τούτου, υπό του Hegel, ως μαθητής του Ηρακλείτου. Πολλά εκ των απόψεων του Ηρακλείτου προβάλλουν εμφανώς και τρισδιαστάτως εις τα πλατωνικά κείμενα, όπως εις τον Κρατύλον¹²⁴, έτεραι διαφαίνονται εμμέσως εις ετέρους διαλόγους και εις την Πολιτείαν. Πολλάκις ο Πλάτων προσπαθεί να διαφοροποιήσας τας Ηρακλειτίους θέσεις, παρέχων την εντύπωσιν, ότι προσπαθεί να τας ερμηνεύσας ευρύτερον ή ότι τας αποδέχεται μερικώς, σκοπόν έχων κατ' ουσίαν να τας καταστήσας ίσως περισσότερον ευληπτούς και κατανοητάς¹²⁵.

Ο Αριστοτέλης αναφέρεται εν εκτάσει εις το έργον του Ηρακλείτου¹²⁶. Ιδίως εις τα Ηθικά Νικομάχεια καθιστά εμφανή την αποδοχήν της Ηθικής του Ηρακλείτου, την οποίαν επικροτεί, προβάλλων αυτήν προς ενίσχυσιν των θέσεων του. Εις ωρισμένα σημεία θεωρεί, ότι ο Ηράκλειτος και ο Εμπεδοκλής ταυτίζονται, ως προς τας κοσμολογικάς απόψεις των¹²⁷. Είναι σημαντικόν, ότι ο Αριστοτέλης, διά της συστηματικότητος και της κριτικής τάσεως, υπό της οποίας εμφοράται, υποβάλλει τας απόψεις του Ηρακλείτου εις λογικήν αξιολόγησιν και προσπαθεί να τας καταστήσας πρισσότερον προσίτας ενσωματώνων αυτές εις την ιδικήν του φιλοσοφίαν.

Αι Ιπποκράτειαι συλλογαί αντικατοπτρίζουν εμφανώς την επίδρασιν του Ηρακλείτου¹²⁸, εις σημείον ώστε να θεωρούνται αύται ως ζώσαι προέκτασις της φιλοσοφίας του εις τον χώρον της Ιατρικής¹²⁹.

Η επίδρασις του Ηρακλείτου εις την αρχαίαν τραγωδίαν είναι καταφανής. Η αρχή του Ηρακλείτου ότι Αάρμονή άφανής φανερός κρείσσων», απετέλεσεν το υπόβαθρον, επί του οποίου εστηρίχθη και ανεπτύχθη ουχί μόνον το αρχαίον δράμα αλλά και η μεταγενεστέρα δραματική ποίησις¹³⁰.

Η επίδρασις του Ηρακλείτου εις τον στωϊκισμόν¹³¹, ο οποίος ήνθισεν κυρίως κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους, καταδεικνύεται σαφώς εις τον "Ύμνον προς τον Δία" του Κλεάνθους¹³², ο οποίος διά μοναδικής ποιητικότητος και αρμονίας εκφράζει τας αρχάς του Εφεσίου φιλοσόφου. Αι έννοιαι του Λόγου και του πυρός, η εξ αντιθέτων αρμονία και η θέσις του θείου ως φορέως των φυσικών νόμων και αρμοστού των αντιρρόπων τάσεων εκτίθενται εις μίαν κορυφωσιν μονοθεϊστικής ομολογίας¹³³.

Ο Επίκτητος¹³⁴ εις το "Εγχειρίδιον" εκφράζει την βαθειάν εκτίμησιν του εις τας σταθεράς αρχάς και το ήθος του Ηρακλείτου, του οποίου εξαίρει τον αυτοέλεγχον και την απάθειαν¹³⁵.

Υπό του Μάρκου Αυρηλίου¹³⁶, ο Ηράκλειτος αναφέρεται εν εκτάσει εις τα "Εις εαυτόν"¹³⁷. Τόσον αι κοσμολογικά απόψεις αυτού, η περί εκπυρώσεως των πάντων θεωρία του, η αρχή της μεταστοιχειώσεως, η μεταβλητότης και η διαρκής ροή των πάντων, η κυκλοποίησις των φαινομένων, αι περί Ψυχής απόψεις του όσον και ο θαυμασμός του διά τας ηθικάς αξίας και την συνέπειαν της ζωής του Ηρακλείτου, υπογραμμίζονται εν εκτάσει εις το έργον του¹³⁸.

Εν γένει η επίδρασις του Ηρακλείτου εις τον

στωϊκισμόν είχε ευρυτέρας προεκτάσεις, δεδομένου ότι η ευρεία διάδοσις αυτού επηρέασεν καταφανώς την δυτικήν φιλοσοφικήν παράδοσιν, ως τούτο διαυγώς διακρίνεται εις το έργον του Σπινόζα και του Καντίου¹³⁹, ιδίως όσον αφορά εις τας περί λόγου και μεταβλητότητος απόψεις των.

Υπό των εκκλησιαστικών συγγραφέων των πρώτων αιώνων, των οποίων τα έργα έχουν κατά το πλείστον απολογητικόν ή αντιαρειτικόν χαρακτήρα, υφίσταται ευρεία αναφορά εις τας αρχάς και απόψεις του Ηρακλείτου, παρά το γεγονός ότι δεν υφίσταται επισταμένη μελέτη και ομόφωνος εκτίμησις, κατανόησις και αποδοχή του έργου του

Ούτως υπό του Ιππολύτου Ρώμης¹⁴⁰ ο οποίος προσεπάθησεν να αποδώσας τας αιρέσεις της αρχαίας Εκκλησίας εις αναβιώσεις και επιδράσεις προσωκρατικών φιλοσοφικών δοξασιών, εθεωρήθησεν αι απόψεις του Ηρακλείτου, ως αποτελέσασαι το υπόβαθρον της αιρέσεως του πατροπασιτισμού¹⁴¹, η οποία ανεπτύχθη μεν και διεμορφώθη εις θεωρητικόν σύστημα υπό του Σαβελλίου, είχεν δε ως έναυσμα την διδασκαλίαν του Νοητού¹⁴², συμφώνως προς την οποίαν ο Πατήρ εταυτίζετο μετά του Υιού.

Αντιθέτως ο Ιουστίνος ο Μάρτυς¹⁴³, ο οποίος ενδιατρώσας επί μακρόν εις την φιλοσοφίαν, υποστηρίζων, ότι ο Χριστιανισμός είναι "η μόνη ασφαλής και σύμφορος φιλοσοφία" διετεινέτο, ότι ο Ηράκλειτος, τόσον διά την περί Λόγου διδασκαλίαν του όσον και διά την αποφυγήν της κακίας και τον έντιμον και ενάρετον βίον του, είναι Χριστιανός όπως και όλοι "οι μετά Λόγου βιώσαντες Χριστιανοί εισί, κán άθεοι ενομίσθησαν"¹⁴⁴. Διά τον λόγον αυτόν, ο Ηράκλειτος, ως φορεύς του σπερματικού λόγου, και δεδηλωμένος μαχητής της ειδωλολατρίας και της μυθολογίας, εμισήθη, απεμονώθη και εδιώχθη υπό των συγχρόνων του¹⁴⁵.

Εκ διαμέτρου αντίθετος ο αιρετικός Τατιανός¹⁴⁶, εις το πλαίσιον της εκδήλου και μετ' εμπαιθείας αντιθέσεως αυτού προς την φιλοσοφίαν και ιδίως προς την πνευματικήν και πολιτισμικήν υπεροχήν των Ελλήνων, την οποίαν αυθαιρέτως και άνευ λογικού ερείσματος αμφισβητεί, απορρίπτει και διακωμωδεί, αναφερόμενος εις τον Ηράκλειτον, αποκαλεί την φιλοσοφίαν αυτού "Ηρακλειτίον σκότος"¹⁴⁷ κατακρίνων απροκαλύπτως αυτόν διά αμάθειαν (τούτου μεν την αμαθίαν ο θάνατος συνήλεξεν)¹⁴⁸.

Βεβαίως, η σύντομος αναφορά του Τατιανού εις το έργον του Ηρακλείτου και ο ανεπιστημονικός και ειρωνικός σχολιασμός του διά τον θάνατον του φιλοσόφου¹⁴⁹, καταδεικνύουν την αρνητικήν και εμπαιθή διάθεσιν του συγγραφέως και την ελαχίστην προσπάθειαν διεισδύσεως εις το βαθύτερον νόημα και την αληθή ερμηνευτικήν προσέγγισιν των φιλοσοφικών αρχών του. Την αυτήν αρνητικήν και πολλάκις παρερμηνευτικήν διάθεσιν προβάλλει ο Τατιανός και έναντι των ετέρων φιλοσοφικών δοξασιών, αι οποίαι επεκράτουν κατά τους ελληνοιστικούς χρόνους.

Ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς¹⁵⁰ εκτιμά ιδιαιτέρως το έργον του Ηρακλείτου, τον οποίον αποκαλεί "γενναίον", επαινών την αντίθεσιν του προς την πολυθειάν και την εμφανή κατάκρισιν και ειρωνείαν προς τους λατρεύοντας τα είδωλα¹⁵¹, εξαίρων τον ελεύθερον, δίκαιον και συνεπή προς τας αρχάς του βίον, υπογραμμίζων την υπερέφανον άρνησιν του να επισκεφθή τον Δαρείον¹⁵². Αναφερόμενος εις τον λόγον του Ηρακλείτου "άθανατοι θνητοί, θνητοί άθανατοι, ζώντες τών εκείνων

θάνατον τον εκείνων βίον τεθνεώτες¹⁵³ διαβλέπει εις αυτόν την προφητικήν αποκάλυψιν της σωτηρίας του ανθρώπου διά του μυστηρίου της ενανθρωπίσεως του Κυρίου. Εν γένει αι πολυάριθμοι αναφοραί του Κλημεντος εις τους λόγους του Ηρακλείτου καταδεικνύουν την επίδρασιν την οποίαν ήσκησεν ούτος εις την διαμόρφωσιν του φιλοσοφικού κλίματος, το οποίον εύρεν ο Χριστιανισμός κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους.

Ο Άγιος Αυγουστίνος, χαρακτηριζόμενος διά την δεινότητα του στοχασμού του και διά το βάθος της αυτογνωσίας και της αυτοαναλύσεως, ακολουθεί εμφανώς το “έδιζήσαμην έμewντόν” του Ηρακλείτου, ως τούτο καταδεικνύεται εις τας “Έξομολογήσεις” του, εις τας οποίας εκφράζεται όλος ο αγών του διά εσωτερικήν αναγέννησιν και η συνεχής εσωτερική ροή των σκέψεων και των συναισθημάτων του εις την πορείαν ενός αδιαλείπτου “Γίγνεσθαι και αναγεννάσθαι” εν Χριστώ¹⁵⁴.

Η εσωτερική αναζήτησις του αιωνίου και η αίσθησις, ότι η προσωρινότης ή η αιωνιότης αποτελούν εσωτερικάς διαστάσεις, αι οποία μεταβάλλονται, ανυπομένον του μέτρου της πνευματικής ζωής του ατόμου, δύνανται να παραλληλισθούν προς τας αρχάς της Ηρακλείτου φιλοσοφίας.

Η εναρμόνησις των αντιθέτων εις τον φιλοσοφικόν στοχασμόν του Ηρακλείτου θα οδηγήσει εις την Αναγέννησιν τον Νικόλαον Κουζάνον¹⁵⁵ να διατυπώση την αρχήν της *Con-sidentia Oppositorum* εις το έργον του *Docta Ignorantia*

Εκ των νεωτέρων φιλοσόφων, ο Hegel, του οποίου το έργον είναι διαποτισμένον από την ηρακλείτειον φιλοσοφίαν, ίσταται μετά πολλής προσοχής και σεβασμού προ του φιλοσόφου, τον οποίον θαυμάζει διά το βάθος των σκέψεων του και τον θεωρεί πατέρα της διαλεκτικής, καθ’ όσον ανάγει ταύτην διά της αντικειμενικότητος του εις βασικήν φιλοσοφικήν αρχήν¹⁵⁶. Εξάίρει την προσπάθειαν του Ηρακλείτου να προχωρήσει εκ του Είναι εις το δυναμικόν Γίγνεσθαι και να συγκεκριμενοποιήσει το Απόλυτον, διά της της εσωτερικής μελωδικής συνθέσεως των αντιθέτων¹⁵⁷.

Ο Kierkegaard, βαθέως επηρεασμένος από τον φιλοσοφικόν στοχασμόν των Ελλήνων, εις τον οποίον ανεύρεν τα αρχικά πρότυπα αυτού¹⁵⁸, συμμερίζεται την επιτακτική προτροπή του Ηρακλείτου να στραφή ο άνθρωπος επί τα εντός διά να ανακλύψη τον εαυτόν του.

Ο άνθρωπος κατά τον Kierkegaard, όντως πρέπει να διεισδύη εις τα βάθη της ιδικής του ψυχής και να αναζητά την ερμηνείαν των εσωτερικών γεγονότων και φαινομένων. Πρέπει να ζη επί τη βάσει των ιδικών του εσωτερικών διαφορόντων και να ακολουθή μετά πάθους την πορείαν των εσωτερικών αληθειών του. Η ανθρωπίνη συνείδησις κατά τον Kierkegaard δεν είναι το προϊόν των ιστορικών ή κοινωνικών συνθηκών, εντός των οποίων αναπτύσσεται το άτομον, αλλά δομείται επί τη βάσει των εσωτερικών επιλογών αυτού, διά τας οποίας το ίδιο, κατά κύριον λόγον, είναι υπεύθυνον¹⁵⁹.

Η εσωτερική εμπειρία της αγωνίας και της δίψης διά την αλήθειαν αποτελεί την κυρίαν οδόν, την οποίαν η ψυχή οφείλει να ακολουθήσει διά την προσέγγισιν της αληθείας¹⁶⁰. Η λογική θεώρησις και η αντικειμενική σκέψις είναι αδύνατον να διακρίνουν τας εσωτερικάς διαστάσεις της αληθείας και να καθορίσουν το περιεχόμενον αυτής¹⁶¹.

Ο Nietzsche¹⁶² εκφράζει τον θαυμασμόν του διά τον Ηράκλειτον και μετ’ εμφάσεως υπογραμμίζει την μεγίστην συμβολήν του εις την διαμόρφωσιν του φιλοσοφικώς

σκέπτεσθαι της Δύσεως, τόσον διά της εισαγωγής της εννοίας του Λόγου, η οποία απετέλεσεν κεντρικόν άξονα, περιξ του οποίου διαπλέκεται επί αιώνας η φιλοσοφία και η θεολογία, όσον και διά τας επί της αρμονίας των αντιθέτων απόψεις του και διά την υπ’ αυτού σαφή έμφασιν εις την εσωτερικήν δυναμικότητα του Είναι. Το πυρ του Ηρακλείτου ο Nietzsche το αντιλαμβάνεται υπό την πνευματικήν του διάστασιν, ως φως το οποίον καταυγάζει τα έγκατα της ψυχής του και ως φλόγα θερμαίνουσα, καθάιρουσα και ενδυναμώνουσα τας βαθύτερας δυνάμεις της ψυχής του.

Η αποκάλυψις των αληθειών, αι οποία εγκρύπτοναι εις τα αποσπάσματα του έργου του Ηρακλείτου, ενθουσιάζει τον Nietzsche, ο οποίος αδιστάκτως αποφαίνεται, ότι ο κόσμος, ο οποίος αιωνίως αναζητεί την αλήθειαν αιωνίως θα αναζητή και τον Ηράκλειτον. Επί του ύφους του Ηρακλείτου, το οποίον είχεν χαρακτηρισθή ως δυσνόητον και σκοτεινόν ο Nietzsche, υποστηρίζει ότι ουδέποτε άνθρωπος έγραψεν εις διαυγέστερον και φωτεινότερον ύφος, ως ο Ηράκλειτος.

Βαθέως επηρεασμένος από τον φιλοσοφικόν στοχασμόν του Ηρακλείτου είναι ο Martin Heidegger¹⁶³. Ηδη εις το έργον του “Είναι και Χρόνος”, εις τα “Σεμινάρια του Ηρακλείτου”(1966), εις τας διαλέξεις του επί του Παρμενίδου και εις το έργον του “Αρχαί της Λογικής” αναφέρει και αναλύει εν εκτάσει επτά εκ των αποσπασμάτων του Ηρακλείτου¹⁶⁴.

Ο Λόγος και η Αλήθεια, ως εκφράζονται υπό του Ηρακλείτου, δεσπόζουν εις τον φιλοσοφικόν στοχασμόν του Heidegger. Εις την Εισαγωγήν εις την Μεταφυσικήν εξάίρει ούτος την σημασίαν του Ηρακλείτου εις την διαμόρφωσιν της δυτικής σκέψεως επί της εννοίας της αληθείας, η οποία εν τούτοις εκ της αρχικής ευρύτητος, της εκφραζούσης την ουσίαν της υπάρξεως κατά τον Ηράκλειτον, περιωρίσθη μόνον εις την έκφρασιν του πραγματικού ή του ορθού εις τον σύγχρονον φιλοσοφικόν στοχασμόν, ενώ θα έπρεπε τουλάχιστον εις τον χώρον της υπαρξιακής φιλοσοφίας να επαναπροσλάβη την αρχικήν της ευρύτητα και δι’ αυτής να διαυγάση, να διαλάμψη και ιδίως να μη διαλάθη (αλήθεια εκ του μη-λανθάνειν) η έννοια του Είναι. Η ανθρωπίνη υπόστασις (*Dasein*) είναι ο ενδότερος χώρος εντός του οποίου αποκαλύπτεται το όντως Όν και κατ’ επέκτασιν καταυγάζει η οντολογική αλήθεια. Εις τον Ηράκλειτον, εν τούτοις, εις αντίθεσιν προς τον Heidegger δεν ανευρίσκονται στοιχεία αγνωστικισμού, τα οποία είναι εμφανή εις τας απόψεις του Γερμανού φιλοσόφου, καθ’ όσον η αφανής αρμονία της αληθείας αποτελεί την ωραιότεραν πραγματικότητα, δυναμένη να αποκαλυφθή διαυγώς εις τον σκεπτόμενον άνθρωπον.

Ο Λόγος έχει την έννοιαν της εκφράσεως ή της αποκαλύψεως του Είναι, της αποκαλύψεως της αληθείας και της ουσίας των πραγμάτων και κατ’ επέκτασιν δηλοί την έκφρασιν της συνθέσεως και της ολότητος¹⁶⁵. Εκφράζει κατ’ ουσίαν το άρρητον και απεριγράπτον βάθος του όντος¹⁶⁶. Το πύρ, το οποίον προβάλλεται ως πρωταρχικόν στοιχείον υπό του Ηρακλείτου, εκφράζει κατά τον Heidegger το φως, διά της παρουσίας του οποίου αποκαλύπτεται η αλήθεια και καταυγάζει το Είναι.

Εντός των όρων φύσις-αλήθεια-Λόγος, ο Heidegger διακρίνει την καθολικότητα του Είναι, την οποίαν αντιλαμβάνεται και εκφράζει ο Ηράκλειτος, υπογραμμίζων την στενήν και άρρηκτον σύνδεσιν των επί μέρους υποστάσεων αυτού. Κατ’ ουσίαν φύσις και Λόγος κατά τον Heidegger εκφράζουν την

αποκάλυψιν του Είναι, το οποίον αποτελεί την όντως Αλήθειαν.

Διά του Λόγου το Είναι αποκτά την ειδική δημιουργική δυνατότητα εκφράσεως, προσλαμβάνον ούτω την υπόστασιν του λογικώς, συνθετικώς και δημιουργικώς σκέπτεσθαι. Εκ παραλλήλου ο Λόγος ταυτίζεται προς το Έν και προς τα πάντα συμφώνως προς το “ούκ έμοϋ, άλλα τοϋ λόγου άκούσαντας όμολογεΐν σοφόν έστιν έν πάντα εΐναι”¹⁶⁷ γεγονός το οποίον μετ’ εμφάσεως δηλοΐ την δεσπόζουσαν θέσιν του λόγου και κατ’ ουσίαν του “ένός Λόγου” επί του παντός¹⁶⁸.

Κατά τον Heidegger η ανασύνδεσις της δυτικής φιλοσοφίας μετά των αρχών του Ηρακλείτου σημαίνει την επάνοδον του ανθρώπου εις τας γνησίας πρωταρχικά και αυθεντικά πηγάς της υπάρξεως και την έξοδον του εκ της οντολογικής λήθης

Εκ των παρερμηνευσάντων των Ηράκλειτον ο B. Russel¹⁶⁹ αποδέχόμενος την κατά λέξιν ερμηνείαν των αποσπασμάτων αυτού, χωρίς να διακρίνη τον μεταφορικό χαρακτήρα των χρησιμοποιούμενων εννοιών και χωρίς να εμβαθύνη εις αυτάς, αναφερόμενος εις τα αποσπάσματα κατά τρόπον επιδερμικό, ισχυρίζεται ότι ο Ηράκλειτος εκφράζει περιφρόνησιν διά την ανθρωπότητα και ότι πιστεύει εις τον πόλεμον, διά του οποίου απηλείται η καταστροφή του σύμπαντος. Η ηθική του Ηρακλείτου κατά τον Russel αποτελεί έν είδος υπερηφάνου και αγερώχου ασκητισμού, ομοιάζουσα πολύ μετά της ηθικής του Nietzsche.

Είναι τραγικόν το γεγονός, ότι οι οπαδοί του διαλεκτικού υλισμού¹⁷⁰ προσεπάθησαν να προσεταιρισθούν τον Ηράκλειτον, ως τον κύριον υλιστήν φιλόσοφον της αρχαιότητος, δίδοντες μονόπλευρον βαρύτητα εις ωρισμένα μόνον εκ των αποσπασμάτων του¹⁷¹ και παρερμηνεύοντες το σύνολον της φιλοσοφίας του. Είναι διαυγές, ότι ο Ηράκλειτος, απορρίπτει την πολυθεϊστικήν και ανθρωπομορφικήν αντίληψιν του θείου και προσπαθεί να απομακρύνη τους ανθρώπους από την Ησιόδειον κοσμογονικήν αντίληψιν, την οποίαν εμφανώς και μετά θάρρους ειρωνεύεται¹⁷², όπως εκ παραλλήλου ειρωνεύεται, κατακρίνει και απορρίπτει όλας τας ειδωλολατρικάς λατρευτικάς εκδηλώσεις και τελετουργίας, ως εστερημένας ευπρεπειάς και λογικής, καθ’ όσον δεν είναι δυνατόν να εξαγισθούν αι χείρες των ανθρώπων διά του αίματος των ειδωλοθύτων, όπως δεν είναι δυνατόν να καθαρθή ο άνθρωπος εκ του πηλού πλενόμενος διά του πηλού¹⁷³.

Ο Ηράκλειτος αποδέχεται τον αιώνιον και άναρχον Λόγον, ως εκφράζοντα το Έν και τα Πάντα, οδηγούμενος ούτως εις μίαν εκδήλως μονοθεϊστικήν αντίληψιν, η οποία εκαλλιέργησεν τας μονοθεϊστικές ανατάσεις του Πλάτωνος και των στωϊκών και συνέτεινεν εις την δημιουργίαν της καταλλήλου ατμοσφαιρας, εντός της οποίας ανεπτύχθη και εκραταιώθη η Χριστιανική Αλήθεια.

Εκ των υλικών στοιχείων, τα οποία αναφέρει ο Ηράκλειτος, το πυρ εκφράζει κατά κύριον λόγον την έννοιαν του φωτός, διά του οποίου φωτίζεται και καταυγάζει τόσον ό αισθητός όσον και ο ψυχικός κόσμος του ανθρώπου. Ως δε σαφώς εκφράζεται υπό του Heidegger, διά του νοητού φωτός καθίσταται εφικτή η αποκάλυψις του Είναι, ως όντως Είναι και διά του νοητού πυρός καθίσταται διάπυρος η ανθρωπίνη υπόστασις προ της Αληθείας.

Εις τον χώρον της φιλοσοφίας ο Ηράκλειτος θα ηδύνατο, άνευ υπερβολής να χαρακτηρισθής ως ο πρώτος

υπαρξιακός φιλόσοφος, ως υπαινίσσεται ο Heidegger και εμμέσως αποδέχεται ο Jaspers . Ούτος διά της εναγωνίου αναζητήσεως του Είναι, ιδίως εις τον εσωτερικόν χώρον της ψυχής του ανθρώπου, εν συνδιασμό προς την σταθεράν αντίληψιν της μεταβλητότητος και της διαμορφώσεως δυναμικών ισορροπιών, μεταξύ αντιρρόπων δυνάμεων και τάσεων, υπό την άρχουσαν παρουσίαν του ανάρχου Λόγου, του εκφράζοντος την όντως Αλήθειαν, έθεσεν επιγραμματικώς τας θεμελιώδεις αρχάς του θρησκευτικού υπαρξισμού, ο οποίος αναλυτικότερον ανεπτύχθη διά της εκτενούς συγγραφικής συμβολής του Kierkegaard¹⁷⁴.

Ο Ηράκλειτος σήμερα

Ποίος ο λόγος του Ηρακλείτου σήμερα, εις μίαν κοινωνίαν προσανατολισμένην εις τον υλιστικόν ευδαιμονισμόν, η οποία απομακρυνόμενη όλον και περισσότερο από τας πνευματικάς αξίας, διακατέχεται υπό του άγχους και του τρόμου της οικονομικής κρίσεως; Κοινωνίαν, εις την οποίαν όλη η ορθότης του ανθρωπίνου βίου συνοψίζεται σχεδόν αποκλειστικώς εις την οικονομικήν συνέπειαν και ουχί εις την εσωτερικήν ειρήνην και αρμονίαν του ανθρώπου. Κοινωνίαν, εις την οποίαν η γνώσις και η επιστήμη έχουν αξίαν όταν οδηγούν, διά της επαγγελματικής καταξιώσεως, εις την οικονομικήν ανέλιξιν. Κοινωνίαν, εις την οποίαν η σύγχρονος ειδωλολατρεία της πλεονεξίας¹⁷⁵ και της φιλαυτίας, θυσιάζει την ανθρωπίνη αξιοπρέπειαν και τον αυτοσεβασμόν, πιέζει ασφυκτικώς τους πολίτας, εμβάλλει την αβεβαιότητα, προκαλεί την θλίψιν, την απόσβεσιν των προσδοκιών, την αγωνίαν, την εκμηδένισιν της αξίας του ανθρωπίνου προσώπου. Κοινωνίαν, εις την οποίαν η αξιολόγησις των λαών δεν στηρίζεται πλέον εις τας αντικειμενικάς αξίας της ιστορικής προσφοράς των, της συμβολής των εις τας επιστήμας, τας τέχνας, την φιλοσοφίαν, την πνευματικήν ζωήν και τον παγκόσμιον πολιτισμόν, εις τον ηρωϊσμόν και την προσφοράν του αίματος εις τα πεδία των μαχών διά την ελευθερίαν και την δημοκρατίαν, διά την τιμήν και την δικαιοσύνην. Κοινωνίαν, εις την οποίαν ο όρος άριστος και αρετή απώλεσαν το κύρος, την βαρύτητα και την έλξιν των, έπαυσαν να είναι ο σκοπός και το νόημα του προσωπικού αγώνος εκάστου και της πορείας της κοινωνίας εν τω συνόλω. Ποίος θα κατανοήση και θα αποδεχθή τον Ηράκλειτον όταν δηλώσει σήμερα, ότι είναι μεγίστη αρετή να ζη ο άνθρωπος μετά σωφροσύνης και απλότητος, ότι είναι δείγμα αληθούς σοφίας να ομολογή και να ακολουθή την αλήθειαν κατά φυσικόν και απλούν τρόπον¹⁷⁶, καθ’ όσον εις όλους τους ανθρώπους εδόθη η δυνατότης να ασκούν την αυτογνωσίαν και να ζούν μετά σωφροσύνης¹⁷⁷. Όταν ο Ηράκλειτος δηλώση ότι ο άριστος είναι πολυτιμώτερος από μυρίου¹⁷⁸, ποία κοινωνία θα συμφωνήση και θα αγωνισθή να παράσχη άριστην παιδείαν και χρηστήν αγωγήν, διά να διαμορφώση άριστους και εναρέτους πολίτας, καθ’ όσον η παιδεία είναι ως ήλιος, ο οποίος φωτίζει τα βάθη της ψυχής¹⁷⁹. Ποία κοινωνία θα αγωνισθή να αναχαίτησιν την συνεχώς αυξανόμενην εγκληματικότητα διά της καλλιέργειας πνευματικών αξιών, των υψηλών ιδανικών, δια της αποσπάσεως του ανθρώπου από τα υλικά αγαθά, δεχομένη την αρχήν του Ηρακλείτου ότι εάν διαμορφώσωμεν άριστους πολίτας, αυτοί θα αγωνιστούν να τιμήσουν διά της ζωής των την κοινωνίαν, ενώ οι λοιποί θα αδρανοποιούνται

όλον και περισσότερο εντός του τέλματος της υλοφροσύνης¹⁸⁰. Ποία κοινωνία, εις την οποίαν η οίησις και η υπεροψία των ολίγων, συνθλίβει την αξιοπρέπειαν των πολλών και αυξάνει τας διακρίσεις και τας αντιθέσεις μεταξύ των ανθρώπων, θα ακούση τους λόγους του Ηρακλείτου, ο οποίος μετά μοναδικής σοφίας και επιγνώσεως διδάσκει ότι είναι προτιμώτερον να κατασβέσωμεν την υπερφάνειαν και την υπεροψίαν παρά την πυρκαϊάν¹⁸¹. Ποίος θα αποσπασθή από τα είδωλα της πλεονεξίας, της καταναλώσεως, του ακράτου οικονομικού ανταγωνισμού, της πλουτοθηρίας και της υλοφροσύνης, θυσιάζων πολλάκις εις τον βωμόν της αδικίας, σκεπτόμενος τους λόγους του Ηρακλείτου ότι προσπαθών να καθαρισθή εκ του πηλού εισέρχεται περισσότερο εις τον πηλόν¹⁸². Τίνος η προσκόλλησις εις τα υλικά αγαθά θα μετριασθή σήμερον, σκεπτομένου την θλίψιν του Ηρακλείτου όταν ανελογίζετο ότι δυστυχείς άνθρωποι αναλίσκουν την ζωήν των διά να ανεύρουν ελάχιστα ψήγματα χρυσοῦ, ενώ οι πολῦτοιμοι και άφθαρτοι θησαυροί ευρίσκονται εντός της ψυχής των¹⁸³. Πόσον θα ανεπτύσσετε σήμερον το αίσθημα της κοινωνικής ευθύνης εάν ηχούσαν εις την συνείδησιν οι λόγοι του Ηρακλείτου, ότι πρέπει να σκεπτόμεθα μετά πόνου αυτόν, ο οποίος δεν γνωρίζει την κατεύθυνσιν και το πέρας της οδοῦ, την οποίαν ηκολούθησεν¹⁸⁴.

Τα θετικά, σταθερά, πλήρη βεβαιότητος και εσωτερικής αξίας διδάγματα του Ηρακλείτου, θα ηκούοντο ως παράδοξα σήμερον, όπως παράδοξα ε χαρακτηρίσθησαν κατά καιρούς όταν η σκέψις ανθρώπων κουρασμένων από τας βιοτικές μερίμνας και από τον θόρυβον του κοσμικού φρονήματος, δεν ενεβάθυνεν εις το νόημα αυτών και δεν αντελήφθη εις την σύντομον, λιτήν, παραστατικήν και ακριβή διατύπωσιν αυτών την ωραιότητα της κεκρυμμένης αρμονίας των. Η αίσθησις του λογικού και του πρέποντος¹⁸⁵ θα ανεγνώριζεν εις τους λόγους του Ηρακλείτου την φανεράν ματαιότητα των επιδιώξεων του παρόντος αιώνου¹⁸⁶ και θα έβλεπε με διαύγειαν την εννοητικήν προέκτασιν αυτών εις την επιστήμην,

το σύμπαν, τον άνθρωπον, την αλήθειαν και την αιωνιότητα. Ποίος σήμερον, εις την συνεχή επιδίωξιν και διεκδίκησιν της ισχύος, θα υπεστήριζεν ότι η πραγματική ισχύς υπάρχει εντός του πυρός της αληθείας, εντός του ύδατος της γνώσεως, εντός της ψυχής η οποία απαλλασσομένη από την ρευστότητα των παθών, σταθεροποιείται και μορφοποιείται, ανευρίσκουσα τας εσωτερικές αξίας της διά να πορευθή εν συνεχεία εις την αιωνιότητα κατά τρόπον ειρηνικόν, χωρίς τον φόβον και την απειλήν του θανάτου, αλλά με την πληρότητα της ηθικής συνείδησιν του.

Ο Ηράκλειτος θα παραμένη εις τους αιώνας σταθερός, λιτός, ασκητικός, έντιμος και ακλόνητος εις τας αρχάς του. Θα ομιλεί πάντοτε διά την αλήθειαν, την αρετήν, την αρμονίαν, την κοινωνικήν δικαιοσύνην, την απλότητα, την ελευθερίαν, τον αυτοσεβασμόν, την αρχήν της σχετικότητος, τας κοινάς αποστάσεις του σύμπαντος, το ζωογόνον πνευματικόν πυρ, την «ξηράν» απηλλαγμένη από τα πάθη απέραντον ψυχήν, την αιωνιότητα, την αξίαν της αυτογνωσίας και της προσωπικής ευθύνης, την κοινήν ευθύνην διά την διαμόρφωσιν μίας καλλιτέρας κοινωνίας. Θα καταρρίπτει με θάρρος τους μύθους και τα είδωλα όλων των εποχών. Θα καθίσταται διαυγής, εύληπτος και μελίρρητος διά τους θέλοντας να τον κατανοήσουν και «σκοτεινός» δι' όσους διστάζουν και δεν αποτολμούν να προσεγγίσουν τον έσω άνθρωπον. Θα διακηρύττη την απόλυτον αξίαν του ανάρχου λόγου, ο οποίος διέπει τα πάντα, τα οποία δι' αυτού εγένοντο και αποτελεί την μοναδικήν αρχήν διά την ζωήν των ανθρώπων.

Εις τον άνθρωπον, ο οποίος αλγεί και επαυξάνει συνεχώς την θλίψιν και την αγωνίαν του από την καθημερινήν φθοράν, εντός ενός κοινωνικού οριζόντος, ο οποίος συνεχώς σκοτεινιάζει, εις το διαρκές λυκόφως των αξιών, ο σταθερός, σαφής, συμπαγής, και απόλυτος Ηρακλείτειος στοχασμός θα παραπέμπη πάντοτε από τα βάθη των αιώνων, εις τον γλυκύν λόγον του Ευαγγελιστού Ιωάννου και θα μας διαβεβαιόι ότι "το φως εν τη σκοτία φαίνει και η σκοτία αυτό ου κατέλαβεν"¹⁸⁷.

ΣΧΟΛΙΑ

1. Διόδωτος Nauk Trag.Grae.Frag. Αδέσποτα 287.
2. Ίδε την εμφανή ηρακλείτειον επίδρασιν εις τους στίχους του ποιητού Time present and time past
Are both perhaps present in time future
And time future in time past.
If all time is eternally present
All time is unredeemable.
.....
All shall be well and
All manner of things shall be well
When the tongues of flames are in-folded
Into the crowned knot of fire
And the fire and the rose are one.
("Burnt Norton": Eliot, 1974[1963]:189,223)
3. Ο Ηράκλειτος κατήγετο εκ των ιδρυτών του Ιωνικού αποικισμού, οι οποίοι ως καταγόμενοι εκ του Κόδρου, βασιλέως των Αθηνών, εκληροδότησαν εις τους απογόνους των τον τίτλον του βασιλέως. Στράβων XIV 3 σελ.632,633. Ούτος εξεχώρησεν εις τον αδελφόν του τον τίτλον του βασιλέως, όπως αναφέρει ο Αντισθένης εις τας "Διαδοχάς", Διογένους Λαέρτιος IX 6.
4. Η Έφεσος από τον έκτον ήδη προ Χριστού αιώνα έως τους Ρωμαϊκούς χρόνους υπήρξεν μέγα πολιτιστικόν και πνευματικόν κέντρον, το οποίον συνεκέντρωνεν θρησκευολογικά στοιχεία από όλον τον γνωστόν κόσμον,

την Ελλάδα, την Αίγυπτον, την Σκυθίαν την Περσίαν, την Μεσοποταμίαν και τας Ινδίας Τούτο συνετέλεσεν εις την καλλιέργειαν της ευρύτητος και της ανεξαρτησίας της σκέψεως, αι οποίαι καταφανώς χαρακτηρίζουν το έργον του Ηρακλείτου

5. Ο Mc Kirahan ισχυρίζεται ότι ο Ηράκλειτος έζησεν μεταξύ 540 και 480 π.Χ. Βλέπε McKirahan RD: Philosophy before Socrates: An introduction with texts and commentary. Indianapolis 1994

6. Υπό τινων, ο όρος μελαγχολία ενταύθα δεν θα απεδίδετο την κατάθλιψιν, αλλά εις την παρορμητικότητα, ως αύτη εκφράζεται υπό του Αριστοτέλους εις τα Ηθ.Νικ.8,1150β 25. Εν τούτοις, όλη η πορεία της ζωής του Ηρακλείτου συγκλίνει υπέρ της απόψεως, ότι ορθώς ο Θεόφραστος χρησιμοποίηι τον όρον μελαγχολία υπό την Ιπποκράτειον έννοιαν της καταθλίψεως. Βλέπε το έργον των G.S.Kirk,J.E.Raven,M.Schofield: Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι Μεταφρ.Δ. Κούρτοβικ.Μορφωτικόν Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης Αθήναι 1990, σελ.192.

7. Απόστ. DK22 B 42. Διογ.Λαέρτ.ΙΧ,1 Η αριθμισις των αποσπασμάτων ακολουθεί την κατά Diels Kranz, βλέπε Diels Kranz, Die Fragmente der Vorsokratiker, Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1951

8. Α Απόστ. DK22 B 40. Διογ.Λαέρτ.ΙΧ,1. Έτεροι προσωκρατικοί φιλόσοφοι, ως ο Ξενοφάνης έδιδον μεγάλην βαρύτητα εις την πολυμάθειαν, όντες και οι ίδιοι ιδιαίτερος πολυμαθείς. Ο Ηράκλειτος επίστευεν ότι σκοπός της γνώσεως είναι η πνευματική αναβάθμισις του ανθρώπου και η βελτίωσις της ποιητικής στάθμης της ζωής αυτού και

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 50, 1-21, 2013

ευρύτερον της κοινωνίας εν τω συνόλω.

9. Υπό του Πλούταρχου αναφέρεται, ότι ο Ηράκλειτος υπεστήριζεν ότι ανεζητή διηνεκώς την ανεύρεσιν του εαυτού του. Πλούταρχος Προς Κολώτην 20, 1118c. Ο Σωτίων όμως αναφέρει, ότι παρηκολούθησεν διαλέξεις του Ξενοφάνους. Διογ. Λαέρτ. IX, 5
10. Κατά τον Eric Vogelin ο Ηράκλειτος συνέβαλεν εις την πραγματοποίησιν του «μεγάλου άλματος του όντος», κατά το οποίον ο μύθος εξηγητήθη, απεδυναμώθη και ανεζητούντο πλέον αι ουσιώδεις υπαρξιακά αλήθειαι.
11. Απόστ. DK22 B41. □ Διογ. Λαέρτ. IX, 1
12. Διογ. Λαέρτ. IX, 14
13. Υπό του Τίμωνος του Φιλιασίου, ο οποίος ήτο σατυρικός ποιητής του τρίτου π. Χ αιώνος ο Ηράκλειτος απεκαλείτο αινιγματοποιός (αινική) Διογ. Λαέρτ. IX, 6. Ο Σούδας αναφέρει ότι απεκλήθη ΑΣκοτεινός@, λατινιστί obscurus, Κικέρων de finibus II, 5, 15. Ως σκοτεινός αναφέρεται και εις πολλές νεωτέρας μελέτας, λόγω των δυσνοήτων εννοιών των αποσπασμάτων του έργου του.
14. «εδιζήσάμην εμεωυτόν», Πλούταρχος προς Κολώτην 1118C
15. Βλέπε σχετικώς. Μπαλογιάννης Σ: «Η διά Χριστόν σαλότης μαρτυρία και μαρτύριον». Γρηγόριος Παλαμάς 1992; 75: 959-965.
16. Πλούταρχος .Περί αδολεσχίας 17, σελ. 511b
17. Διογ. Λαέρτ. IX, 13-14. Ο Δαρειός έγραψεν εις τον Ηράκλειτον εις Αττικήν διάλεκτον. Βλέπε επίσης: Κλήμης, Στρωματείς 1, 65"..."ούτος βασιλέα Δαρειόν παρακαλούτα εκείν εις Πέρσας υπερείδεν"
18. Διογ. Λαέρτ. IX, 15.
19. Στράβων XIV, σελ 642, Διογ. Λαέρτ. IX, 2
20. Διογένης Λαέρτιος IX 2 Εις πολλούς εκ των αρχαίων συγγραφέων η ύβρις ταυτίζεται προς την έπαρσιν, ιδιαίτερος δε προς την αμφισβήτησιν του θείου και την υπογράμμισιν της ανθρωπίνης ισχύος. Χαρακτηριστικόν είναι το του Ευριπίδου εις τον Ιππόλυτον, 874
21. Βλέπε Διογένης Λαερτίου IX, 7 «την τε οίησιν ιεράν νόσον έλεγε και την όρασιν ψεύδεσθαι». Ο Ηράκλειτος επίστευεν ότι δεν είναι δυνατόν ο άνθρωπος να εμπιστευεται εις τας αισθήσεις του. Τόσον αι οπτικά όσον και αι ακουστικά πληροφορία πρέπει να εκτιμώνται διά της λογικής και να υφίστανται κριτικήν ανάλυσιν. Η ερμηνεία των αισθήσεων έχει την μεγαλυτέραν αξίαν και όχι η αίσθησις καθ'εαυτήν. Ο Σέξτος ο Εμπειρικός αναφέρει επ'αυτού εις «Προς Μαθηματικούς VII, 126. "βαρβάρων εστίν ψυχών ταις αλόγοις αισθήσεσι πιστεύειν».
22. «Αιρεύνται γαρ έν αντί πάντων οι άριστοι, κλέος αένανον θνητών», Κλήμης στρωματείς V 9
23. «Είς εμοί μύριοι εάν άριστος ή» Γαληνός περί διαγνώσεως σφυγμών VIII, 773. □
24. «Κάματος εστίν τοις αυτοίς μοχθειν και άρχεσθαι» Πλωτίνος εννεάδες IV, 8, 1
25. «Σωφρονείν αρετή μεγίστη, και σοφία αληθέα λέγειν και ποιείν κατά φύσιν επαίοντας», Στοβαίος Ανθολόγιον I, 178
26. "Αναχωρήσας δε εις το ιερόν της Αρτέμιδος μετά των παιδων ηστραγάλιζεν". Διογ. Λαέρτ. IX, 3
27. .Α...και τέλος μισανθρωπίας και εκπατήσας εν τοις όρεσι διητάτο, πάσας σιτούμενος και βοτάνασιν" Διογ. Λαέρτ. IX, 3
28. και των ιατρών αινιγματωδώς επυνθάνετο, ει δύναιτο εξ επομβρίας αυχμόν ποιήσαι" Διογ. Λαέρτ. IX, 3
29. "μη δυνηθέντα αυτόν αποσπάσαι τα βόλιτα μείναι και διά την μεταβολήν αγνοηθέντα κυνόβρωτον γενέσθαι" Διογ. Λαέρτ. IX, 4. Εν τούτοις ο Αρίστων εις το περί Ηρακλείτου αναφέρει, ότι ούτος εθεραπεύθη εκ του ασκήτου και απεβίωσεν εξ ετέρας αιτίας, όπως ισχυρίζεται και ο Ιππόβοτος, Διογ. Λαέρτ. IX, 5
30. Διογ. Λαέρτ. IX, 5 Ο Kirk υπέθεσεν ότι ο Ηράκλειτος δεν έγραψεν βιβλίον, αλλά αι ρήσεις αυτού ήσαν προφορικά, εύκολοι εις την απομνημόνευσιν και παρετέθησαν εν συνεχεία υπό μορφήν αποσπασμάτων εις το έργον των μεταγενεστέρων. Αντιθέτως ο Regenbogen υπεστήριζεν, ότι τόσον ο Πλάτων όσον και ο Αριστοτέλης θα πρέπει να είχαν όλον το έργον του Ηρακλείτου υπό μορφήν βιβλίου.
31. Διογ. Λαέρτ. IX, 5. Παρά την εν λόγω αναφοράν, ο Diels διατυπώνει την άποψιν, ότι ο Ηράκλειτος δεν συνέγραψεν συγκεκριμένον σύγγραμμα, αλλά διετύπωσεν αποφθεγματικές σκέψεις και απόψεις επί του σύμπαντος, του ανθρώπου, του θείου και του αισθητού κόσμου, αι οποίαί έτυχον ιδιαίτερας αποδοχής. Η άποψις όμως αύτη, δεν τυγχάνει ικανής θεμελιώσεως. Βλέπε Diels H: Die Fragmente der Vorsokratiker. Berlin 1934.

32. Τα γαρ Ηρακλείτου διαστίξαι έργον διά το άδηλον είναι, ποτέρω πρόσκειται, τω ύστερον ή το πρότερον, οίον εν τη αρχή αυτού του συγγράμματος». Αριστοτέλους Ρητορική 1407b.
33. Διογένης Λαέρτιος XI, 22
34. Ιωάν. 1, 2.
35. Ο λόγος προσλαμβάνει πολλές εννοίας εις τους αρχαίους και νεωτέρους συγγραφείς. Εκφράζει τον προφορικό και γραπτόν λόγον, ήτοι την δυνατότητα του ανθρώπου να επικοινωνή λεκτικώς ή φωνηματικώς ή μέσω του εξειδικευμένου συμβολικού συστήματος των εγγραμμάτων. Εκφράζει εκ παραλλήλου την συμφωνίαν μεταξύ των ανθρώπων, την απαιτούσαν εντιμότητα και συνέπειαν, την φήμην, την εκτίμησιν, την διάδοσιν των απόψεων, την δημοσίαν δήλωσιν των πεποιθήσεων του ανθρώπου ή την απολογίαν αυτού. Εκφράζει τον εσωτερικόν λόγον, ήτοι την σκέψιν και ιδίως την έχουσαν λογικήν υπόστασιν, τον νούν. Εκφράζει την μαθηματικήν αναλογία και την σχέσιν, η οποία υφίσταται μεταξύ συγκρινόμενων στοιχείων ή ποσοτήτων. Εκφράζει την φύσιν των πραγμάτων και την αιτίαν της υπέρβεως αυτών. Επιπροσθέτως εκφράζει την ρυθμιστικήν αρχήν, η οποία διέπει τας ενεργείας του ανθρώπου και την υφισταμένην έλλογον σκοπιμότητα των πράξεων του. Εις τον Ηράκλειτον όμως ο Λόγος εκφράζει, κατά κύριον λόγον, την υπερτάτην αρχήν, την αιδιον ύπαρξιν την πηγήν της δημιουργίας (Πρβλ. Ιωαν. α 1) και την αιώνιον αλήθειαν. Ο Ηράκλειτος, ως καθίσταται αντιληπτόν είχε την αίσθησιν της μοναδικής υπερτάτης αρχής, εισάγων διά του Λόγου εν αυτώ εγκριπτομένην έννοιαν του Θείου. Βλ. Ειρηναίου Ελεγχος 1, 8, 5 PG 532B-556B, Ωριγένης Εις Ιωάννην 2, 13, PG 14, 148 CD και Εις Ιωάννην 1, 42, PG 14, 101C-104 A, Κατά Κέλσου Α, V, 16. Θεοδωρίτου, Θεραπευτική 2 PG 83 852C-853A Χρυσοστόμου, Εις Ματθαίον 16, 2 PG 57, 240. Θεοδωρίτου Εκκλησιαστική Ιστορία 2, 6 PG 1013A Επιφανίου Κατά αιρέσεων 3, 1, 72, 4 PG 42, 380A, Ισηδώρου Πηλ. Επιστολαί 4, 142 PG 78 1224AB. Μακαρίου Αιγυπτίου. Ομιλία Πνευματικάί 12, 7 PG 34, 561A Θεοδώρου Στουδίτου, Εις τον μέγαν Ιωάννην 9, 9 PG 99 781D-784A. Ο λόγος προσέλαβεν ιδιαίτεραν φιλοσοφικήν διάστασιν κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους υπό του Φίλωνος του Αλεξανδρέως. Εις την ερμηνείαν του επί της πεντατεύου εχρησιμοποίησε την έννοιαν του λόγου πλέον των 1300 φορών, άλλοτε μεν εν τω πλαίσίω της λογικής, άλλοτε δε υπό την έννοιαν του θείου θελήματος, άλλοτε δε υπό την έννοιαν του νου, ο οποίος καθορίζει τα πάντα, έννοια η οποία συμπίπτει μετά την περι λόγου θέσιν του Ηρακλείτου, εξακόσια έτη ενωρίτερον. Βλέπε Philo, On the Creation V; X; XLVIII; Allegorical Interpretation III XXXI. Ο Ηράκλειτος είναι ο πρώτος φιλόσοφος ο οποίος έδωσεν εις την έννοιαν του λόγου φιλοσοφικήν και ίσως θεολογικήν προέκτασιν, παγκοσμίου ισχύος και βαρύτητος, καθ' όσον εκ του λόγου απορρέουν τα πάντα. Η έννοια αύτη διευτυπώθη υπό την πλήρη και ολοκληρωμένην μορφήν αυτής εις την αρχήν του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου.
36. Κατά τους στωικούς ο λόγος αποτελεί την υπερτάτην λογικήν αρχήν, η οποία κατευθύνει το σύμπαν, την σπερματικήν αλήθειαν η οποία κατευθύνει τας σκέψεις των ανθρώπων και ελευθερώνει αυτούς εκ της πλάνης. Κατά τον Hegel, ο λόγος εντάσσεται δεύτερος μεταξύ των τεσσάρων ουσιωδών λέξεων της φιλοσοφίας, αι οποίαί συνίστανται εις το "Εν" του Παρμενίδου, τον "Λόγον" του Ηρακλείτου, τας "Ιδέας" του Πλάτωνος και την "Ενέργειαν" του Αριστοτέλους. Βλέπε Hegel GWF: Lectures on the History of Philosophy ed. Hoffmeister 1940. Βλέπε επίσης την διάλεξιν του Martin Heidegger υπό τον τίτλον Hegel and the Greeks, η οποία εδόθη την 26 Ιουλίου του 1958 εις την Χαϊδελβέργην Επίσης βλ. το έργον του Phillip Wheelwright: Heraclitus New York: Atheneum, 1964. σελ. 19.
37. Ιωάν. 1, 11
38. Απόστ. DK22 B1 Σέξτος. Προς μαθηματικούς VII 132
39. Απόστ. DK22 B2 Σέξτος. Προς μαθηματικούς VII 133
40. Απόστ. DK22 B50 Ιππόλυτος, Ελ. IX, 9, 1 Πρβλ. Ευσεβίου Καισ. Εκλογαί προφητικάί 3, 1 PG 22
41. Η σωφροσύνη αποτελεί σηματοκοτάτη αρετή τόσον διά την κοινωνικήν ζωήν του ατόμου, θεωρουμένη υπό του Πλάτωνος ως θεμελιώδης αρετή διά την ιδεώδη πολιτείαν (427e10) εν συνδυασμώ προς την σοφίαν, την ανδρείαν και την δικαιοσύνην. Διά την προσωπικήν ζωήν του ατόμου η σωφροσύνη θεωρείται ως μία εκ των ουσιωδών ηθικών αξιών, επί τη βάσει της οποίας αναπτύσσονται και έτεροι προσωπικά και κοινωνικά αρεταί.
42. Απόστ. DK22 B35 Κλήμης Στρωματείς V 141
43. Απόστ. DK22 B41 Διογ. Λαέρτ. IX, 1. Πρβλ. Αθήναιος XIII 610B.

44. Αποσπ. DK22 B101a Πολύβιος XII 27. Σήμερα γνωρίζουμε καλά, ότι ο ανθρώπινος εγκέφαλος κινητοποιείται κατά κύριον λόγον υπό των οπτικών διεγέρσεων και ότι διά την ανάλυσιν των οπτικών πληροφοριών ασχολούνται εκτεταμένα νευρωνικά δίκτυα, ουχί μόνον του εγκεφαλικού φλοιού αλλά πολλών υποφλοιωδών κέντρων. Ως εκ τούτου εις τους πλείστους των ανθρώπων η οπτική μνήμη είναι ισχυροτέρα και ακριβεστέρα της ακουστικής τοιαύτης. Οι περισσότεροι δε των ανθρώπων αποδίδουν μεγαλύτεραν βαρύτητα εις τας οπτικές εικόνας και παραστάσεις και εις τα γραπτά κείμενα, εν σχέσει προς τας ακουστικές πληροφορίας και τον προφορικών λόγον.

45. Σέξτος Εμπειρικός VII 126. Η ακαλλίεργητος ψυχή χαρακτηρίζεται ως "βάρβαρος" υπό του Ηρακλείτου, ήτοι ως αμαθής και μη ικανή να ερμηνεύση ορθώς και να δώση την δέουσαν βαρύτητα εις τας οπτικές και ακουστικές πληροφορίας, αι οποίαι θα ηδύναντο δεόντως να αξιολογηθούν εάν υπήρχεν το κατάλληλον γνωσιολογικόν υπόβαθρον. Αι οπτικά και αι ακουστικά πληροφορία ερμηνεύονται, αξιολογούνται και καταλλήλως εγχαράσσονται μνημονικώς, αναλόγως προς την ευφυσίαν, την παιδείαν, το γνωσιολογικόν υπόβαθρον και την πνευματικήν καλλιέργειαν του ατόμου. Αι αντιδράσεις του ατόμου εις τας αισθητηριακάς πληροφορίας καθίστανται τόσον περισσότερον προσεκτικά, εύλογη και εσκεμμένα, όσον η ευφυσία και η παιδεία αυτού είναι υψηλότεραι.

46. Κλήμης Παιδαγωγός II, 29

47. Ακούσαι ουκ επιστάμενοι ουδέ ειπείν. Απόσπασμα 19, αναφερόμενον και από τον Κλήμενα εις τους στρωματείς 2,24,5

48. Απόσπ. DK22 B18. Κλήμης: Στρωματείς II, 17

49. Απόσπ. DK22 B123. Θεμιστιος, Λόγοι 5 σελ. 69. Η άποψις αύτη του Ηρακλείτου έχει ιδιαίτεραν βαρύτητα σήμερα εις επόχην κατά την οποίαν η μελέτη του γονιδιώματος απεκάλυψεν τας χιλιάδας πληροφορίας αι οποίαι είναι καταγεγραμμένα και εγκρύπτονται εις το γενετικόν υπόβαθρον του ανθρώπου, αι περισσότεραι των οποίων δεν αποκαλύπτονται καθ' όλην την διάρκειαν της ζωής αυτού ή αποκαλύπτονται υπό ωρισμένας ειδικάς μόνον συνθήκας. Διά της εννοίας της φύσεως ο Ηράκλειτος δεν εννοεί μόνον τον αισθητόν κόσμον, αλλά και την ουσίαν και υπόστασιν όλων των στοιχείων, τα οποία συνθέτουν την φύσιν, ιδιαίτερος δε τους βιολογικούς οργανισμούς.

50. Επί του ανωτέρω αντικειμένου ο Ηράκλειτος έρχεται εις αντίθεσιν προς την σχολήν της Μιλήτου, συμφώνως προς την οποίαν, ό,τι είναι αληθές είναι σταθερόν και μόνιμον. Κατά τον Ηράκλειτον η μεταβλητότης είναι το αληθές φαινόμενον, η δε σταθερότης αποτελεί το επιφανόμενον της δυναμικής ισορροπίας μεταξύ αντιρρόπων μεταβαλλομένων καταστάσεων.

51. Αποσπ. DK22 B91 Πλούταρχος: Περί του ΕΙ του εν Δελφοίς 18, 392β, Αποσπ. DK22 B12. Αρειος Δίδυμος. Κατά Ευσέβειον Ρ.Ε. XV, 20. Το εν λόγω απόσπασμα του Ηρακλείτου είναι εκ των πλέον γνωστών και εκ των πλέον μνημονευομένων τόσον υπό των αρχαίων, όσον και υπό των νεωτέρων συγγραφέων. Ούτως αναφέρεται υπό του Πλάτωνος εις τον Κρατύλον (402Α), υπό του Αριστοτέλους εις τα Μεταφυσικά (1010α13), υπό του Σιμπλικίου εις τα Φυσικά 77.31 και 1313.8. Ο εν λόγω συγγραφεύς αναφέρει ότι ο Ηράκλειτος διά της συνεχούς ροής του ποταμού εκφράζει κατ' ουσίαν την συνεχή δυναμικήν του Γίγνεσθαι. Υπό του Σενέκα αναφέρεται εις Επ. 58, 23. Ούτος υποστηρίζει, ότι και πρακτικώς έχει αξίαν το υποστηριζόμενον υπό του Ηρακλείτου, καθ' όσον εις έκαστον ποταμόν μόνον το όνομα του παραμένει το αυτό, ενώ τα ύδατα του, ήτοι τα στοιχεία του περιεχομένου του, διηλεκώς και αδιαλείπτως μεταβάλλονται (*manet enim idem fluminis nomen, aqua transmissa est*). Παρ' όλην την ευρείαν ταύτην αναφοράν εις το εν λόγω απόσπασμα του Ηρακλείτου, ο Βλαστός διατείνεται, στηριζόμενος εις την γλωσσικήν διατύπωσιν, ότι θα ηδύναντο να μη έχη τούτο διατυπωθή αρχικώς υπό του Ηρακλείτου. Βλέπε Vlastos G: *On Heraclitus*. *Am. J. Philosophy* 1955; 76: 337-368.

52. Απόσπ. DK22 B126. Τζέτζης, σχολ. Εις εζήγησιν II σελ. 126 Herm.

53. Αποσπ. DK22 B8. Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια Θ 2 1155β 4.

54. Αποσπ. DK22 B54. Ιππόλυτος Ελεγχος ΙΧ 9. Το εν λόγω απόσπασμα ευρίσκεται εις συμφωνία προς το DK22 B123. Θεμιστιος Λόγοι 5 σελ. 69 εις το οποίον ο Ηράκλειτος υποστηρίζει ότι η φύσις αγαπά να διατηρη μυστικήν την αρμονίαν, η οποία διέπει την λειτουργικότητα της και τας εκφράσεις των φαινομένων της.

55. Αποσπ. DK22 B111. Στοβαίος Ανθολόγιον I, 177

56. Προς την άποψιν ταύτην του Ηρακλείτου ταυτίζεται ο Hegel (1770-1831), όστις διά της τριτης του θέσεως, ήτοι της θέσεως, της αντιθέσεως και της συνθέσεως, εδημιουργεί μίαν ενότητα διά της συνθέσεως μεταξύ της θέσεως και της αντιθέσεως. Βλέπε: Hegel GWF: *Phaenomenologie*

des Geistes, Werke II, Berlin 1832-1845. Κατά τον Hegel ο Ηράκλειτος είναι ο πατήρ της διαλεκτικής, ο οποίος διδάσκει την εξ αντιθέτων ενότητα. Βλέπε Hegel GWF: *Lectures on the History of Philosophy* ed. Hoffmeister 1940

57. Αποσπ. DK22 B 60 Ιππόλυτος ΙΩ, 10 «Οδός άνω κάτω μία ωπή» Παρέβαλε επίσης τας αυτάς άποψεις, αι οποίαι εισέδυσαν εις τον χώρον της λογοτεχνίας: Άνω και κάτω είναι η ίδια απόστασις, εντός και εκτός είναι το ίδιον στενά. Ibsen: *Peer Gynt* Trans c. Fry. Oxford University Press, London 1970

58. Αποσπ. DK22 B80. Ωριγένης, Κατά Κέλσου ΩΙ 42 Η έννοια του πολέμου, ως προβάλλεται υπό του Ηρακλείτου δεν εκφράζει την πολεμικήν σύρραξιν αλλά την πάλην μεταξύ των αντιρρόπων δυνάμεων, εκ της οποίας απορρέει η μεταβλητότης του γίγνεσθαι και η συνεχής ανακαίνισις των πάντων. Εάν αυτός ο συνεχής ανταγωνισμός έταυεν εις τον κόσμον όπως εύχεται ο Ομηρος (Ιλιάς Σ 107) τότε θα επήρχετο η πλήρης στατικότητα, η οποία ισοδυναμεί προς τον θάνατον. Η αλήθεια των λόγων του Ηρακλείτου φαίνεται καταφανώς εις τον χώρον των βιολογικών φαινομένων, ένθα η κατάπαισις όλων των αντιρρόπων διεργασιών, αναβολισμού και καταβολισμού, οξείωσης και αναγωγής, ενδοκυτταρώσεως και εξωκυτταρώσεως, συνεχούς ιοντικού ανταγωνισμού, συνεχούς ευθυδρόμου και ανηδρόμου διακινήσεως πεπτιδίων και συνεχούς ανταγωνισμού των επιμέρους ενζύμων ισοδυναμεί, κατ' ουσίαν, προς τον θάνατον. Διά δε τον εγκέφαλον η αναστολή της συνεχούς διακινήσεως και μεταφοράς πληροφοριών διά των νευροδιαβιβαστών επί των υποδοχέων των εις τας νευρωνικάς συνάψεις θα είχαν ως αποτέλεσμα την πλήρη παύσιν όλων των ψυχικών και νοητικών λειτουργιών.

59. Αποσπ. DK22 B125 Θεόφραστος *De vertig.* 9. Πρβλ. Μαθ. 8, 22 «Άφες του νεκρούς θάψαι τους εαυτών νεκρούς»

60. Αποσπ. DK22 B61 Ιππόλυτος Ελ. ΙΧ 10, 5c Εις έτερον σημείον (Αποσπ. DK22 B13. Αθήναιοι V 178f) ο Ηράκλειτος δίδει το εκφραστικότερον

αλλά αδρότερον μεταφορικόν παράδειγμα του βορβόρου, ο οποίος είναι ευχάριστος μεν εις τους χοίρους, αλλά αποκρουστικός διά τον άνθρωπον.

61. Αποσπ. DK22 B51. Ιππόλυτος, Ελεγχος ΙΧ α. Είναι χαρακτηριστική και ιδιαίτερος παραστατική η εικών του χρόνου, ο οποίος ως παιδίον παίζει πεσσούς, ανάλογον παιχνίδιον προς το ζατρίκιον, και κατευθύνει την πορείαν των πάντων και κατ' επέκτασιν και του ανθρώπου. Ο άνθρωπος κατά συνέπειαν καθίσταται αναγκαστικώς δέσμιος του χρόνου, ο οποίος καθορίζει την πορείαν του εις την ζωήν από της νεότητος έως του γήρατος, διά μέσου πολλών αντιθέτων και ενγωνιών καταστάσεων, ήτοι της υγείας και της νόσου, της ρώμης και της ασθενείας, της χαράς και της θλίψεως, της νίκης και της ήττας, του αγαθού και του κακού, κατ' αναλογίαν προς τον παίκτην του ζατρίκιου, ο οποίος αισθάνεται την αγωνίαν εκάστης κινήσεως, η οποία θα τον οδηγήσει εις την νίκην ή την ήτταν και τελικώς εις το τέλος. Η επίδρασις της Ηρακλειτείου επί του χρόνου άποψεως, αντικατοπτρίζεται εις την σύγχρονον τέχνην εις το κινηματογραφικόν δημιούργημα του Bergmann « Η έβδομη σφραγίς» εις την σκηνήν του ζατρίκιου μεταξύ του ιππότη και του θανάτου.

62. Αποσπ. DK22 B90. Πλούταρχος Περί του ΕΙ του εν Δελφοίς 8, 388e.

Το πυρ κατά τον Ηράκλειτον δεν είναι το καταστέφον πυρ, αλλά το μετουσιώνον. Είναι η έκφρασις της συνεχούς ενεργειακής τροποποιήσεως και της συνεχούς μεταπτώσεως της ύλης εις ετέρας μορφάς. Η έννοια των διηλεκτών και αδιαλείπτων καύσεων εις τα βιολογικά υποστρώματα διά την ανταλλαγάν της ύλης και την διατήρησιν της ζωής, καθιστά εμφανή την αξίαν των θέσεων του Ηρακλείτου.

63. Πόσην βαρύτητα έχει σήμερα η άποψις αύτη του Ηρακλείτου υπό το φως της σύγχρονου κοσμολογίας και της θεωρίας της «Μεγάλης Εκρήξεως» (Big Bang) και των επεκτεινομένων και διακυμαινομένων συμπάντων.

64. Αποσπ. DK22 B30. Κλήμης Στρωματείς V 105.

65. Συμφώνως προς αρχαϊκάς δοξασίας το πυρ θεωρείτο ως έμβιον στοιχείον και ως κύριος συντελεστής της διατηρήσεως της ζωής. Βλέπε Schuhl PM: *Essai sur la formation de la Pensée Grecque*: 2d edit: Paris 1949. Κατά τον Αριστοτέλην το πυρ είναι το λεπτότερον στοιχείον, το οποίον προσεγγίζει το άυλον, ευρίσκεται δε εις διαρκή κίνησιν και είναι εις θέσιν να μεταδώση την κίνησιν και εις έτερα στοιχεία. Βλ. Αριστοτέλους ΠερίΨυχής 405a 5.

66. Αποσπ. DK22 B31 Κλήμης Στρωματείς V 105. Ενταύθα πρόκειται διά την όντως μεγαλοφά συλληψιν υπό του Ηρακλείτου της σχέσεως ενεργείας και ύλης. Το πυρ και κατ' επέκτασιν το φως, το οποίον

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 50, 1-21, 2013

απορρέει εκ του πυρός, εκφράζον την ενέργειαν υπό την αισθητήν της υπόστασιν, δύναται υπό ωρισμένας συνθήκας να μεταπέση εις ύλην. Την μαθηματικήν σχηματισμένην της ανωτέρω ιδέας διέτυπωσεν τον 20ον αιώνα ο Albert Einstein διά της σχέσεως $E=mc^2$. Δια του Ηρακλείτου εμμέσως επισημαίνεται η διά του πυρός και του φωτός σωματιδιακή υπόστασις της ενεργείας, τριάκοντα πέντε ήδη αιώνας προ των πορισμάτων της συγχρόνου φυσικής.

67. Βλέπε εις Συμείων τον Νέον Θεολόγον «Πως μη φεύξομαι σην δόξαν και το φως το απαστρέπτον του Αγίου Πνεύματος σου;... Πνεύμα Θείου η αγάπη, πανουργόν φως και φωτίζον, πλην ουκ έστι εκ του κόσμου ουδέ όλως τι του κόσμου, ουδέ κτίσμα, άκτιστον γαρ και κτισμάτων πάντων έξω, άκτιστον κτιστόν εν μέσω. Ύμνος ΙΖ, 34-36, 236-240.

68. Αποσπ. DK22 B16. Κλήμης Παιδαγωγός ΙΙ, 99. Ο Ηράκλειτος πολλούς αιώνας προ του Κυρίου, αναφέρεται εις το φώς κατά προφητικόν τρόπον. Το φώς το αληθινόν, το οποίον είναι ο Κύριος, το οποίον φωτίζει και αγιάζει πάντα άνθρωπον ερχόμενον εις τον κόσμον Πρβλ. Ιωαν. 1, 9, 1, 5, 8, 12, 12, 35. Εντός των λόγων του Ηρακλείτου διακρίνεται εκ παραλλήλου η έννοια του ακτίστου φωτός των νηπτικών πατέρων. Ουδεις δε δύναται να κρυβή εκ του φωτός. Πρβλ Σοφ. Σειρ. 23, 19 Α Εκ παραλλήλου η μεταφορική έννοια του πυρός, το οποίον ανάπτει εις την ψυχήν την αγαπώσαν τον Κύριον εκφράζεται ευγλώτως υπό των νηπτικών πατέρων. Πρβλ. Ιωάννου Σιναΐτου, Κλίμαξ Λόγος ΙΙ, κδ' PG88. και Λόγος ΙΙΙ, ε, PG 88.

69. Αποσπ. DK22 B64 Ιππόλυτος ΙΧ 10. Εκ του κεραυνού, ήτοι ενός αμιγώς ενεργειακού φαινομένου δύναται να προέλθω το πυρ, το οποίον θερμαίνει και μεταβάλλει επί τα βελτίω την ζωήν των ανθρώπων, αλλά εκ παραλλήλου δύναται να προέλθω η καταστροφή και ο θάνατος

70. Αποσπ. DK22 B76. Μάξιμος Τύριος ΧΙΙ 4. Πλούταρχος Περί του ΕΙ του εν Δελφοίς 392c. Μάρκος Αντωνίνος ΙV 46

71. Αποσπ. DK22 B66 Ιππόλυτος ΙΧ 10. Η εσχατολογική θέσις του πυρός και η συμμετοχή του εις την κρίσιν των ανθρώπων υφίσταται σαφώς και εις την Χριστιανικήν αντίληψιν Πρβλ. Θεοσ. Β 1, 8 Επίσης Πρβλ. Ιουδ 7. Βλέπε επίσης Δευτ. 4, 24.

72. Αποσπ. DK22 B103 Πορφύριος εις Ξ 200. Ο κύκλος εκφράζει εκ παραλλήλου και την πνευματικήν πορείαν της ανθρωπίνης ψυχής, διά την οποίαν εκάστη στιγμή είναι δυνατόν να αποτελέσθω το τέλος του παλαιού ανθρώπου και την αρχήν του νέου, το τέλος ενός πνευματικού σταδίου και την αρχήν ενός νέου και εν γένει εκάστη στιγμή της ζωής δύναται να εκφράσθω το τέλος και την αρχήν.

73. Ζή πυρ τον αέρος θάνατον και αήρ ζή τον πυρός θάνατον, ύδωρ τον γης θάνατον, γη τον ύδατος @ Αποσπ. DK22 B50, Μάξιμος Τύριος ΧΙΙ, 4 σελ 489. Πρβλ. Πλούταρχος: Περί του ΕΙ του εν Δελφοίς 18, 392γ, και Μάρκος Αντωνίνος ΙV 46.

74. Αποσπ. DK22 B6. Αριστοτέλης Μετεωρολογικά 355a 13. Την άποψιν αυτήν του Ηρακλείτου εκφράζει και ο Ξενοφάνης, (Α-41, 1-2 Diels) υποστηρίζων ότι ο ήλιος γεννάται καθημερινώς. Τόσον ο Πλάτων όσον και ο Πλωτίνος (Εννεάδες 2, 1) αποδέχονται την Ηρακλείτιον ταύτην άποψιν διατεινόμενοι, ότι ο ήλιος διηγεκώς αναδημιουργείται, γεγονός το οποίον προφανώς υπαινίσσεται την ανακύκλωσιν των ενεργειακών μορφών και την δυνατότητα διατήρησεως αμειώτου του ολικού ενεργειακού δυναμικού εις τας πρωτογενείς πηγάς ενεργείας.

75. Αποσπ. DK22 B94 Πλούταρχος Περί φυγής 11, 604a. Ο ήλιος κατά τον Ηράκλειτον υπόκειται εις τους νόμους του σύμπαντος και παρ' όλον το τεράστιον ενεργειακόν δυναμικόν του, ουδέποτε τροποποιεί τα υπ' αυτού καθοριζόμενα φαινόμενα. Καταφανής είναι η διαφορά μεταξύ του μύθου του Φαέθωνος (Ευριπίδης Ιππόλυτος 740) και του φιλοσοφικού στοχασμού του Ηρακλείτου.

76. Αποσπ. DK22 B10. Πλούταρχος Πλατωνικά ζητήματα 8, 4, 1007δ και αποσπ. DK22 B99 Πλούταρχος, Περί του πότερον ύδωρ ή πυρ χρησιμότερον 7, 957a

77. Αποσπ. DK22 B100 Πλούταρχος, Πλατωνικά ζητήματα 8, 4, 1007d. Σήμερον είναι σαφώς ανηλεής η επίδρασις του ηλιακού φωτός αφ' ενός μεν εις την έκκρισιν της μελανοτονίνης και των ινδολαμινών εκ της επιφύσεως, αφ' ετέρου δε επί του υπερχρισματικού πυρήνος του υποθαλάμου, ο οποίος αποτελεί τον ρυθμιστήν των βιολογικών ρυθμών. Ως εκ τούτου το φως διαδραματίζει ουσιώδη ρόλον εις τον καθορισμόν των κυκλικώς μεταβαλλομένων βιολογικών ρυθμών του ανθρώπου και εις την διαμόρφωσιν του συναισθηματικού υποβάθρου αυτού. Βλ. Σ. Μπαλογιάννης: Νευρολογία Τόμος Α, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 154-158.

78. «το πύρ χρησιμώσιν και κόρος».

79. «Ψυχής πείρατα ουκ αν εξείρομο πάσαν επιπορευόμενος οδόν, ούτω

βαθύν λόγον έχει» DK22 B45 Διογένης Λαέρτιος ΙΩ 7. Διά της εννοίας του απεράντου ο Ηράκλειτος δεν εκφράζει μόνον τας απροσδιοριστούς διαστάσεις της ψυχής, αι οποίαι προφανώς ούτε διά της ανθρωπίνης λογικής ούτε διά των μαθηματικών και της φιλοσοφίας δύναται να καθορισθούν, αλλά υποδηλοεί εκ παραλλήλου και τας τεραστίας γνωστικές δυνατότητας αυτής και την απεραντοσύνην των διεργασιών, των πραγματοποιουμένων εν αυτή, αι οποίαι ούτε και διά της πλέον προηγμένης ψυχολογικής και ψυχιατρικής θεωρήσεως και ερεύνης δύναται να καθορισθούν επακριβώς.

80. «θυμῷ μάχεσθαι χαλεπόν· ὅ τι γάρ ἂν θέλῃ, ψυχῆς ὠνεῖται» Αποσπ. 85.

81. Αποσπ. DK22 B34 Κλήμης Στρωματείς V 116. Πρβλ. Μαθ. 11, 15 και Μαρκ 4, 9.

82. Αποσπ. DK22 B66 Κλήμης Στρωματείς ΙV 16.

83. Αποσπ. DK22 B17. Κλήμης Στρωματείς ΙΙΙ, 8. Ενταύθα ο Ηράκλειτος υπαινίσσεται την υφισταμένην διαφοράν μεταξύ του φιλοσόφου, ο οποίος εναγωνίως προσπαθεί να οδηγηθῆ διά του στοχασμού εις την αληθῆ γνώσιν και κατανόησιν των εννοιών και των πλείστων ανθρώπων, οι οποίοι, χωρίς ιδιαίτερον προβληματισμόν, αρκούνται εις την επιφανειακήν γνώσιν, η οποία ενέχει πολλών στοιχείων ανακριβείας και υποκειμενικότητος Εκ παραλλήλου εις το αποσπ. DK22 B 87 (Πλούταρχος Περί του ακούειν 7, 41a), ο Ηράκλειτος παραστατικώς αναφέρεται εις την δυσχερείαν της σκέψεως, η οποία χαρακτηρίζει τους νοητικούς υστερούντας.

84. Αποσπ. DK22 B78. Ωριγένης, Κατά Κέλσου VI, 12. Πρβλ. Συμείων του Νέου Θεολόγου Ηθικ. 8, 202-207. SC 122, Βλέπε επίσης και Γρηγορίου του Παλαμά «Υπέρ των Ιερώς Ησυχάζοντων» Λόγος 1, 1 9 εκδ. Π. Χρήστου. Τομ. Α Θεσσαλονίκη 1962

85. Αποσπ. DK22 B70 Ιάμβλιχος, Περί ψυχής (Στοβαίος, Εκλογαί ΙΙ 1, 16).

86. «ἀνθρώπων ὁ σοφώτατος πρὸς θεὸν πίθηκος φανεῖται καὶ σοφία καὶ κάλλι καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν». Αποσπ. DK22 B83. Πλάτων Ιππίας μείζων 289a.

87. Αποσπ. DK22 B86 Πλούταρχος, Κοριολανός 38. Είναι άξιον θαυμασμού το γεγονός, ότι ενώ εις πολλά εκ των αποσπασμάτων, διαφαινόται μάλλον ο ορθολογισμός του Ηρακλείτου, ενταύθα αναφερόμενος προς τας σχέσεις του ανθρώπου προς το θεϊόν, αναζητεί ούτος την οδόν της πίστεως, ως βασικήν προϋπόθεσιν προσεγγίσεως, αντιλήψεως και κατανόησεως των ενεργειών του θεϊού. Πρβλ. Ησ. 7, 9 και Εβρ. 11, 1, 2, 6. Κατά την ορθόδοξον χριστιανικήν αντίληψιν ο άνθρωπος γνωρίζει τον Θεόν εκ των ενεργειών αυτού, ενώ η θεία ουσία είναι υπερβατική και αμέθεκτος. Πρβλ. Βασιλείου Μ Επιστολή 234, 1 PG 32., 869A, Γρηγορίου Νύσσης Κατά Ευνομίου λόγος 12, PG 45, 960 CD. Πρβλ. Εκ παραλλήλου Γρηγ. Παλαμά: «Υπέρ Ησυχάζοντων» έκδ. Π. Χρήστου. Τομ. Α, Θεσσαλονίκη 1962, σελ. 666. Εκ παραλλήλου, η προσέγγισις προς το θεϊόν και η κατά χάριν αποκαστελεί τον υπέρτατον σκοπόν της ανθρωπίνης υπάρξεως, εκτιπασμένον εν εκτάσει εις την περί σωτηρίας διδασκαλίαν των Πατέρων της Εκκλησίας. Βλέπε συν τοις άλλοις και το πόνημα του Gross J: La divinization du chretien d= après les Pères grecs; contribution historique a la doctrine de la grâce: Paris 1938, σελ 344.

88. Αποσπ. DK22 B119. Στοβαίος, Ανθολόγιον IV, 40, 23. Η διαφορά μεταξύ του θεϊού και της ανθρωπίνης συνειδήσεως εκφράζεται ευγλώτως και υπό του προφήτου Ησαΐου: Ησαΐας ME=9

89. Αποσπ. DK22 B69 Ιάμβλιχος Περί μυστηρίων Ω 15. Είναι ιδιαίτερος σημαντικόν το γεγονός, ότι ο Ηράκλειτος κατενόησεν τον πνευματικόν χαρακτήρα της λατρείας και ανεζήτησεν την ουσιαστικήν μέθεξιν του ανθρώπινου προς το θεϊόν. Θεωρεί ως ουσιαστικήν θυσίαν την συστηματικήν και συνειδητήν προσπάθειαν της καθάρσεως του ανθρώπου από των παθών, τα οποία καταδυναστεύουν την ανθρωπίνην ψυχήν και την μετ' επιγνώσεως εν συνεχεία επικοινωνίαν μετά του θεϊού. Είναι χαρακτηριστική η προσέγγισις του Ηρακλείτου προς την χριστιανικήν αντίληψιν. Πρβλ. Μαθ. 19, 13, Ρωμ. 12, 1, Πέτρ. Α 2, 5.

90. Η παρομοίωσις αυτή του ποταμού, η οποία είναι τόσον προσφιλής εις τον Ηράκλειτον εκφράζει κατά τον T.M. Robinson την δυνατότητα διατήρησεως της ενότητος και της σταθερής ταυτότητος, παρά την συνεχή και αδιάλειπτον μεταβλητότητα Βλέπε Robinson TM: Heraclitus: Fragments. Toronto, University of Toronto Press 1987, p. 84. Ο Putnam επεσήμανεν την συνεχή ροή των πληροφοριών εις τον εγκέφαλον και την αδιάλειπτον διακίνησιν και επεξεργασίαν αυτών, παρά την συνεχή και αμετάβλητον διατήρησιν της λειτουργικής και μορφολογικής ενότητος αυτού. Βλέπε Putnam H: Minds and machines. In Putnam: Mind,

language and reality:Philosophical Papers (Vol 2), Cambridge, Cambridge University Press 1975.

91. Αποσπ. DK22 B12. Αρειος Δίδυμος κατά Ευσέβειο Ε.Π. XV 20.

Αι απόψεις του Ηρακλείτου, ότι η ψυχή προέρχεται εκ των συνεχών βιολογικών διεργασιών ή θερμών αντιδράσεων των υγρών του ανθρωπίνου σώματος, απαιτείται πρωτοποριακή όντως άποψιν διά την εποχήν του. Σήμερον εις τον χώρο των νευροεπιστημών καθίσταται εμφανές το γεγονός, ότι αι συναπταί διεργασίαι του εγκεφάλου και ιδίως του φλοιού των εγκεφαλικών ημισφαιρίων ασκούν καθοριστικόν ρόλον εις την διαμόρφωσιν των ψυχικών φαινομένων. Η συνεχής διακίνησις των νευροδιαβιβαστών και η πολυμορφία των υποδοχέων αυτών επί των μετασυναπτικών μεμβρανών διδει ιδιαίτερα μεταβλητότητα εις την διαδοχήν των ψυχικών φαινομένων και ιδιαίτερα ευελιξίαν εις την διαμόρφωσιν των ψυχικών αντιδράσεων. Επί πλέον, διά του ανωτέρω απασπασματός διαφαίνεται η υπό του Ηρακλείτου αντίληψις της αρρήκτου ψυχοσωματικής ενότητος του ανθρώπου. Η άρρηκτος αύτη ενότης υπογραμμίζεται και υπό των νηπτικών ιδίως πατέρων της Εκκλησίας, οι οποίοι αντιπθέμενοι προς την δυσαρκήν πλατωνικήν και νεοπλατωνικήν αντίληψιν της αντιθέσεως της ψυχής προς το σώμα, επιδιώκουν την επιστροφήν του νοός εντός της καρδιάς, η οποία αποτελεί το κέντρον της ψυχοσωματικής υπάρξεως του ανθρώπου. Πρβλ. Ιωαν. Σινάϊτου Κλίμαξ 27, PG 88, 1097B.

92. Αποσπ. DK22 B118, Στοβαίος Ανθολόγιον V 8 και αποσπ. DK22 B117.

Στοβαίος Ανθολόγιον V 7. Ούτως, όσον περισσότερον είναι καθηλωμένη η ψυχή εις τα γήινα τόσοσ δυσχερέστερον δύναται να αποκτήση αύτη την σοφίαν και να βιώση τας αρετάς. Πρβλ. Προς την έννοιαν του χοϊκού και του πνευματικού ανθρώπου υπό του Αποστόλου Παύλου (Κορ. Α 15,47 και 49). Εκ παραλλήλου δε πρβλ προς τον διαχωρισμόν της ζωής εις το αισθητικόν, το ηθικόν και το θεολογικόν στάδιον υπό του Sören Kierkegaard. Βλέπε Kierkegaard Sören: Vörker I Udvalds. Udg. af FJ Bilesken Jansen. København 1950. και Μπαλογιάννης Σ: Διάβασις διά της Ψυχολογίας. Θεσσαλονίκη 1982, Εκδ. Πουρναρά.,σελ.207-236.

93. Αποσπ. DK22 B117. Στοβαίος Ανθολόγιον V 7.

94. «ψυχήσιν θάνατος ύδωρ γενέσθαι, ύδατι δέ θάνατος γήν γενέσθαι, έκ γής δέ ύδωρ γίνεται, έκ ύδατος δέ ψυχή». Η ρευστοποιηθείσα ψυχή διατηρεί την ιδικήν της ευωδίαν και μετά θάνατον, η οποία ενδεχομένως αποτελεί το χαρακτηριστικόν γνώρισμα εκάστης ψυχής. «Αι ψυχάι οσμώνται καθ'άδην Αποσπ. DK22 B77. Νουμήσιος fr.35 Thedinga. Η ύγρανσις της ψυχής τόσοσ εις τας τέρψεις όσον και εις τον θάνατον υπαινίσσεται την άμεσον σχέσην την οποίαν έχει η ενήδονος ζωή προς τον πνευματικόν θάνατον. Η αντίληψις αύτη υφίσταται εν εκτάσει εις τα έργα των νηπτικών πατέρων Πρβλ. Ιωάννου Σινάϊτου Κλίμαξ Λόγος ΙΕ=φγ=PG 88.

95. Αποσπ. DK22 B98. Πλούταρχος: Περύ ...της σελήνης 28,943e. Ενταύθα ο Ηράκλειτος διδει μία εξαιρετικώς ζωντανή αίσθησιν της ψυχής μετά θάνατον, η οποία ευρισκομένη εις τον Άδην ευωδιάζει ως άνθος ή αντιθέτως όζει, αναλόγως προς την ηθικήν και πνευματικήν ποιότητα της προγενεστέρας ζωής του ατόμου. Το απόσπασμα DK22 B98, καταρρίπτει εκ παραλλήλου την άποψιν του Nussbaum και των υλιστών, ότι ο Ηράκλειτος αμφισβητεί την αθανασίαν της ψυχής. Βλέπε Nussbaum MC: Psyche in Heraclitus. Phronesis 1972; 17:1-16.

96. Αποσπ. DK22 B27. Κλήμης Στρωματείς IV, 146.

97. Μπαλογιάννης Σ: Η μελαγχολία του Kierkegaard εις την ζωήν και το έργον του. Γρηγόριος Παλαμάς 1988; 81:303-351.

98. Διογένης Λαέρτιος ΙΧ 1-17.

99. Η επιγραφή αύτη αναφέρεται προφανώς εις το άγαλμα του Ηρακλείτου, το ανηρτημένον εις το περίφημον δημόσιον γυμνάσιον του επικαλουμένου Ζευξίππου. Βλέπε Χριστοδώρου εις Anthologia Graeca ad Palatini Codicis Tomus I, Lipsiae. ex officina Car. Tauchnitii 1819 100. Είναι ενδεικτικόν της απόψεως, ότι εις την ευρυτέραν συνείδησιν ο Ηράκλειτος φέρεται ως μελαγχολικός, το γεγονός ότι ο Alexis Pierron το 1850, γράφων την Ιστορίαν της Ελληνικής Λογοτεχνίας αναφέρει διά τον Ηράκλειτον τα κάτωθι: "Cet ennemi de toutes les opinions reque, cet contradicteur de tous les systemes, cet sceptique plein de melancolie...". Βλ. Pierron A: Histoire de la Littérature Grecque: Septième édition, Hachette, Paris 1875 σελ. 231.

101. Διογένης Λαέρτιος ΙΧ, 1.

102. Η φυγή εκ του κόσμου και η άσκησις της ησυχίας αποτελούν την ευθετέραν οδόν προς την απάθειαν Βλ. Μαρκον τόν Ασκητήν, υπογραμμίζοντα "Ησυχία, των κακών αποκοπή, εάν δε και τας τέσσαρας

αρετάς επί προσευχήν προσλαμβάνηται, βοήθημα συντομώτερον ουδέν αυτής πρός απάθειαν" Περύ νόμου Πνευματικού, Κεφάλαια Σ', Α', Φιλοκαλία Α', σελ. 111.

103. Διογένης Λαέρτιος ΙΧ, 3

104. Αποσπ. DK22 B126 Τζέτζης σχολ. εις εξήγησιν II, σελ. 126. Herm.

105. Αποσπ. DK22 B62 Ιππόλυτος Ελεγχος ΙΧ 10 Βλ. Κυρίλλου Αλεξανδρείας: PG. 73, 153

106. Αποσπ. DK22 B44. Διογένης Λαέρτιος ΙΧ, 2.

107. Διογένης Λαέρτιος ΙΧ, 3.

108. 16. Κλήμης Παιδαγωγός II, 99.

109. Βλ. Δ. Τσάμη Φιλοθέου Κόκκινου, Βίος Αγίου Σάβα του Νέου. ΕΕ ΘΣΠΘ, Θεσσαλονίκη 1988, 25, σιχ. 20-30, 54 σιχ. 5-6, Πρβλ. Λεοντίου Νεαπόλεως, Βίος Συμεών του Σαλού, 77, στ. 1-6, PG 93, 1074D.

110. Βλ. Γρηγορίου του Θεολόγου, Λόγος 15, 3 P.G. 35, 913C.

111. Βλ. Μπαλογιάννης Σ: Η διά Χριστόν σαλότης: Μαρτυρία και Μαρτύριον. Γρηγόριος ο Παλαμάς 1992; 75:959-965. Του ιδίου "Το μαρτύριον της σαλότης: αναφορά εις τον Άγιον Συμεώνα τον διά Χριστόν σαλόν" εις τον τόμον "Η μήτηρ ημών Εκκλησία" Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 321-460.

112. Ημερολόγιον II Α, 755 (1838)

113. Τον μυστικισμόν του Ηρακλείτου, ο οποίος αποκαλύπτεται διά της βαθυτέρας ερμηνείας πολλών εκ των αποσπασμάτων του, επεσημάνεν ήδη ο Αριστοτέλης εις την Ρητορικήν του (1407 b II). Είναι γεγονός ότι ο Ηράκλειτος έδιδεν πάντοτε βαθειά και εσωτερικήν διάστασιν εις τους λόγους του εγγίζων και τας πλέον λεπτάς χορδάς της ανθρωπίνης ψυχής 114. Εις εκ των μεγαλυτέρων θαυμαστών του Ηρακλείτου ο Charles Kahn αναφέρει: Α Ο Ηράκλειτος ήτο μέγας εις την τέχνην του λόγου, το ύφος του και η λογοτεχνική του δεινότης είναι η πλέον δυνατή, όχι μόνον εν μέσω των συγγραφέων της Ελληνικής αρχαιότητος αλλά και εντός του χώρου της παγκοσμίου λογοτεχνίας. Βλέπε Kahn C: The art and thought of Heraclitus, Cambridge 1979.

115. Αποσπ. DK22 B22. Κλήμης Στρωματείς IV, 4.

116. Ο Πλωτίνος εγεννήθη εις την Λυκόπολιν της Άνω Αιγύπτου το 204 και απέθανεν εις την Καμπανίαν το 270 μΧ. Υπηρξεν ο θεμελιωτής του νεοπλατωνισμού. Το 244 μετέβη εις την Ρώμην ένθα απέκτησεν πολλούς μαθητάς εν μέσω των οποίων ήσαν και ο Αυτοκράτωρ Γαλλιένος μετά της συζύγου του Σαλονίνης. Προσεπάθησεν να ιδρύση μίαν ιδανικήν πολιτείαν εις την Καμπανίαν την Πλατωνόπολιν, εις την οποίαν οι κάτοικοι θα έζων συμφυώς προς τους νόμους του Πλάτωνος. Ο μαθητής του Πορφύριος διήρρεσεν τας πενήτηκοντα τέσσαρας διατριβας του εις έξ εννεάδας, αι οποία εξεδόθησαν εις λατινικήν μετάφρασιν αρχικώς υπό του Marsilio Ficino εις την Φλωρεντίαν το 1492 και εν συνεχεία εις Ελληνικόν κείμενον και Λατινικήν μετάφρασιν εις Βασιλείαν το 1580.

117. Διάφοροι ερμηνευταί του Ηρακλείτου έδωσαν διαφόρους διαστάσεις εις την έννοιαν της ροής. Ούτως η ροή δύναται να ακολουθήση μίαν ταξιν και είναι δυνατόν να εκτιμηθή το μέτρον αυτής. Βλ. Kirk GS: Natural changes in Heraclitus. Mind 1951; 60:35-42. Η ροή των πάντων είναι δυνατόν ενδεχομένως να προκαλέση ριζικά μεταβολάς και μόνον ο λόγος να παραμείνη αμετάβλητος. Βλ. Guthrie W: A history of Greek Philosophy Vol. 1, Cambridge, Cambridge University Press 1962.

118. Κατά τον Αξελόν ο Λόγος αποτελεί την ψυχήν και το πνεύμα της ηρακλειτίου διαλεκτικής, συνυφαινόμενος αρρήκτως μετά του κόσμου. Βλ. Αξελού Κ: Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία. Εξάντας Αθήναι 1974, σελ. 57.

119. Πρβλ. Τιμόθ. Α. 1, 4

120. «αίρευνται γάρ έν άντι άπάντων οι άριστοι, κλέος άνασον θνητών, οι δέ πολλοί κεκόρηται όκωσπερ κτήνηα» 29.

121. Βλέπε σχετικώς Λουδοβίκου Νικολάου «Θεολογική Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας». Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 69.

122. «ήθος γάρ ανθρωπίων μόν ούκ έχει γνώμας, θεϊόν δέ έχει» 78.

123. Αποσπ. DK22 B62. Ιππόλυτος Ελεγχος ΙΧ 10.

124. "έστι δέ ού ράδιον κατανοήσαι, άτεχνώς γάρ έστιν οϊόν λόγος τό τοϋ Διός όνομα, διελόντες δέ αυτό διχή οι μόν τώ έτέρω μέρει, οι δέ τώ έτέρω χρώμαθα, οι μόν γάρ Ζήνα, οι δέ Δία καλοϋσιν, (...) συμβαίνει άν ορθώς όνομάξωσθαι όπως ό θεός είναι δι' όν ζην άει πάσι τοίς ζώσιν ύπάρχει" 396 αβ.», «Τα πάντα χωρεί και ουδέν μένει» Κρατύλ. 42α.

125. Πολυάριθμοι είναι αι αναφοραί του Πλάτωνος αμέσως ή εμμέσως εις τον φιλοσοφικόν στοχασμόν του Ηρακλείτου. Βλ. Κρατύλος 396Α, 402Α, 413Β, Θεαίτητος 180Β, 179 Ε, Θεόγγις 677, Μένων 84Α, Σοφιστής 242D, Πολιτεία 540Α, 473D, 487Β, 613Β, Νόμοι 714Α, 835D, 957 C, Τιμαίος 27Α, Φαίδων 69C.

126. Βλ.Μετά τα φυσικά Α,3 984a 7. Μετά τα Φυσικά Γ 3 1005b 23. Περί ζώνων μορίων Α5 17.Περί ουρανού Α 10 279 b, 12 280a 11. Φυσικά Γ5 205a 3,253b 9. Ηθικά Νικομάχεια 105a 8 146b, 30 155b 4,176a 6. Ηθικά Ευδήμεια 1223b 22,1235a 25. Περί Ψυχής405a 5,Ρητορική 1407b 11.
127. Περί ουρανού 279b 14.
128. «καὶ ὁ κυκεῶν δίσταται (μὴ) κινούμενος» 125. Η αναφορά του κυκεῶνος από τον Ηράκλειον, ενθουμίζει την Ιπποκράτειον θεραπευτικήν μέθοδον, συμφώνως προς την οποίαν ὁ ασθενὴς λαμβάνει ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ μείγμα θεραπευτικῶν φυτῶν, ὑπὸ τὴν μορφήν μικρῶν τεμαχείων ἢ κόκκων, ὁποῖον θὰ πρέπει συνεχῶς νὰ ἀνακινήται διὰ νὰ διατηρήσῃ τὸν ὁμοιογενὴ χαρακτήρα του καὶ τὴν θεραπευτικὴν του ἰσχύν. Ἐκ παραλλήλου ὁ κυκεῶν ἐνδεχομένως ὑπὸ διαφορετικὴν σύνθεσιν, προσεφέρετο εἰς τοὺς μύστας κατὰ τὰς ἐιδικὰς θρησκευτικὰς τελετάς. Βλέπε σχετικῶς Armand Delatte, *Le Cyceon, breuvage rituel des mysteres d' Eleusis*, Paris 1955. Ἀόσα γὰρ τῶν ὁμμάτων ὄψιν ἐκφεύγει, ταῦτα τῆς γνώμης ὄψει κεκράτῃται». (Littré) Βλ. Frede M: *Essays in ancient philosophy*. Clarendon Press. Oxford 1987, σελ.238 Βλ. ἐπίσης Μπαλογιάννης Σ.Ι: *Η Ψυχοθεραπεία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα Τόμος Ι Καλογήρου*. Θεσσαλονίκη 1990. Ὁ Ἰπποκράτης συνεδύασεν τὴν ἰατρικὴν μετὰ τῆς φιλοσοφίας καθ' ὅσον διὰ μέσου αὐτῆς καθίσταται ἐφικτὴ ἡ προσέγγισις τῆς ψυχοσωματικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ κατανόησις τῶν φαινομένων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ὁ ἰατρὸς δὲ διὰ τῆς συνεχοῦς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν φαινομένων τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ψυχοσωματικοῦ ἀλόγου καθίσταται ἀληθὴς φιλόσοφος «Ἰητρός γὰρ φιλόσοφος ἰσότησε».
130. Καταφανὴς εἶναι ἡ Ἡρακλείτειος ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Shakespeare, ὡς αὐτὴ ευγλύτως ἐκφράζεται μετὰ τῶν ἄλλων καὶ εἰς τὸν King Lear. Βλέπε ἐπίσης καὶ τὸ ἔργον τοῦ Cooper L: *The Greek genius and its influence Ithaca, New York, Cornell University Press 1952* Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ ἀπόψις τοῦ Spengler, ὅτι ἡ σκέψις τοῦ Ἡρακλείτου ὁμοιάζει πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ Ἀμλετ, τῶν ὁποίων ὅλοι ἐρμηνεύουν κατὰ διαφορετικὸν τρόπον. Βλ. Spengler *Heraklit: Reden und Aufsätze*. München 1938.
131. Ἰδιαιτέραν ἀξίαν διὰ τὸν στωϊκισμόν ἔχει τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα τοῦ Ἡρακλείτου «ξὺν νόμῳ λέγοντας ἰσχυρίζεσθαι χρὴ τῷ ξυνῷ πάντων, ὄκωπτερ νόμῳ πόλις, καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως: τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἐνὸς τοῦ θεοῦ: κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὁκόσον ἐθέλει καὶ ἐξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίνεται» 114.
132. Ὁ Κλεάνθης ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀσσὸν τῆς Λυδίας τὸ 331. Ἐγένετο μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως (336-264 πΧ) καὶ ἐξῆς εἰς τὰς Ἀθήνας ἐν πλήρει πτωχείᾳ, ἐργαζόμενος χειρωνακτικῶς καὶ σπουδάζων φιλοσοφίαν. Διεδέχθη τὸν Ζήωνα εἰς τὴν Στοά, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδίδασκεν ἀπὸ τοῦ 263 ἕως τοῦ 232. Μαθηταὶ τοῦ ὑπῆρξαν ὁ Χρῆσιππος (281-208 πΧ) καὶ ὁ Αντίγονος ὁ ΙΙ. Ἐγραψεν περὶ τὰ 50 ἔργα ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγα μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν ἀπὸ τὸν Διογένην τὸν Λαέρτιον καὶ τὸν Στοβαίου. Τὸ γνωστότερον αὐτοῦ σημαντικότερον ἴσως ἔργον τοῦ εἶναι ὁ Ἀγῶνος πρὸς τὸν Δία, ἔχον σαφῆς μονοθεϊστικὸν χαρακτήρα καὶ φέρον βαθέως ἐκπεφρασμένον τὸν Ἡρακλείτιον στοχασμόν. Ὁ Κλεάνθης ἀπέθανεν ἐξ αὐτοεπιβληθείσης στερήσεως τροφῆς τὸ 232π Χ εἰς ἡλικίαν 99 ἐτῶν.
133. «ὡ σὺ κατευθύνεις κοινὸν λόγον, ὅς διὰ πάντων φοιτᾷ, μινύμενος μεγάλοις μικροῖς τε φάεσσι ὡ σὺ τόσος γεγαῶς ὑπάτος βασιλεύεις διὰ παντός... ἄλλα σὺ καὶ τὰ περισσά ἐπίσταται ἄρτια, θείναι καὶ κοσμεῖν τάκοσμα καὶ οὐ φίλα σοι φίλα ἐστίν,...» Στοβ. Ι 12,25. Βλ. Ἐπίσης Long AA: *Stoic studies*. Cambridge Cambridge University Press 1996.
134. Ὁ Ἐπίκτητος ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἱερόπολιν τῆς Φρυγίας τὸ 55. Εἰς τὴν Ρώμην ὑπῆρέτησεν ὡς δούλος τοῦ Ἐπαφροδίτου, ὁ ὁποῖος ἦτο γνωστός διὰ τὴν σκληρότητα του. Τὸ 89μΧ μετέβη εἰς τὴν Νικόπολιν τῆς Ἡπείρου ἔνθα ἐδίδασκεν φιλοσοφίαν. Ὑπῆρξεν κατὰ τὸν Ἀρριανὸν ἐξαιρετὸς διδάσκαλος, ἱκανὸς νὰ ἐμπνεύσῃ τοὺς μαθητὰς του καὶ νὰ τοὺς καταδείξῃ τὴν ἀξίαν τοῦ ἐναρέτου βίου. Αἱ «Διατριβαί» του, αἱ ὁποῖαι μᾶς παρεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀρριανοῦ εἰς ὀκτὼ βιβλία, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ τέσσαρα διεσώθησαν καὶ τὸ «Ἐγχειρίδιον», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν σύνοψιν τῆς διδασκαλίας του εἶναι τὰ μόνα ἔργα του, τὰ ὁποῖα σήμερον ἔχομεν. Τὸ ὄψος τοῦ λόγου του ἐξετιμήθη ἰδιαίτερως ὑπὸ τοῦ Ὡριγένη, ὁ ὁποῖος τὸ χαρακτηρίζει ὡς ὑπέρτερον τοῦ ὕφους τοῦ Πλάτωνος. Ἀπέθανεν τὸ 135μΧ, ἀφῆσας βαθεῖαν ἀπήχησιν διὰ τὸ ἔργον του, τὴν σεμνότητα καὶ λιπότητα τῆς ζωῆς του.
135. Ἐπικτήτου Ἐγχειρίδιον c15 Bl. *Epicteti Dissertationes ab Arriani digestae* H. Schenkl, Stuttgart aed. Teubneri 1965.
136. Ὁ Μάρκος Ἀυρηλῖος Ἀντωνίνος, Ρωμαῖος Ἀυτοκράτωρ ἐγεννήθη εἰς τὴν Ρώμην τὸ 121 μΧ. Ἦτο Υἱὸς τοῦ Ἀννίου Ἰουλοῦ καὶ υιοθετήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβεῦς, τὸν ὁποῖον εἶχεν υιοθετήσῃ ὁ Ἀδριανὸς. Διεδέχθη εἰς τὴν Ἀυτοκρατορικὴν ἀρχὴν τὸν Ἀντωνίνον τὸν Εὐσεβῆ τὸν Μάρτιον τὸ 161. Ἐσπούδασεν φιλοσοφίαν ἀπὸ τῆς ἡλικίας τῶν ἑνδεκα ἐτῶν. Μεταξὺ τῶν διδασκάλων του ἦτο καὶ ὁ Σέξτος ἐκ Χαιρωνείας, ἐγγονὸς τοῦ Πλουτάρχου. Ἠσχολήθη μετὰ τῆς φιλοσοφίας, ὡς Στωϊκός, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς του, ἡ ὁποία διήλθεν ἐν μέσῳ πολέμων μετὰ τῶν Πάρθων καὶ κυρίως μετὰ τῶν Γερμανικῶν λαῶν τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀπηλείτο ἡ Ρωμαϊκὴ Ἀυτοκρατορία, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐξουσίας του. Ἐξῆσεν λιπὴν καὶ αὐστηρὰν ζωὴν, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν στωϊκῶν. Ἐδίδωκεν ἀνερμηνεύτως τὸν Χριστιανισμόν καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν διωγμῶν τοῦ ἐμαρτύρησεν ὁ Πολύκαρπος Σμύρνης. Ἀπέθανεν ἐντὸς τῆς στρατιωτικῆς τοῦ σκηνῆς, μακρὰν τῆς Ρώμης τὸν Μάρτιον τοῦ 180 εἰς ἡλικίαν πενήτηντα ἐννέα ἐτῶν. Τὸ ἔργον τοῦ ἈΤων εἰς εαυτὸν ἐγράφη κυρίως κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συνεχῶν ἐκστρατιῶν του. Τοῦτο παρὰ τὴν ἐναρμόνισιν τοῦ πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς στωϊκῆς διδασκαλίας, φέρει σαφῆ τὴν σφραγίδα τῆς ἀδρότητος τῆς ρωμαϊκῆς σκέψεως καὶ στερεΐται τὸν λεκτικὸν κάλλους καὶ τῆς ἀρτίας δομῆς τῶν πλείστων στωϊκῶν κειμένων καὶ τῆς στοχαστικῆς λεπτότητος, διεισδυτικότητος καὶ ἀκριβείας τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων τῶν Ἑλλήνων. Ἡ πρώτη ἐκδοσις του ἐν λόγῳ ἔργου ἐγένετο εἰς Ζυρίχην ὑπὸ τοῦ Xylander τὸ 1558. Ἐκδοσιν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἐπραγματώθησεν καὶ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραΐς εἰς Παρίσι τοῦ 1816.
137. Βλέπε Μάρκου Ἀυρηλίου τῶν εἰς Ἐαυτὸν ΙΙ 17, ΙΙΙ 3, ΙV 3,43,46, V 10, 13,15,23,33, VI 4,15,17,42, 47, VII 19, 25, VIII 3, IX 19, 28, X 7, XI 1, 26. Κατὰ τὴν ἐκδοσιν Loeb Classical Library Harvard University Press Cambridge Mass 1970.
138. Βλ. Μάρκου Ἀυρηλίου τῶν εἰς Ἐαυτὸν VIII 3.
139. Βλ. Mates B: *Stoic logic*. University of California Press 1961
140. Ὁ Ἰππόλυτος κατατάσσεται εἰς τοὺς ἀντιαιρετικούς συγγραφείς, διατελέσας, κατὰ Φώπιον, μαθητὴς τοῦ Εἰρηναίου, φίλος καὶ θαυμαστὴς τῶν λόγων τοῦ Ὡριγένη. Εἶναι εἰς ἐκ τῶν πολυγραφωτέρων συγγραφέων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, τὰ συγγράμματα τοῦ ὁποῖου ἐγράφησαν μετὰ τῶν ἐτῶν 200 καὶ 235, διακρινόμενα εἰς πολεμικά, ἐρμηνευτικά καὶ χρονολογικά. Περιλαμβανόμενα εἰς τὴν Πατρολογία τοῦ Migne, PG 10,261 κ.ε καὶ 16,3008-3454. Ὁ Ἰππόλυτος ἦλθεν εἰς ἀντίθεσιν μετὰ τοῦ Καλλίστου ἐπὶ δογματικῶν θεμάτων καὶ θεμάτων ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας, δεδομένου ὅτι ὁ Καλλίστος εἶχεν χριστολογικὰ φρονήματα ἀνάλογα πρὸς τὰ τοῦ Νοητοῦ, τοῦ Θεοδοῦτου καὶ τοῦ Σαβελλίου καὶ ἐκ παραλλήλου ἐδέχετο εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μετὰ ἀπὸ μετάνοιαν καὶ τοὺς περιπεσόντας εἰς τὰ βαρύτερα τῶν ἀμαρτημάτων. Ἡ ὑφισταμένη διαφορὰ τῶν ἀντιλήψεων μετὰ τοῦ Καλλίστου καὶ Ἰππολύτου ἐπέφερον τὸ ἰππολυτιανὸν σχίσμα, κηρυχθέντος τοῦ Ἰππολύτου, τὸ 218, σχισματικοῦ ἐπισκόπου Ρώμης. Τὸ 235 κατὰ τὸν διωγμὸν τοῦ Μαξιμίνου τοῦ Θρακῆς ἐξωρίσθη μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ποντιανοῦ εἰς τὴν νήσον Σαρδικίαν, ἔνθα ἀπέθανεν ἐκ τῶν πολλῶν κακουχιῶν μαρτυρικῶς, λήξαντος πλέον οὕτω τοῦ ἰππολυτιανοῦ σχίσματος. Τὸ λείψανον τοῦ μετεφέρθη καὶ ἐτάφη εἰς τὴν Ρώμην τῆν 13ην Αυγούστου τοῦ 236. Εἰς τὸν Ἡράκλειον, τὸν ὁποῖον ἐντάσσει εἰς τοὺς Φυσικοὺς φιλοσόφους ἀναφέρεται ἀρχικῶς εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἈΤου κατὰ πασῶν αἰρέσεων ἐλέγχου βιβλίου Θ@.□□Τὸ ἔργον τοῦ Ἰππολύτου ἀποτελεῖ οὐσιώδη πηγὴν διὰ τὰς θέσεις τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῆν ευρύτεραν θεώρησιν αὐτῶν, δεδομένου ὅτι ἀναφέρεται ἐν ἐκτάσει εἰς τὰ ἀποσπάσματα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἀναλύει καὶ σχολιάζει. Κατὰ τὸν Macchioro ὁ Ἰππόλυτος θὰ πρέπει νὰ εἶχεν ὑπὲρ ὅμιν τοῦ ὅλο τοῦ πρωτότυπον ἔργον τοῦ Ἡρακλείτου. Βλέπε Macchioro V: *Eraclito; Nuovi studii sull' Orfismo*. Bari 1922.
141. Οἱ «Πατροπασχίται ἢ τροπικοὶ» ἀνήκον, κατ' οὐσίαν, εἰς τοὺς «Μοναρχιανούς» (ονομασθέντες οὕτω ὑπὸ τοῦ Τερτυλλιανοῦ) εἰς τὰ πλάσια τῶν ὁποίων περιλαμβάνοντο καὶ οἱ «Υἰοθεῖσται», ἐκπρόσωπος τῶν ὁποίων ἦτο ὁ Θεόδοτος ὁ Σκητεὺς καὶ κυρίως ὁ Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ὁ ὁποῖος κατεδικάσθη εἰς τὴν σύνοδον τῆς Ἀντιοχείας τὸ 268. Βλ. Στεφανίδου Β: *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*. Τετάρτη Ἐκδοσις, Ἀσὴρ, Ἀθήναι 1978, σελ. 166-172.
142. Ὁ Νοητὸς ἐκ Σύρνης, μαθητὴς τοῦ ὁποῖου ἦτο ὁ Ἐπίγονος, ὁ ὁποῖος μετέβη εἰς τὴν Ρώμην, ἐαυτίζεν τὸν Υἱὸν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ὑπεστήριζεν ὅτι ὁ Πατὴρ ἐγεννήθη, ἔπαθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ καὶ ἀπέθανεν.
143. Ὁ Ἰουστίνος γεννηθεὶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου αἰῶνος εἰς τὴν ἀρχαίαν Συχέμ, ἡ ὁποία εἰς τὴν εποχὴν τοῦ ἐκαλεῖτο Φλαουία, ἐσπούδασεν ἀρχικῶς φιλοσοφίαν, μελετήσας στωϊκούς, πυθαγορείους, περριπατητικούς

και πλατωνικούς φιλοσόφους, γενόμενος εν συνεχεία χριστιανός περί το 130 εις την Εφεσον ή εις την Καισάρειαν της Παλαιστίνης. Μεταβάς εις την Ρώμην εδίδασκεν τον Χριστιανισμόν, ελέγχων τους φιλοσόφους και ιδίως τον φιλόσοφον Κρήσκεντα, δι' ό εδιώχθη και απεκεφαλίσθη μετά έξ ετέρων χριστιανών, το 165, επί Μάρκου Αυρηλίου. Υπήρξεν πολυγραφότατος, αλλά εκ των συγγραμμάτων του πολλά απωλέσθησαν. Εσώθησαν μόνον δύο απολογίαί και ο διάλογος προς Τρύφωνα. Το μαρτυρολόγιον αυτού αναφέρεται εν Migne PG 6, 1565-1572.

144. Ιουστίνου Μάρτυρος Απολογία Α {ΒΕΠΕΣ Τόμος 3 Αθήναι 1955 σελ. 186.3 Η απολογία αυτή απευθύνετο προς τον αυτοκράτορα Αντωνίνον, τον υιόν του καίσαρα Μάρκον Αυρηλίον και τον εισποιητόν υιόν του Λούκιον, καθώς και προς την σύγκλητον και τον ρωμαϊκόν δήμον.

145. Ιουστίνου Μάρτυρος Απολογία Β {ΒΕΠΕΣ Τόμος 3, 1955, σελ. 204.23 Η απολογία αυτή απευθύνετο προς τον ρωμαϊκόν δήμον.

146. Ο Τατιανός εγεννήθη εις την "των Ασυριών Γην" εκ Σύρων γονέων. Εδιδάχθη φιλοσοφίαν και ταξιδεύσας εις διαφόρους χώρας μετέβη τελικώς εις την Ρώμην, ένθα ησπάσθη τον Χριστιανισμόν, χρηματίσας μαθητής του Ιουστίνου. Μετά τον θάνατον του Ιουστίνου επανήλθεν εις την Ανατολήν ήτοι εις την Συρίαν και την Μεσοποταμίαν, ένθα αφ' ενός μεν επηρεάσθη από τας γνωστικάς διδασκαλίας του Ουαλεντίου, αφ' ετέρου δε ησπάσθη τας αρχάς των Εγκρατητών, τας οποίας ήρχισεν να τηρή και να διαδίδη, εις σημειον ώστε να καταστή υδροπαραστάτης, ήτοι να μεταλαμβάνη ύδατος εις την Θείαν Ευχαριστίαν. Εν τέλει «αποστάς της Εκκλησίας,οιήματι διδασκαλίου επαρθείς και τυφλωθείς,ως διαφέρων των λοιπών, ίδιον χαρακτήρα διδασκαλίου συνεστήσας» (Ειρηναίου Έλεγχος 1,28). Εκ των πολλών συγγραμμάτων του Τατιανού διεσώθη έν απολογητικόν υπό τον τίτλον "Προς Ελληνας", γραφέν κατά τρόπον εξεζητημένον, δυσνόητον και άνευ καλλιτεπείας, εις το οποίον μετ' εμπαιθείας, ακρίτως και δυσνοήτως κατακρίνει και υποτιμά τους Ελληνας φιλοσόφους, τους οποίους προσπαθεί να απεκδύση πάσης αξίας. Το έργον του περιλαμβάνεται εις την Πατρολογίαν του Migne PG 6,804-889.

147. Τατιανού προς Ελληνας ΒΕΠΕΣ Τομος 4,σελ 243,30.

148. Τατιανού προς Ελληνας ΒΕΠΕΣ Τομος 4,σελ 243,29.

149. Τατιανού προς Ελληνας ΒΕΠΕΣ Τομος 4,σελ 243,30-34.

150. Ο Τίτος Φλάβιος Κλήμης εγεννήθη περί το 150 εξ εθνικών γονέων. Ωνομάσθη Αλεξανδρέως ουχί εκ του τόπου της γεννήσεως του αλλά εκ της δράσεως του εν Αλεξανδρεία. Εγένετο χριστιανός και επεσκέφη πολλές χώρας διά να γνωρίση πληρέστερον τον Χριστιανισμόν. Ο σημαντικότερος διδασκαλος του υπήρξεν εν Αλεξανδρεία ο Πάνταινος, τον οποίον αποκλεί « σικελικήν μέλιτταν», εις την κατηχητικήν σχολήν του οποίου ηργάσθη ως διδάσκαλος, μετά τον θάνατον αυτού. Εν συνεχεία, εγένετο πρεσβύτερος εις την Εκκλησίαν της Αλεξανδρείας, απελθόν εξ αυτής, υπό την απειλήν του διωγμού του Σεπτιμίου Σεβήρου. Απέθανεν μετά το 211.Υπήρξεν πολυγραφώτατος. Εκ του εκτενούς έργου του διεσώθησαν ο "Λόγος προτρεπτικός προς Ελληνας", "ο Παιδαγωγός" και "οι Στρωματείς", εις τους οποίους παρέχει "τα ζώπυρα της αληθούς γνώσεως μαθήματα" καθώς και μία ομιλία, υπό τον τίτλον "Τις ο σωζόμενος πλούσιος". Ο Κλήμης συνδυάζει το φιλοσοφικόν στοχασμόν, μετά της χριστιανικής πίστεως, της ευσεβείας, της πολυμαθείας και της ευρύτητος της σκέψεως Τα έργα του περιλαμβάνονται εις την Πατρολογίαν του Migne PG 8,9.

151. Κλήμεντος Αλεξανδρέως Προτρεπτικός προς Ελληνας IV ΒΕΠΕΣ Τομος 7, σελ. 42, 38

152. Κλήμεντος Αλεξανδρέως Στρωματείς Α XV ΒΕΠΕΣ Τομος 7, σελ. 261, 30

153. Κλήμεντος Αλεξανδρέως Παιδαγωγός Γ ΒΕΠΕΣ Τομος 7, σελ.190,13.Πρβλ. Φιλίπ.2,7

154. Bl. St.Augustine=s: Confessions Vol I&II. Transl.W.Watts Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. Harvard University press 1977.

155. Ο Νικόλαος Κουζάνος (Nicholas de Cusa) ήτο Γερμανός καρδινάλιος και φιλόσοφος, γεννηθείς εις Cues του Moselle το 1400 και αποθανών εις Todì της Umbria το 1464. Εσπούδασεν αρχικώς εις το Deventer, εν συνεχεία δε εις το Πανεπιστήμιον της Heidelberg. Το 1417, μετέβη εις την Padua, ένθα ανηγορεύθη, το 1423, διδάκτων του κανονικού δικαίου (decretorum doctor). Εσπούδασεν, εκ παραλλήλου, Ελληνικά, Λατινικά, Εβραϊκά και Αραβικά. Εν συνεχεία εσπούδασεν Θεολογίαν εις το Πανεπιστήμιον της Cologne. Εστάλη υπό του Πάπα εις την Κωνσταντινούπολιν διά να προετοιμάση την σύνοδον της Φλωρεντίας. Υπό του Ευγενίου του IV εγένετο καρδινάλιος, τίτλον τον οποίον δεν απεδέχθη μεν τότε, αλλά εδέχθη αυτόν αργότερον απονεμηθέντα υπό του Πάπα Νικολάου V. Ενεπλάκει εις πολλές πολιτικές υποθέσεις της Δυτικής

Εκκλησίας και μετέσχε εις πολλές αποστολάς εις τα κράτη της Κεντρικής και της Βορείου Ευρώπης, τας οποίας διεξήγαγεν άλλοτε μεν επιτυχώς, άλλοτε δε άνευ ουσιωδών αποτελεσμάτων. Μετά τον θάνατον του εις Todì, η καρδιά του μετεφέρθη εις το παρεκκλήσιον του Νοσοκομείου του του Cues. Τα σημαντικότερα συγγράμματα του ήσαν τα ακόλουθα "De concordantia catholica", "De auctoritate praesidendi in concilio generali" (1432-35), "De docta ignorantia" (1439-40), "De conjecturis" (1440-44), "Compendium" (1464). "De quaerendo Deum" (1445), "De filiatione Dei" (1445), "De visione Dei" (1453), "Excitacionum libri X" (1431-64), "Reparatio Calendarii" (1436). Όλον το έργον του Νικολάου Κουζάνου εξεδόθη ως Incunabula εις δύο τόμους το 1476, εις τρεις τόμους το 1514, εις Παρισίους και εις τρεις τόμους το 1565, εις Βασιλείαν.

156. Η διαλεκτική κατά τον Hegel διακρίνεται εις (α) την εξωτερικήν διαλεκτικήν, η οποία περιερίζεται των αντικειμένων αλλά δεν φθάνει εις την ουσίαν των πραγμάτων, (β) εις την εσωτερικήν διαλεκτικήν των εννοιών, η οποία φέρει υποκειμενικόν χαρακτήρα και (γ) εις την αντικειμενικήν διαλεκτικήν του Ηρακλείτου. Βλέπε Hegel GWF: Lectures on the History of Philosophy ed.Hoffmeister, 1940.

157. Ο Hegel προσεπάθησεν να εισαγάγη φιλοσοφικόν σύστημα, διά το οποίου θα ηδύνατο να αντικειμενοποιηθή το φιλοσοφικώς σκέπτεσθαι. Διά της τριτής του θέσεως, ήτοι θέσις-αντίθεσις- σύνθεσις, η οποία έχει εμφανή Ηρακλείτειον προέλευσιν, προσεπάθησεν να δημιουργήση ενότητα μεταξύ θέσεως και αντιθέσεως, διά της δημιουργίας μίας νέας θέσεως, η οποία προκύπτει εκ της συνθέσεως αμφοτέρων. Κατά τον Hegel, η αλήθεια προέρχεται εκ της λογικής. Ο Kierkegaard ήτο εκ διαμέτρου αντίθετος προς την συστηματικότητα της σκέψεως του Hegel, διωχυριζόμενος, ότι διά της ανωτέρω τριτής θέσεως ουδέποτε είναι δυνατόν να ανευρεθή η αλήθεια, αλλά θα κατασκευάζεται έν σχήμα αληθοφανές, του οποίου όμως στρεφείται εκ της όντως αληθείας. Εις την βίωσιν της χριστιανικής πίστεως, ο Hegel δίδει ιδιαίτεραν έμφασιν εις την έννοιαν της κοινότητος και ουχί των επί μέρους προσώπων. Διά τον Kierkegaard τούτο ήτο ακατανόητον, διότι εις την σκέψιν του είχεν τεραστίαν διάστασιν η έννοια του προσώπου και επίστευεν βαθώς ότι κεφαλαιώδη ρόλον διαδραματίζει εις την εσωτερικήν ζωήν του ατόμου, η προσωπική θέσις και επικοινωνία κάστου προσώπου μετά του Θείου.

158. Βλέπε επ' αυτού μεταξύ των άλλων και την εργασίαν Μπαλογιάννης Σ: Ο Σωκράτης κατά τον Kierkegaard. Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής 1994;11:349-259.

159. Βλ.Διά ευρυτέραν ανάλυσιν την εργασίαν Μπαλογιάννης Σ:Τα βιώματα της ψυχής εις τον φιλοσοφικόν στοχασμόν του Soren Kierkegaard. Κύριλλος Αλεξανδρείας 1999, σελ. 309-352.

160. Η αξία της εμπειρίας εις την αναζητησιν της αληθείας υπογραμμίζεται παραστατικώς υπό του Kierkegaard εις την αλληγορικήν περιγραφήν της θεΐλης "Ας θεωρήσωμεν ένα πλοίαρχον, ο οποίος διεκρίθη εις όλας τας εξετάσεις, τας οποίας έδωσεν εις την σχολήν του διά να λάβη το πτυχίον του, αλλά ουδέποτε αντιμετώπισεν μέχρι τότε την θάλασσαν. Φαντασθείτε αυτόν εις την ώραν της θεΐλης. Γνωρίζει όλα όσα θα πρέπει να πράξη. Αλλά δεν εγνωρίζει προηγουμένως πόσον φοβερά είναι τα κύματα και πόσον βαρύς ο σκοτεινός ουρανός της νυκτός, χωρίς τους αστέρας. Δεν εγνωρίζει πόσον αδύναμος θα αισθάνεται όταν το πηδάλιον του πλοίου φεύγει από τας χείρας του και το πλοίον γίνεται παίγιον των κυμάτων. Δεν εγνωρίζει πόσον το αίμα θα σφύζει εις την κεφαλήν του όταν θα προσεπάθη να υπολογήση την πορείαν του πλοίου μέσα εις αυτάς τας συνθήκας. Εν κατακλείδι δεν θα εγνωρίζειν διά όλας τας διεργασίας, αι οποίαι θα εγένοντο εις την σκέψιν του, όταν θα προσεπάθη εναγωνίως να κινητοποιήση τας γνώσεις του εις μίαν τόσοσν δύσκολον στιγμήν" (Από τας σκέψεις εις τας κρίσεις καταστάσεις της ανθρωπίνης ζωής.)

161. Διά τον Hegel έγγραφεν εις το ημερολόγιον του "Εάν ο Hegel είχεν συγγράψει ολόκληρον την Λογικήν του και ανέφερεν εις τον πρόλογον, ότι το όλον έργον ητο απλώς μία προσπάθεια του σκεπτομένου ανθρώπου, αποφεύγων εκ παραλλήλου ωρισμένα στοιχεία εις διαφόρους θέσεις του έργου του, θα ήτο αναμφιβόλως ο μεγαλύτερος στοχαστής των αιώνων. Αλλά όπως είναι σήμερα καθίσταται κωμικός" Ημερολόγιον 44 V A 44.

162. Ο Nietzsche εκφράζει πάντοτε τον βαθύ θαυμασμόν του διά τους Ελληνας φιλοσόφους, λέγων επιγραμματικώς "Οι έλληνες εισήγαγον τα αρχέτυπα του φιλοσοφικού στοχασμού. Μετά από εκείνους δεν προσετέθη ουδέμία ουσιαστική συμβολή επί της φιλοσοφίας" ΒΙ.Nietzsche F: Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen Ed.M.Cowan, Chicago 1962,p. 31.

163. Ο Heidegger (1889-1976) υπήρξεν εκ των μεγαλύτερων φιλοσόφων του εικοστού αιώνος, εις εκ των θεμελιωτών της υπαρξιακής

φαινομενολογίας. Εγεννήθη εις Messkirch, εσπούδασεν Καθολικὴν θεολογίαν και εν συνεχεία φιλοσοφίαν εις το Πανεπιστήμιον του Freiburg, ως μαθητῆς του Edmund Husserl. Ἡδὴ ἀπὸ το 1910 ἤρχισεν να δημοσιεύη ἄρθρα εις το Der Akademiker. Επηρέασθη τα μέγιστα εις την διαμόρφωσιν των φιλοσοφικῶν δοξασιῶν του τὸσον ἀπὸ τους Husserl και Nietzsche ὅσον και ἀπὸ τον Kierkegaard. Υπήρξεν λάτρης του Ἑλληνικοῦ πνεύματος και αι αναφοραὶ του εις το ἔργον των Ἑλλήνων φιλοσόφων εἶναι πολυάριθμοι, εις ὅλα του τα ἔργα. Το συγγραφικόν του ἔργον εἶναι τεράστιον. Το πλεόν σημαντικόν εκ των ἔργων του διὰ του οποίου αναπτύσσεται ὅλον το φιλοσοφικόν του περίγραμμα εἶναι το «Εἶναι και Χρόνος» (Sein und Zeit Tübingen, (16 ed) Max Niemeyer Verlag 1986). Το 1967 ἐτιμήθη ὑπὸ της Ακαδημίας Ἀθηνῶν εις την οποίαν εις τας 4 Ἀπριλίου ἔδωσεν διάλεξιν ὑπὸ τον τίτλον *Die Herkunft der Kunst und die Bestimmung des Denkens*. Ἀπέθανεν εις Messkirch εις τας 28 Μαΐου του 1976.

164. Το αποσπ. DK22 B1 αναφέρεται εις το «Εἶναι και Χρόνος» εις την σελ.262 και εις τα «Σεμινάρια του Ηρακλείτου» σελ.7. Το αποσπ. DK22 B16 αναφέρεται εις τα «Σεμινάρια του Ηρακλείτου» σελ.72. Το αποσπ. DK22 B48, αναφέρεται εις τα «Σεμινάρια του Ηρακλείτου» σελ.159 και εις αυτό ανεφέρθη και εις τας διαλέξεις του ἐπὶ του Παρμενίδου. Το απόσπ. DK22 B52 αναφέρεται εις το ἔργον του «Ἀρχαί της Λογικῆς» σελ.113. Το απόσπ. DK22 B50 αναφέρεται εις τα «Σεμινάρια του Ηρακλείτου» σελ.8 και εις τας διαλέξεις, τας οποίας ἔδωσεν το 1944 ὑπὸ το θέμα «Λόγος». Το αποσπ. DK22 B123 αναφέρεται εις το ἔργον του «Ἀρχαί της Λογικῆς» εις την σελ.64.

165. Βλ. Heidegger M: Sein und Zeit, Tübingen, (16 ed) Max Niemeyer Verlag 1986 ἐπίσης την εὔστοχον και διεξοδικήν ἀνάλυσιν του Biemel, W Trans. J.L. Mehta. Martin Heidegger: An Illustrated Study. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich. 1976.

166. Βλέπε σχετικῶς Λουδοβίκου Νικολάου «Θεολογική Ἱστορία της Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας». Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2003, σελ.75.

167. Απόσπ. DK22 B50 Ἰππόλυτος Ἐλεγχος IX 9. Πρβλ. αποσπ.32.

168. Πρβλ. Ιωα1, 1-4. Ωριγένους Εἰς Ἰωάννην 1ΒΕΠΕΣ 12,335-336.

Μ. Ἀθανασίου Περί Διονυσίου Ἀλαξανδρείας 2. PG 25 481AB.

169. Russel B: Οι Προσωκρατικοί. Μετ. Α. Χουρμουζίου. Εκδ. Ἀρσενίδη, Ἀθήναι. Παρά το γεγονός ὅτι ο Russel πιστεύει ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι θεμελιωταὶ πρωτοφανερῶτων θεωριῶν, αι οποίαι ἐγνώρισαν ανεξάρτητη ζωὴ και ἀνάπτυξη και ἀπεδείχθησαν ἰκαναὶ να ζήσουν και να αναπτυχθῶν διὰ μέσου δύο και πλεόν χιλιετιῶν, εν τούτοις ἐλάχιστα κατενόησεν τον Ηράκλειτον, εις πολλὰ δε σημεῖα παρεμύηυσεν αυτόν και παραδόξως διατηρεῖ ελαφράν εἰρωνικήν διάθεσιν ἐναντι των ἀπόψεων του. Δεν ἠδυνήθη να κατανοήσῃ την μεταφορικήν και συμβολικήν σημασίαν των ὁρων, τους οποίους χρησιμοποιεῖ ο Ηράκλειτος, τους ἐρμηνεύει κατὰ λέξιν και σταματᾷ εις την υλικήν μόνον ἔννοιαν αὐτῶν. Παρά το γεγονός δε ὅτι χαρακτηρίζει οὗτος τον Ηράκλειτον ως μυστικιστήν, εν τούτοις τα ἀποσπάσματα αὐτοῦ προσπαθεῖ να τα ἐρμηνεύσῃ ἀποκλειστικῶς διὰ μέσου του υλιστικοῦ φρονήματος, επικαλούμενος ἐπ' αὐτοῦ και ἠαπόψεις των θετικῶν ἐπιστημῶν.

170. Βλέπε σχετικῶς Lenin V I: Conspectus of Lassalle's Book «The Philosophy of Heraclitus the Obscure of Ephesus» In Lenin's Collected Works, 4th Edition, Moscow, 1976, Volume 38, pp. 337-353.

171. Αποσπ. DK22 B20, 30,36. Η ἀντίθεσις του Ηρακλείτου με τας κοσμογονικὰς ἀπόψεις του Ησιόδου και η προσπάθεια του να δώσῃ ἐπιστημονικήν ἐρμηνείαν εις την δημιουργίαν του κόσμου εκ της διαπύρου μάξης, εθεωρήθη ως υλιστικὴ ἀντίληψις, παρὰ το γεγονός ὅτι ο ἴδιος ὠμίλει περὶ του «λόγου τουδ' ἐόντος αεί» και των «γενομένων πάντων κατὰ τον λόγον τόνδε». Κατὰ τον Ηράκλειτον, το πυρ ἀποτελεῖ την ἐμφανή ἐκφρασιν της ἐνεργείας και το στοιχεῖον ἐπὶ του οποίου ἐστηρίχθη η πνευματικὴ ἀφύπνισις του ἀνθρώπου και η ἐναρξίς της πολιτιστικῆς του πορείας αὐτοῦ, ἀποψιν την οποίαν ἐκφράζει και ο Αισχύλος εις τον Προμηθεά Δεσμῶτην, χαρακτηρίζων το πυρ ως «διδάσκαλον ὄλων των τεχνῶν εις τους ἀνθρώπους».

172. Αποσπ. DK22 B40, 106.

173. Αποσπ. DK22 B14, 15 Κλήμης, Προτρεπτικός 22. Αποσπ. DK22 B5, Ἀριστόκριτος Θεοσοφία 68, Ωριγένης, Κατὰ Κέλσου VII 62.

174. Ο Søren Kierkegaard ἀπὸ τα πρώτα ἤδη στάδια της φιλοσοφικῆς του πορείας ἀντετάχθη εις το πνεῦμα του ὀρθολογισμοῦ, το οποίον μετὰ τον Καρτέσιον ὑπεγραμμίζετο ἐκδήλως ὑπὸ του Hegel. Η ἀντίληψις, ὅτι η ἀνθρωπίνη λογικὴ εἶναι δυνατόν να προσεγγίσῃ την ἀλήθειαν και ὅτι η ἀλήθεια και το ἀπόλυτον εἶναι τὸσον προσιτὰ εις την ἀνθρωπίνην σκέψιν, ἀπερρίπτετο και ἀπεκρούετο ὑπὸ του Δανοῦ φιλοσόφου, ο οποίος ἐπίστευεν ὅτι ο ἀνθρώπος δεν εἶναι ἀπλῶς ο ἀντικειμενικός παρατηρητῆς της ἀληθείας, την οποίαν δύναται να βιώσῃ διὰ της λογικῆς του, ἀλλὰ η ζῶσα ὑπαρξίς, η οποία διὰ μέσου του υποκειμενικοῦ ἀγῶνος και της διηνεκοῦς ἐναγωνίου προσωπικῆς ποσπαθείας, δύναται να βιώσῃ ὑπαρξιακῶς την ἀλήθειαν. Εἰς τον φιλοσοφικόν στοχασμόν του Kierkegaard ὑφίσταται σαφὴς διαφορὰ μεταξύ αὐθεντικοῦ κόσμου, ο οποίος εἶναι ο κόσμος της ἐσωτερικῆς πραγματικότητος του ἀνθρώπου, ἤτοι ο κόσμος του ἔσω ἀνθρώπου, και του μη αὐθεντικοῦ κόσμου, ο οποίος εἶναι ο ἐξωτερικός κόσμος, ο κόσμος της μεταβλητότητος και των μεταβαλλομένων ἰσορροπιῶν, ἐντὸς του οποίου ο ἀνθρώπος χάνει την ταυτότητα και την αὐθεντικότητά του. Βλ. ἐκ παραλλήλου την ἐργασίαν του Ammundsen V: Søren Kierkegaards Ungdomhans Slaeg og hans religiøse as Religious Thinker: Passions, Virtues and praxis, Cambridge University press, Cambridge 1996.

175. Κολ. 3,5

176. «σωφρονεῖν ἀρετὴ μέγιστη, και σοφίη ἀληθῆα λέγειν και ποιεῖν κατὰ φύσιν ἐπάπαντας» 112.

177. «ἀνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν ἑωυτοῦς και σωφρονεῖν».

178. «εἰς ἐμοὶ μύριοι, ἐὰν ἄριστος ᾦ» 49.

179. «Τὴν παιδείαν ἕτερον ἥλιον εἶναι τοῖς πεπαιδευμένοις» 134.

180. «αἰρέυνται γὰρ ἐν ἀντὶ ἀπάντων οἱ ἄριστοι, κλέος ἀέναον θνητῶν, οἱ δὲ πολλοὶ κεκόρηται ὄκωσπερ κτήνεα» 29.

181. «ὑβριν χρῆ σβεννύναι μάλλον ἢ πυρκαϊήν».

182. «καθαίρονται δ' ἄλλω αἵματι μαινόμενοι οἷον εἴ τις εἰς πηλὸν ἐμβὰς πηλῶ ἀπονίζοιτο» 5.

183. 'ἐδιζήσαμην ἐμειωντὸν' 80.

184. «Μεμῆσθαι δὲ και τοῦ ἐπιλανθανομένου ἧ ἡ ὁδὸς ἄγει».

185. ψυχῆς ἐστὶ λόγος λόγος ἑωυτὸν αὔξων. ωυτὸν αὔξων.

186. «αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων πεσοεύων».

187. Ἰωάνν. 1,5

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ἀθανασίου του Μεγάλου: Περί Διονυσίου Ἀλαξανδρείας 2. Migne J.P. Patrologia Graeca, 25 481AB, Paris 1857-1866.
2. Ammundsen V: Søren Kierkegaards Ungdomhans Slaeg og hans religiøse Ud. viking. København 1912.
3. Αἰξελού Κ: Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία. Εξάντας, Ἀθήναι 1974.
4. Augustine St.: Confessions Vol I, II. Transl. W. Watts Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. Harvard University press 1977.
5. Behrent, M C: The Mystical Body of Society: Religion and Association in Nineteenth-Century French Political Thought. Journal of the History of Ideas 2008;69:219-243.
6. Bernabé A: L'Âme après la mort: modèles orphiques et transposition platonicienne, en J.F. Pradeau (comp.), Études platoniciennes, vol. IV, Les Puissances de l'âme selon Platon, Les Belles Lettres, Paris, 2007, pp. 25-44.
7. Betegh G.: On the Physical Aspect of Heraclitus' Psychology", Phronesis, 2007;52: 3-32.
8. Beitz J R: Beyond the Sublime: The Aesthetics of the Analogy of Being (Part One). Modern Theology 2005; 21: 367-411.
9. Biemel W: Martin Heidegger: An Illustrated Study Trans. J.L. Mehta. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich. 1976.
10. Callahan JF: Augustine and the Greek Philosophers. The Saint Augustine Lecture series. R. Russel (Ed) Villanova University Press 1967.
11. Colli, G., 1980, La sapienza greca, vol. III, Eraclito, Adelphi, Milán.
12. Comford FM: From religion to philosophy: A study in the origins of western speculation. Princeton NJ, Princeton University press 1991.
13. Cooper L: The Greek genius and its influence Ithaca, New York, Cornell University Press 1952.
14. Γρηγορίου του Παλαμά Υπέρ Ησυχάζοντων, εκδ. Π. Χρήστου. Τομ. Α Θεσσαλονίκη 1962

15. Gouwens D: Kierkegaard as Religious Thinker: Passions, Virtues and praxis, Cambridge University press, Cambridge 1996.
16. Calvo GA: Razón común. Edición crítica, ordenación, traducción y comentario de los restos del libro de Heráclito, Lucina, Madrid 1985 (3a. ed., 2006).
17. Graham D: Explaining the Cosmos: The Ionian Tradition of Scientific Philosophy, Princeton University Press, Princeton 2006
18. Graham, D: "Heraclitus' Criticism of Ionian Philosophy", in C.C.W. Taylor (comp.), Oxford Studies in Ancient Philosophy, Oxford University Press, 1997; 15: 1–50.
19. Granger H.; "Argumentation and Heraclitus' Book", en D.N. Sedley (comp.), Oxford Studies in Ancient Philosophy, Oxford University Press, 2004; 26: 1–17.
20. Descartes, René. Discourse on Method and Meditations on First Philosophy. Translated by Donald A. Cress. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1998.
21. Diels H: Die Fragmente der Vorsokratiker. Berlin 1934.
22. Diels H, Kranz W, Die Fragmente der Vorsokratiker, Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1951.
23. Διογένους Λαερτίου Βίοι και γνώμαι των εν Φιλοσοφία Ευδοκιμησάντων. R.D. Hicks. Vol.2. Loeb Classical Library, Harvard University Press Cambridge, Mass. 1959.
24. Ειρηναίου Λουγδούνου: "Έλεγχος και ανατροπή της ψευδωνύμου γνώσεως. Migne J.P. Patrologia Graeca, 7 437-1224, Paris 1857-1866.
25. Eliot TS: Collected Poems. London : Faber 1974.
26. Επικτήτου: Εγχειρίδιον Εις. Epicteti Dissertationes ab Arriani digestae H.Schenkl, Stuttgart aed. Teubneri 1965.
27. Επιφανείου Κύπρου Κατά αιρέσεων Migne J.P. Patrologia Graeca, 41, Paris 1857-1866.
28. Frede M: Essays in ancient philosophy. Clarendon Press. Oxford 1987.
29. Gross J: La divinization du chrétien d' après les Pères grecs; contribution historique a la doctrine de la grèce. Paris 1938.
30. Guthrie W: A history of Greek Philosophy Vol.1, Cambridge, Cambridge University Press 1962.
31. Hegel GWF: Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, III, Werke XV, ed. Philipp Marheineke. Berlin 1832-1845.
32. Hegel GWF: Phaenomenologie des Geistes, Werke II, Berlin 1832-1845.
33. Hegel GWF: Lectures on the History of Philosophy ed. Hoffmeister 1940.
34. Heidegger M: Einführung in die Metaphysik, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1953. Heidegger M: Sein und Zeit Tübingen, (16 ed) Max Niemeyer Verlag 1986.
35. Heidegger M: Plato's Doctrine of Truth, tr. John Barlow, Philosophy in the Twentieth Century, Vol. III, eds. William Barret and Henry D. Aiken. New York: Harper and Row, 1971.
36. Heidegger, Martin. Basic Writings from Being and time (1927) to the Task of thinking (1964).
37. Edited by David Farrell Krell. New York: HarperCollins Publishing, 1993.
38. Heidegger Martin: Early Greek Thinking, trs. David Farrell Krell and Frank A. Capuzzi, San Francisco: Harper and Row, Publishers, Inc., 1975; 1984.
39. Θεοδώρου Στουδίτου, Εγκώμιον εις τον μέγαν Ιωάννην τον απόστολον και ευαγγελιστή του Χριστού. Migne J.P. Patrologia Graeca, 99, 771-788, Paris 1857-1866.
40. Inwood, B. (comp.), 2008, Oxford Studies in Ancient Philosophy, Oxford University Press, Oxford, vol. 35.
41. Ιουστίνος: Απολογία Α', Goodspeed, Die Apologeten, Göttingen 1914
42. Ibsen: Peer Gynt, Trans Christopher Fry. Oxford University Press, London 1970.
43. Jaeger W: La teología de los primeros filósofos griegos. FCE, México D. F., 1° ed. (1952) 6° reimpr., 2003.
44. Kahn C: The art and thought of Heraclitus, Cambridge 1979.
45. Keizer H: Life, Time, Eternity. A Study of AIVN in Greek Literature, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, 1999.
46. Klein WH: Aspects of time in Eliot's Four Quartets. Yeats Eliot Review, 1994; 13: 26-36.
47. Kierkegaard Søren: Vörker I Udvalds. Udg. af FJ Bileskov Jansen. København 1950.
48. Kierkegaard Søren: Journals and Papers. 6 vol. Transl. Howard V. Hong and Edna H. Hong assisted by Gregor Malantschuk. Bloomington, Indiana University Press, 1967.
49. Kierkegaard Søren: Concluding Unscientific Postscript. Princeton University Press 1944.
50. Kierkegaard Søren, The concept of dread. Transl. W. Lowry, N. Jersey, Princeton Univ. Press, 1973.
51. Kirk GS: Natural changes in Heraclitus. Mind 1951; 60: 35-42.
52. Kirk GS: Heraclitus: The cosmic fragments Cambridge 1954.
53. Kirk G.S., Raven J.E., Schofield M.: Οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι Μεταφρ. Δ. Κούρτοβικ. Μορφωτικών Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης Αθήναι 1990.
54. Kirk GS, Raven JE, Schofield M: The Presocratic Philosophers: A critical History with a selection of texts. Second Edition, Cambridge University press 1995.
55. Κλεάνθης: Ύμνος εις τον Δία Εις Stobaeus I, 537 Stoicorum Veterum Fragmenta H. von Arnim, Stuttgart 1903-5.
56. Κλήμης ο Αλεξανδρεύς: Στρωματείς ΒΕΠΕΣ Τόμος 8, Αποστολική Διακονία, Αθήναι 1956.
57. Κυρίλλου Αλεξανδρείας: Migne J.P. Patrologia Graeca, 73, 153 Paris 1857-1866.
58. Lasslae F: The philosophy of Heraclitus the obscure of Ephesus. Two volumes, Berlin, 1858.
59. Λεοντίου Νεαπόλεως: Βίος Συμειών του Σαλού, Migne J.P. Patrologia Graeca 93, 1074D Paris 1857-1866.
60. Long, Steven A. "On the Loss, and the Recovery, of Nature as a Theonomic Principle: Reflections on the Nature/Grace Controversy." Nova et Vetera 2007; 5: 133-184.
61. Long AA: Stoic studies, Cambridge, Cambridge University Press 1996.
62. Λουδοβίκου Νικολάου: Θεολογική Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας. Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη 2003.
63. Macchiolo V: Eraclito: Nuovi studi sull= Orfismo. Bari 1922.
64. Μακαρίου Αιγυπτίου: Ομιλία Πνευματικά, Migne J.P. Patrologia Graeca, 34, 449-822, Paris 1857-1866.
65. Μάρκου Αυρηλίου Αντωνίνου: Των εις Εαυτόν Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge Mass 1970.
66. Mates B: Stoic logic. University of California Press 1961.
67. McKirahan RD: Philosophy before Socrates: An introduction with texts and commentary. Indianapolis 1994.
68. Μπαλογιάννης Σ: Διάβασις διά της Ψυχολογίας. Εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1982.
69. Μπαλογιάννης Σ: Νευρολογία Τόμος Α, Εκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1996.
70. Μπαλογιάννης Σ: Η μελαγχολία του Kierkegaard εις την ζώην και το έργον του. Γρηγόριος Παλαμάς 1988; 81: 303-351.
71. Μπαλογιάννης Σ. Ι: Η Ψυχοθεραπεία κατά την αρχαιότητα Τόμος Ι Καλογήρου. Θεσσαλονίκη 1990.
72. Μπαλογιάννης Σ: Τα βιώματα της ψυχής εις τον φιλοσοφικόν στοχασμόν του Søren Kierkegaard. Κύριλλος Αλεξανδρείας 1999, σελ. 309-352.
73. Μπαλογιάννης Σ: Σωκράτης κατά τον Kierkegaard. Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής 1994; 11: 349-259.
74. Μπαλογιάννης Σ: Η διά Χριστόν σαλότης: Μαρτυρία και Μαρτύριον. Γρηγόριος ο Παλαμάς 1992; 75: 959-965.
75. Μπαλογιάννης Σ: Το μαρτύριον της σαλότητος: αναφορά εις τον Άγιον Συμεώνα τον διά Χριστόν σαλόν" εις τον τόμον "Η μήτηρ ημών Εκκλησία" Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 321-460.
76. Μπαλογιάννης Σ. Ι. Ηράκλειος ο Εφέσιος, από την δίνην της μελαγχολίας εις την αρμονίαν του Λόγου, Εγκέφαλος 2001; 38: 1-20.
77. Nietzsche F: Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen Ed. M. Cowan, Chicago 1962
78. Nussbaum MC: Psyche in Heraclitus. Phronesis 1972; 17: 1-16.
79. Rosetti L; Atti del Symposium Heracliteum 1981, Edizioni dell'Ateneo, Roma 1983, vols. 2
80. Pierron A: Histoire de la Littérature Grecque, Septième édition, Hachette, Paris 1875.
81. Πλωτίνου Έργα: Tomus II, Enneades IV-V Edit. Paul Henry et Hans-Rudolf Schwyzer, Oxonii 1977.

ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ 50, 1-21, 2013

82. Putnam H: Minds and machines. In Putnam: Mind, language and reality: Philosophical Papers (Vol 2), Cambridge, Cambridge University Press 1975.
83. Robinson TM: Heraclitus: Fragments. Toronto, University of Toronto Press 1987.
84. Russel B: Οι Προσωκρατικοί. Μετ. Α. Χουρμουζίου. Εκδ. Αρσενίδης, Αθήναι.
85. Sassi M M (ed.): La costruzione del discorso filosofico nell'età dei presocratici, Pisa, Edizioni della Normale, 2006.
86. Σινάϊτου Ιωάννου Κλίμαξ Migne J.P. Patrologia Graeca, 88, 449-822, Paris 1857-1866.
87. Schuhl PM: Essai sur la formation de la Pensie Grecque: 2d edit: Paris 1949.
88. Spengler O: Heraklit: Reden und Aufsätze. München 1938.
89. Στεφανίδου Β: Εκκλησιαστική Ιστορία. Τετάρτη Εκδοσις, Αστηρ, Αθήναι 1978.
90. Συμεώνος του Νέου Θεολόγου: Βίβλος των Ηθικών SC 170-144.
91. Ταπιανός: Προς Έλληνας Goodspreed, Die ältesten Apologeten, Göttingen 1914
92. Vlastos G: On Heraclitus. Am. J. Philosophy 1955; 76: 337-368.
93. Vlastos G: Review of Kirk=s Heraclitus: the cosmic fragments. Am. J. Philosophy 1955; 76: 310-313.
94. Wheelwright Phillip: Heraclitus; New York, Atheneum, 1964
95. Ωριγένους των εις το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον εξηγητικών. ΒΕΠΕΣ Τόμος 12, Αποστολική Δαιακονία, Αθήναι 1957.